

Diplomová práce

2020

Bc. Magdaléna Balková

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

ROLE PASTORAČNÍHO PRACOVNÍKA V DOMOVĚ SENIORŮ

Vedoucí práce: Mgr. Věra Suchomelová, Th.D.

Autor práce: Bc. Magdaléna Balková

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: II.

2020

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích a na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

27. 4. 2020

Bc. Magdaléna Balková

Děkuji vedoucí mé diplomové práce Mgr. Věře Suchomelové, Th.D. za velmi vstřícný a obětavý přístup při odborném vedení práce, cenné rady a připomínky a za její čas a trpělivost.

OBSAH

ÚVOD	6
1. Stáří jako životní etapa	9
1.1 Vývojové úkoly stáří	9
1.2 Spiritualita ve vyšším věku	12
2. Pastorec jako naplňování vztahu	16
2.1 Východiska pastorec	16
2.2 Komunikace v pastoračním jednání	19
2.2.1 <i>Verbální komunikace a neverbální komunikace</i>	20
2.2.2 <i>Negativní faktory ovlivňující komunikaci u seniorů</i>	22
2.3 Rozhovor jako pracovní nástroj pastoračního pracovníka	24
2.3.1 <i>Pastorační rozhovor</i>	25
2.4 Doprovázení na poslední cestě	27
3. Pastorec v domově pro seniory	30
3.1 Potřeba legislativního ukotvení služby pastoračního pracovníka	30
3.1.1 <i>Legislativa a jiné dokumenty upravující přístup k seniorům</i>	32
3.1.2 <i>Legislativa a jiné dokumenty upravující roli nemocničních kaplanů</i>	33
3.2 Pastorační pracovník v domově seniorů jako člen církve	36
3.3 Aspekty pastorec v domově seniorů.....	38
3.4 Pastorační pracovník v českých domovech seniorů (orientační průzkum)	41
3.4.1 <i>Výzkumná otázka a hypotézy</i>	41
3.4.2 <i>Výsledky</i>	43
3.4.3 <i>Shrnutí</i>	45
4. Role pastoračního pracovníka v domově seniorů: kvalitativní výzkum	46
4.1 Sběr dat a charakteristika výzkumného vzorku	47
4.2 Výzkumná strategie.....	51
4.2.1 <i>Etické aspekty výzkumu</i>	52
4.3 Analýza dat	53
4.3.1 <i>Role pastoračního pracovníka ve vztahu k seniorům</i>	54
4.3.2 <i>Role pastoračního pracovníka ve vztahu k církvi</i>	60
4.3.3 <i>Role pastoračního pracovníka ve vztahu k personálu</i>	62
4.3.4 <i>Potřeby pastoračních pracovníků</i>	66
4.4 Shrnutí a diskuze	73
ZÁVĚR	78
Seznam použitých zdrojů	81
Seznam zkratek	87
Přílohy	88
Příloha č. 1	88
Příloha č. 2	93
Příloha č. 3	95

Abstrakt	98
Abstract	99

Úvod

Postoj dnešní společnosti ke starým lidem výstižně pojmenovává papež František jako „problém kultury skartace“ (2015). Pro společnost nepohodlní staří lidé jsou vytrženi ze svých jistot a odstrčeni kamsi do samoty neznámého prostředí a jejich rodina či blízcí si dávají záležet, aby si ne příliš často připomínali pohledem na svého starého příbuzného to, co je také čeká. Vzhledem ke stárnutí populace, a tedy k očekávanému nárůstu počtu seniorů, je potřeba začít se zamýšlet nad úlohou, kterou dnešní společnost starým lidem přisuzuje. Zlaté pravidlo etiky radí chovat se k druhým tak, jak bychom chtěli, aby se druzí chovali k nám. I když tento postoj zavání určitým kalkulem, mohl by se mnohým stát odrazovým můstkem pro změnu smýšlení o stáří. Starým, často kamsi odloženým lidem, nečiní společnost jinou službu, než že jim ubírá na jejich důstojnosti a způsobuje frustraci z nenaplněných potřeb.

Stáří však není časem, kdy by se člověk měl stáhnout do ústraní a již nepřekážet. Přináší s sebou nespočet nových výzev, povolání a především je privilegiem. Ne každý má to štěstí, že je mu dopřáno dožít se vysokého věku, který by měl představovat rezervoár moudrosti a zkušeností, z nichž by mohla společnost čerpat. Díky dnešní poměrně vyspělé medicíně se nám daří čím dál více posouvat projevy a nemoci spojené se stářím a udržovat člověka co nejdéle v pracovním procesu. Tím se posouvá i hranice, kdy senioři začínají skutečně vyžadovat profesionální pomoc s péčí o sebe, kterou rodina nedokáže a někdy ani nechce zajistit, a nastává zlomový okamžik odchodu do domova seniorů.

Stáří však zároveň klade na člověka velké požadavky ve smyslu jeho vlastního přijetí a integrace. Je to období sklizně plodů celoživotního snažení, které však ne vždy lze pozřít (Suchomelová 2015). Jeho kvalita pak závisí na schopnosti „přijmout jeho smysl a hodnotu“ (ČBK 2010) a to v rovině lidské i v rovině víry.

Tímto se mohou domovy seniorů, kde jsou koncentrováni staří lidé, odkázání na pomoc druhých, jevit jako prostředí, ve kterém je třeba vykonávat určitou službu, jež by jistým způsobem pomáhala s přijetím prožitého života, či šla ještě dál - provázela člověka v dějinách jeho života a víry (Ambros 2002, s. 117). Žádná taková služba však ještě není oficiálně ukotvena v portfoliích domovů. Těžkosti při jejím ustanovení může působit fakt, že by mělo jít o službu církve, která je tím, kdo vnímá „smutek a úzkosti všech lidí“ (GS, čl. 1) a snaží se na ně nějak reagovat. Službu, jež by však měla probíhat

v zařízeních necírkevního charakteru. Reakcí pak může být funkce, kterou budu pro potřeby této práce nazývat pastoračním pracovníkem v domově seniorů, nebo zkráceně jen pastoračním pracovníkem (i přes to, že oficiálně není takto stanovena). V praxi se ukazuje, že v různých domovech již někteří takoví pracovníci buď na pozici dobrovolníka, nebo i v rámci určitého pracovního poměru působí, ale jejich služba není nějak vymezena či definována a vše bývá ponecháno jejich kreativitě.

Vzhledem k neukotvenosti této „profese“ je také patrný nedostatek odborné literatury zabývající se touto problematikou. Zároveň se však jako velmi inspirující zdroj může zdát profese nemocničního kaplana, který plní podobnou funkci, ovšem v jiném prostředí.

Ve své diplomové práci budu částečně navazovat na bakalářskou práci *Pastorace seniorů jako jedna z cest k dobrému stáří* (2016), jejímž cílem bylo objasnit podstatu pastorace seniorů a poukázat na význam pastorace ve stáří. Pokud se totiž chci v této práci zabývat rolí pastoračního pracovníka, je potřeba mít jistý přehled a znalosti o cílové skupině působení pracovníka, tedy seniorech, ale také chápat smysl této činnosti, tedy pastorace seniorů. Bakalářská práce je pro mne tím, co mi pomáhá pochopit pohled na vnímání seniorů ve společnosti a církvi.

Proto také první a druhá kapitola této práce bude částečně korespondovat s obecnějšími informacemi uvedenými již v bakalářské práci. Jsou jimi poznatky o vývojových změnách ve stáří, se kterými se musí každý jedinec vyrovnat a s kterými musí každý pastorační pracovník počítat a reagovat na ně. Krom toho zde bude pojednáno také o obecné pastoraci, jež každý pracovník přetváří a aplikuje ve svém zařízení. V první kapitole se navíc pozastavím nad spiritualitou seniorů, jejíž způsob pojetí se stává pro pastoračního pracovníka klíčovým. Část druhé kapitoly týkající se pastorace budu věnovat komunikaci, jakožto hlavnímu způsobu, díky kterému pastorace probíhá. Jelikož domovy seniorů jsou většinou posledním pozemským domovem člověka, budu také uvažovat o pastoračním pracovníku jako o člověku, který je určitým způsobem nápomocen na poslední cestě.

Jak jsem již zmiňovala, profese pastoračního pracovníka není legislativně schválena ani ukotvena, ale je možné nalézat jiná východiska, kterých by bylo vhodné si při stanovování této služby všimnout. Jsou to především dokumenty nejen na národní, ale i celosvětové úrovni, zabývající se lidskými právy a ochranou osob s různými

znevýhodněními a dokumenty tvořící rámec služby nemocničního kaplana, jež se opírá o etické zásady a silně na ně dbá.

Následně vymezím, kdo z pozice církve může činnost pastoračního pracovníka v domově seniorů vykonávat a především uvedu, jakými aspekty se pastorec v domově seniorů vyznačuje. V této části práce také považuji za důležité zjistit, kolik pastoračních pracovníků v současné době v domovech seniorů působí. K tomu se pokusím dojít cestou kvantitativního průzkumu, kde pro sběr dat využiji rozeslání dotazníků do jednotlivých domovů.

Teoretická část práce by se měla stát určitým informačním východiskem, ze kterého pak lze těžit v praktické části práce. Chtěla bych v ní vyzdvihnout určité aspekty služby pastoračního pracovníka v domovech seniorů, či přístupy, které musí vzhledem k cílové skupině své činnosti uzpůsobovat. V části praktické se pomocí polostrukturovaných rozhovorů, jež nabízí kvalitativní výzkum, budu snažit zjistit, jakou roli mají pastorační pracovníci v domovech seniorů. Zde budu vycházet převážně z jejich názorů a přesvědčení, tedy z jejich pohledu na roli a službu v domovech. Cílem práce tedy je zjistit, jakou roli plní pastorační pracovníci v domovech seniorů.

1. Stáří jako životní etapa

Stáří je poslední, závěrečnou fází života. Ne každý má ten dar ho prožít. Stáří klade na člověka mnoho úkolů, které by měl zdolat, se kterými se musí vyrovnat a smířit. Pro někoho je časem naplnění a zadostiučinění, pro jiného časem trápení, smutku, samoty a nemoci, pro většinu časem bilancování a hodnocení. Stáří s sebou přináší tolik nového, pro mnohé nepochopitelného, což často ústí ve zmatek a strach. Se stářím přichází nezřídka samota, jež bývá překážkou pro vypořádání se s lidským strachem. To nadále může být zdrojem frustrace a zoufalství. Stáří je velice rozmanité a je asi tolik možností adaptace stáří, kolik je starých lidí ve společnosti. Nacházíme velké množství faktorů, určujících, jak kdo bude své stáří prožívat, avšak je možné uvést jistý základní výčet úkolů, s nimiž se musí každý ve svém pozdním věku vypořádat.

Každý domov má nastavená kritéria pro přijetí odlišně, ovšem zákonný základ mají společný. Vztah mezi poskytovatelem této sociální služby a jejím příjemcem upravuje zákon č. 108/2006 sb. O sociálních službách, jež uvádí, že domovy pro seniory poskytují své služby osobám, které mají sníženou soběstačnost převážně kvůli věku a těm, jejichž životní situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné osoby. Lze si povšimnout, že věková hranice pro přijetí do domova není zákonně stanovena a jednotlivé domovy si ji stanovují samy, přičemž podstatnější je spíše naléhavost konkrétního případu. I v tomto případě se odráží skutečnost, že každý má hranice svého vývoje nastaveny jinak. O vývoji v posledních letech života, který se týká i spirituality, bude pojednáno v následující kapitole.

1.1 Vývojové úkoly stáří

Rozpolcenost, co se určení počátku stáří týče, je možné nalézt u různých autorů zabývajících se vývojovou psychologií či gerontologií. Jak je již zmíněno výše, stáří a jeho počátek jsou velmi individuální, ovšem tito autoři udávají určitý věk jako pomyslný vstup do stáří. Často za něj bývá označován věk 60 let (Mühlpachr 2009, WHO), avšak někteří uznávají za stáří věk vyšší a to 75 let (Pacovský 1990), ve kterém už více než často lze nalézt opravdu viditelně involuční změny člověka. Dožije-li se

někdo 90 a více let, je toto období v odborné literatuře nazývané jako dlouhověkost (WHO, Kalvach 2004, Vágnerová 2007).

Člověka tvoří jeho biologická, psychická, sociální, ale také spirituální stránka. Je možné jej nazvat bio-psycho-socio-spirituální jednotou, přičemž touto jednotou by nebyl, pokud by některá ze složek chyběla, nebo byla potlačována a zanedbávána (Frankl 2006). První tři složky byly ještě donedávna považovány za samozřejmé, ovšem spirituální dimenze osobnosti zůstávala v jejich stínu či se na ni vůbec nepomýšlelo. V současné době se na ni začíná klást čím dál větší důraz a to především díky paliativní péči, kterou často vyžadují lidé v terminální fázi života a kde se duchovní hodnoty stávají příslibem humánnějšího přístupu (Vorlíček a kol. 2004, s. 449). Pojem spiritualita bude vysvětlen v příští podkapitole, ovšem zde je nutno poznamenat, že spiritualita v užším pojetí, chápána jako konkrétní víra, má vliv na zdravotní stav člověka (Křivohlavý 2001, s. 156). Tím, že účinky víry na zdraví člověka kolovaly bez vědeckého podložení, postrádaly na věrohodnosti. Situace se změnila na konci 20. stol., kdy lékaři a vědečtí pracovníci začali tento vliv zkoumat pomocí běžných a objektivních vědeckých metod.

Stáří se dotýká každé této jednotlivé složky osobnosti a mění ji. Jako první uvedu změny, které jsou nejnápadnější, tedy změny **fyzické**.

Jev nejčastěji se vyskytující v souvislosti s fyzickým stárnutím bývá nazýván polymorbiditou (Vokurka 2015, s. 803), jež je označením pro více chorob, kterými současně jedinec trpí a nedají se již zcela vyléčit. Primární faktory, které mají vliv na fyzické stárnutí, jsou většinou genetické dispozice, jež určují především přibližnou délku života a způsob stárnutí. Sekundárními faktory jsou vnější vlivy, s nimiž se člověk v životě potýkal. Ty mohou mít nakonec i výsledný vliv na samotnou délku života a překonat tak faktory genetické, protože zde hraje velkou roli životní styl jedince (Vágnerová 2000, s. 448).

Obecně kvalita života, nejen životní styl, udává, jakého věku se člověk dožije a jak kvalitní bude i závěr jeho života. Zde bychom mohli nalézat pozitiva, ale i negativa současné doby, kdy je medicína na velmi vysoké úrovni a posouvá hranici úmrtnosti čím dál výše. Na straně druhé se také více zdůrazňuje vliv nových civilizačních chorob na člověka, kdy je ještě více patrné ono propojení všech složek člověka. Důkazem je např. stres, jenž působí především na psychickou stránku, ale jeho projevy můžeme pozorovat i po stránce fyzické.

Všechny pozorovatelné změny, které s sebou stáří přináší, působí v dnešní společnosti značně negativně. Tyto negativní postoje je možné zastřešit pojmem ageismus, jenž lze definovat jako „postoj, který vyjadřuje obecně sdílené přesvědčení o nízké hodnotě a nekompetentnosti stáří a projevuje se podceňováním, odmítáním, eventuálně až odporem ke starým lidem“ (Vágnerová 2000, s. 443). Na to lze reagovat myšlenkou, že stárnutí není chorobná změna, tedy nemoc, ale naprosto běžný biologický proces, který nezadržitelně probíhá od narození až do smrti (Švancara, 1983). Ti, kteří jsou teď mladí a upřednostňovaní a budou mít to štěstí, také jednou dospějí do bodu, kdy překročí práh stáří.

Psychické stárnutí, tedy změny na psychické stránce člověka, jsou nejvýrazněji pozorovatelné až v pokročilejším stáří, tedy ve věku 75 let a více. V tomto čase se dovršují změny, které započaly již s příchodem stáří a jejichž nástup se v dnešní společnosti oddaluje a je stejně jako fyzické stárnutí determinován určitými faktory. Předně se zhoršují kognitivní funkce. Mezi ně bychom mohli zařadit funkce zrakové a sluchové, intelektové schopnosti, uvažování, časový odhad a paměť, přičemž významněji je zasažena ta krátkodobá (Vágnerová 2007, s. 407-408), ale také emoční prožívání a regulační funkce (tamtéž).

S přibývajícím věkem také stoupá riziko vzniku psychických poruch spojených se stářím. Nejčastějšími jsou deprese a demence. Výzkumy uvádí, že již ve věku 65 let trpí některou z těchto poruch 20 % seniorů. Poruchy pak významně ovlivňují osobnost seniora a přinášejí nové požadavky na přístup k němu (Balková 2016).

V souvislosti se **sociálním stárnutím** bývá za nejvýznamnější změny považován odchod do důchodu, při kterém ztrácí člověk jednu ze svých určujících rolí. Ztrácí také životního partnera, což vyžaduje „tvořivě přeorganizovat svůj život, upnout se k hodnotným cílům, nepropadat pocitům méněcennosti a naučit se skromněji hospodařit“ (Říčan 2004, s. 353). Dále také dochází k nižší finanční dostupnosti a změně sociálního statusu. S těmito důsledky stárnutí se senior setkává již na počátku svého stáří.

V kontextu této práce je nejpodstatnější změnou ztráta domova kvůli odchodu do domova seniorů. Ten je pro seniora nejen sociální, ale i psychickou zátěží, kterou můžeme charakterizovat jako ztrátu osobního zázemí a sebeurčení, ztrátu autonomie a s tím spojenou potřebu péče. Především však „signál blížícího se konce života“ (Vágnerová 2007, s. 419), jelikož z domova seniorů už většinou cesta jinam než na věčnost nevede. Je to skutečnost, která plně zasahuje do všech sfér osobnosti

a s adaptací do nového domova je skoro vždy nutné seniorovi pomoci. Zde se opět otevírá pole působnosti pastoračnímu pracovníkovi, který by měl v novém domově pomáhat nalézat bezpečí, lásku a porozumění, přičemž nejde o vytržení člověka z jeho dosavadních jistot, ale v nejlepším případě pouze o přesunutí, i s jeho jistotami (Vojtová 2018).

1.1 Spiritualita ve vyšším věku

Pojem spirituality bývá často citován, ale málokdy je plně vysvětlen jeho význam, v němž se prolínají dva způsoby chápání pojmu spiritualita. První, širší pojetí, chápe spiritualitu bez návaznosti na konkrétní náboženství a konkrétní projevy určité víry. Je to ta spiritualita, kterou určitým způsobem prožívá každý člověk, pouze ji tak nenazývá, či se domnívá, že spiritualita je něco náležícího pouze k náboženství. Spiritualita je však, jak již bylo výše zmíněno, součástí každého člověka, bez níž by nebyl kompletní.

Za spiritualitu v širším smyslu lze považovat, když člověk směřuje k něčemu, co je pro něj přesažné, posvátné a povznášející, ale také krásné (Pargament 2011). Takto chápaná spiritualita se pojí s mnoha dimenzemi okolního světa, které člověka určitým způsobem převyšují, či jsou těžko dosažitelné, např. kosmos, mystika, nebo se pojí s otázkami po smyslu života a náboženství (Rumbold in MacKinlay, 2006). Konkrétněji ji můžeme považovat za „vyjádření obrazu nitra člověka, jako výraz pro jeho niterné zakotvení i zacílení, které v zásadě určuje jeho orientaci v životě a které může a nemusí mít svou výslovnou náboženskou dimenzi“ (Opatrný 2017, s. 28). Jedná se o výraz toho, co má člověk ukotveno nejhloběji ve svém nitru.

Oproti tomu religiozita je čistě vnitřním prožitkem, vlastností člověka nebo i komunity a společnosti, jež bývá jinak nazývána „náboženskost“, ve které opět člověk tíhne k něčemu přesažnému (Kaplánek, Muchová, Kočerová 2019, s. 16).

Úžeji chápaná spiritualita je projevem jednoho konkrétního náboženství, řehole či životní role (Opatrný 2017, s. 28). Shodným rysem všech pojetí je vztahovost (Suchomelová 2016, s. 65), jelikož jejich součástí jsou mezilidské vztahy, vztah k sobě, světu a vyšší realitě. Tyto vztahy na sebe navzájem působí a ovlivňují se.

Vycházíme-li z pojetí spirituality v širším kontextu, je zřejmé, že působení pastoračního pracovníka se nemá týkat pouze religiózních seniorů, ale všech. V praxi nicméně přetrvává velmi zúžený pohled ve smyslu – spiritualita rovná se religiozita,

respektive vyjádřená náboženská víra. Tato skutečnost může být zdrojem přesvědčení vedoucích pracovníků i pomáhajícího personálu, že péči o spirituální stránku potřebují pouze religiózní senioři. Z tohoto důvodu se pastorační práce v domově seniorů odehrává převážně u věřících seniorů, z nichž největší podíl tvoří křesťané¹. Ani u religiózních křesťanů nelze prožívání jejich víry zobecnit, jelikož aktuální prožívání víry souvisí s konkrétním životním příběhem člověka (Suchomelová 2016). V zásadě můžeme rozlišit dva typy deklarované náboženské víry (Allport in Křivohlavý 2006). Prvním je víra intrinsická, opravdová, skutečná, vycházející z nitra člověka a naprosté jistoty Boží přítomnosti. Druhým víra extrinsická, která sice může mít vnější projevy skutečné víry, ale nevychází z hlubokého přesvědčení, nýbrž např. z pouhého zvyku. Pastorační pracovník se při rozpoznání stavu víry seniora může orientovat podle několika principů, jimiž by se měla intrinsická víra vyznačovat. Uváděné znaky víry jsou znaky víry křesťanů, jakožto nejpočetněji zastoupeného vyznání².

Prvním z těchto principů je kreativita, nebo také seberealizace ve smyslu kreativního vývoje k vyšším formám ať už života, nebo víry. Druhý princip je nazván aspekt integrace, ve smyslu nenahodilosti duchovního života, ale spíše systematického úsilí. Organičnost je třetím principem a značí opak mechaničnosti, která se odcizuje od života a jejímž příkladem byly v minulosti magické rituály, jakožto mechanické způsoby ovládnutí duchovna. Dalším je nenásilnost. Ta značí, že Bůh se nám nevnucuje vnější silou a ani Boha není možné nikomu násilím vnucovat. Tento princip může být pro mnohé pastorační pracovníky určitým varováním, že Boží záměry skutečně nelze nikomu nutit, ale spíše k Bohu zvat.

Pátým principem je princip růstu, který má představovat rozvoj víry a schopnost ji dále předávat. Na něj navazuje princip pravdivosti ve smyslu ontické pravdivosti, která by měla vyjadřovat shodu mezi formou náboženských projevů a jejich sakrálním obsahem. Další charakteristiku představuje kýč a deformace spirituality, kde kýč je faleš, která jenom předstírá skutečnost, je povrchní a subjektivní. Následuje princip otevřenosti světu, jako protiklad a varování před introvertní spiritualitou a zároveň výzva k přetváření světa dle evangelia. Je nutné si uvědomit, že spása se netýká jen a pouze mé osoby. Dalším principem je princip křesťanské střízlivosti

¹ Podíl křesťanů v ČR byl při posledním sčítání lidu v r. 2011 20,8 %, z čehož k římskokatolické církvi se hlásilo 10,4 % obyvatel (ČSÚ, 2014).

² Tato práce se jinými náboženstvími, či novými typy spirituality, nezabývá.

ve smyslu rozvážnosti či střídmosti, jakožto antické ctnosti. Princip inspirace přírodním světem upozorňuje na zaměření teologie převážně na člověka a spíše je jakýmsi zamyšlením nad možností většího důrazu na propojení spirituality a přírody. Princip kreativní nejistoty je vyjádřením určité neuchopitelnosti Boha a vyzývá ke střízlivosti v přijímání obrazu světa (Ondok 2003, s. 51-122). Senior i pastorační pracovník, jejichž víru lze považovat za zdravou, by měli disponovat sumou těchto principů (tedy mimo principu kýče a falše). Jsou však očekávatelné změny v prožívání osobní víry, která se neustále vyvíjí a nemusí již být v možnostech seniora např. zamýšlet se nad propojeností jeho víry a přírody.

Nepostradatelným prvkem, který se pojí se spiritualitou seniorů, jsou spirituální potřeby, které jsou běžnou součástí každodenního života. Pokud nedochází k jejich uspokojování, lze očekávat stejné frustrační reakce jako v případě jiných potřeb.

Vrátíme-li se k situaci v praxi geriatrických zařízení, naplňování biologických potřeb je zde naprostou samozřejmostí či dokonce prioritou a bývá na velmi vysoké úrovni. Vycházíme-li z portfolií domovů pro seniory, pozornost je věnována i zajištění psycho-sociálních potřeb, zejména skrze nabízené volnočasové aktivity či terapie. Péče o oblast spirituálních potřeb většinou zmiňována není. Je zřejmé, že spirituální potřeby nelze oddělit od psycho-sociálních a do určité míry ani biologických. Potřebou, kterou nelze zařadit výhradně k jedné dimenzi, ale která bývá zejména ve stáří považována za tu nejpodstatnější, bez jejíhož naplnění by už nedávalo naplňování těch ostatních smysl, je potřeba vědomí vlastní důstojnosti (Kalvach 2004; Maslow 2014, Suchomelová 2016, Svatošová 2012, ČBK 2015). Naplnění této potřeby ve smyslu „důstojný přístup“ či „respekt k důstojnosti“ domovy pro seniory často zdůrazňují. Naplnění potřeby důstojnosti ovšem úzce souvisí s naplněním dalších spirituálních potřeb (Suchomelová 2016, s. 85-111).

Spirituální potřeby nejsou v literatuře jednotně definované, nicméně všichni autoři, kteří se touto problematikou zabývají, k nim řadí: potřebu hodnoty a důstojnosti; zachování kontinuity životního příběhu; potřebu smyslu života, životního cíle a naděje; bezpodmínečné lásky a podpory v čase zrát a vědět, že Bůh je na naší straně; možnost dávat lásku a být užitečný; svobodně vyjádřit hněv a pochyby; akceptaci a validaci spirituálního chování; možnost spirituálního projevu; odpustit a odpuštění zažít; potřebu přípravy na umírání a smrt (Svatošová 2012; Suchomelová 2016, Křivohlavý 2006, 2004, 2011; Koenig 1997).

Můžeme shrnout, že naplňování duchovních potřeb není záležitostí pouze věřících seniorů, nýbrž všech (Maslow 2014, Suchomelová 2015, Svatošová 2012). Zatímco religiózní a opravdově věřící senior díky své mnohaleté duchovní zkušenosti disponuje jistým návodem, kde hledat odpovědi na otázky související s naplňováním spirituálních potřeb, ti, kteří se nehlásí k žádnému vyznání ani víře musí své odpovědi hledat jinde (Svatošová 2012, s. 23).

2. Pastorace jako naplňování vztahu

Pastorace se neděje nějak zprostředkovaně, ale vždy předpokládá působení jedné osoby na druhou. Základem smysluplné pastorace je proto vytvoření vztahu mezi pastorujícím a pastorovaným. Nezřídka se témata dotýkají velmi osobních záležitostí včetně smrti a umírání. Podobně jako spiritualita a spirituální potřeby i pastorace je často chápána nepřesně. Je tomu tak na církevní úrovni, kdy mnozí věřící nespátřují rozdíl mezi pojmy pastorační péče, pastorační práce apod. a pastorači přisuzují pouze knězi, ale také mezi širší veřejností, kde je pastorace chápána pouze jako činnost církve pro církve (pro členy církve). Proto se první část kapitoly bude zabývat nejprve obecnou pastoračí, která tvoří základ pro další pastorační činnost vymezením jejích čtyř základních složek a uvedením do souvislostí s péčí v domovech seniorů. Je také nutno zdůraznit, že senior nemusí být pouze objektem pastorace. Dále zde bude pojednáno o komunikaci jako základním předpokladu pro pastorační činnost v domovech seniorů.

2.1 *Východiska pastorace*

Za primární zdroj, co se definice pastorace týče, lze považovat pastorální konstituci o církvi v dnešním světě, která říká, že „radost a naděje, smutek a úzkost lidí naší doby, zvláště chudých a všech, kteří nějak trpí, je i radostí a nadějí, smutkem a úzkostí Kristových učedníků, a není nic opravdu lidského, co by nenašlo v jejich srdci odezvu“ (GS, čl. 1). Cílem takovéto pastorace je člověk se vším, co k němu patří (GS, čl. 3), kterému církve nabízí své služby, svou pomoc³. Toto se zdá prvotním východiskem a důvodem, proč je potřebné docházet za seniory do domovů.

³ Opatrný (1996, str. 85) uvádí jako cíl pastorace: „existenci živé, tedy života schopné a život plodící církve, mající tvář podle dokumentů II. Vatikánského koncilu, zejména Lumen Gentium, Gaudium et Spes, Unitatis redintegratio, Sacrosanctum concilium, Apostolicam Actuositatem, jednající v intencích důležitých pokoncilních dokumentů jako jsou Evangelii nutiandi, Christifideles laici, Catechesis Tradendae, Tertio millennio adveniente, atd.“

Důležitým pramenem v pastorační činnosti je evangelium, jakožto inspirativní zdroj pro službu pracovníků. Ta bývá také rozdělena v tomto případě podle seniorů, se kterými je pracovník v kontaktu. Hovoříme buď o pastorači interní, tedy zacílené dovnitř církve na věřící seniory, nebo externí, která je zacílena na všechny (Opatrný 2001, s. 9). Během externí pastorače se pracovník snaží oslovit a být tu i pro nevěřící seniory, přičemž je v pastorační činnosti zdůrazňována potřeba zohledňovat znamení doby.

Z teologického pohledu je pastorače tím, co pomáhá člověku být účasten na „Božím plánu“, jež se může značit také jako dobře prožívané stáří. V tomto případě bývá zdůrazňována role Ducha svatého jako aktivního činitele v pastorači (Ambors 2002, s. 158).

Na pastorači je možné nahlížet dle situace, kde ji chceme uplatňovat. Tyto způsoby vycházejí ze základního směřování církve, z jejích funkcí, ve kterých je zainteresován i pastorační pracovník. Lze si představit jednoduché schéma, k jehož vytvoření lze dojít induktivním postupem. Jedinec vykonávající profesi pastoračního pracovníka tak činí z pověření církve, ať už jako dobrovolník, nebo hlouběji zainteresovaná, funkcionálně ukotvená osoba. Tím se stává, obrazně řečeno, prodlouženou rukou církve a nejen z toho vyplývá, že pastorače v domově seniorů je činností církevní praxe. Samozřejmě je nutné opomenout jedinečnost každého pracovníka, se kterou k této činnosti přistupuje, protože to činí průběh pastorače odlišný.

Tato církevní praxe je následně podrobena teologické reflexi, jíž v tomto případě zastřešuje pastorální teologie, která následně činnost církve dělí na tři základní funkce: zvěstování (martyrii), liturgii a diakonii. Tyto tři funkce později doplňuje o koinonii, pro lepší pochopení a rozlišení, zda se jedná o službu chudým, nebo službu lidem obecně ve smyslu budování společenství (Lehner 1996, s. 148)⁴. Tyto funkce jsou zároveň vyjádřením poslání církve a oblastmi, ve kterých své poslání uskutečňuje⁵. Díky tomu na ně můžeme nahlížet také jako na možnosti nasměrování pastorační činnosti, které budou následně popsány.

⁴ Toto dělení platí od II. Vatikánského koncilu, dříve se uplatňovalo spíše dělení na: prorocké, kněžské a královské poslání, jakožto pokračování tří Kristových úřadů, jejichž východiskem je zejména Mt 28,19 – 20. Toto dělení však nepřikládalo přílišnou pastorační úlohu laikům, ale spíše jen kněžím, na což reaguje právě II. Vatikánský koncil, který laiky vidí jako účastníky na tomto trojím Kristově úřadu (LG, čl. 31).

⁵ Někde bývá namísto koinonia uváděno oikumene, viz Zvěřina (1981, str. 33).

Koinonia je asi nejšířejí pojatá funkce pastorační, jelikož určitým způsobem sdružuje funkce ostatní a je jejich pojátkem. Jde o vytváření společenství, na jehož základě mohou probíhat další pastorační činnosti. I pastorační pracovník by měl být pomocníkem na cestě k budování společenství. Nejen vně domova, kde může ostatní ponoukat k podobné službě bližním, ale i uvnitř něj, a to právě i jako součást multidisciplinárního týmu zaměstnanců, jejichž dobré vztahy, na kterých se podílí, vytvářejí pozitivní atmosféru v celém zařízení. V neposlední řadě je iniciátorem různých společenství klientů, která vznikají díky např. katechezím.

Na diakonii je nahlíženo jako na způsob sociální pomoci ve smyslu konkrétních činů v konkrétních potřebách. V tomto smyslu vykonává pastorační pracovník diakonickou činnost už jen svým působením v zařízeních sociálních služeb, jakými jsou i domovy seniorů.

Martyria, tedy zvěstování, je tím, čím by měla být prodchnuta celá služba v domově. Je to prvotně přesvědčení pracovníka o pravdě a jeho život v souladu s touto pravdou, který se tím stává inspirativním. Martyria je podávání svědectví o pravdách víry a zároveň také opověď na otázky po smyslu života, které se v jeho závěrečné fázi mění spíše na otázky po smyslu prožívaného utrpení a dalším životě.

Nakonec liturgia, jakožto zatím zřejmě nejrozšířenější způsob pastorační v domovech seniorů, jenž spočívá ve slavení liturgie, a zároveň předpokládá přítomnost kněze. Weiher (2004) zdůrazňuje propojenost všech složek pastorační, které nelze vnímat jako oddělené samostatné části, ale jako navzájem se podmiňující činnosti.

Podstatným prvkem pastorační se v posledních letech stává pastorační chápaná jako duchovní pomoc, pro kterou se zdají být domovy seniorů vhodným působištěm. Většinou jde o propojení duchovní péče s různými psychologickými směry, přičemž zde vyvstává otázka kompetentnosti pastoračních pracovníků. Problémy spadající do této oblasti se dotýkají především pocitů viny za hříchy a objevování Boží milosti (Ambros 2003, s. 95). Nuance v pojmosloví a rozdíly mezi pastorační a duchovní péčí lze také vysvětlit jako jednání širší církve, které je obecněji zaměřené (pastorační), a osobní kontakt s konkrétní pomocí (duchovní péče) (Ambros 2002, s. 158), jež může mít i podobu „pomocného společenství“, ve kterém dochází k prohlubování víry (Křivohlavý 2000). Takto nahlížená pastorační bývá v německy mluvících zemích označována jako Seelsorge.

Může se zdát, a to zvláště v domovech seniorů, že senior je zde pouze objektem pastorační. Senior však i v tomto prostředí může být subjektem pastorační. A to jak

směrem k pastoračnímu pracovníkovi, k ostatním zaměstnancům domova, ale i ostatním obyvatelům. Pastorační pracovník může být obohacován „osobností a životním příběhem doprovázeného“ (Suchomelová 2016, s. 212). Senior jakožto pastorující se podílí především svou účastí na činné Kristově lásce. Tento pohled na seniora pastorujícího vychází jak z Písma svatého, tak z učení II. Vatikánského koncilu (Opatrný, A. 2013). Fišer (1996, s. 22) nabízí ještě jeden pohled na seniora pastorujícího. Senioři, kterým to zdraví dovolí, se mohou aktivně zapojovat do společenství, navštěvovat nemocné a podílet se na službě (Balková 2016). Ti, jimž jejich zdravotní stav už nedovoluje vykonávat výše jmenované činnosti, by však neměli zapomínat na poslání, které s sebou jejich věk a nemohoucnost přináší. Tímto posláním je modlitba. Modlitba za svou rodinu, své blízké, za farnost a všechny potřebné (tamtéž). Vedle modlitby bychom také mohli hovořit o ztišení se před Bohem, díky němuž senior najde vnitřní klid a pohodu, ze které mohou čerpat i ostatní (Grün 2009). Jak již bylo zmíněno, může tedy obohacovat nejen ostatní klienty domova, své blízké, ale i samotného pastoračního pracovníka.

2.2 Komunikace v pastoračním jednání

Tato kapitola je převážně věnována pastoraci jako osobnímu setkání klienta a pastorujícího. Pastorce např. ve smyslu udělování svátostí knězem totiž nepředpokládá zvláštní komunikační dovednosti, ani vytváření bližšího vztahu. Jak již bylo řečeno, smysluplná pastorence či duchovní vedení předpokládá vztah. Jde o vybudování vztahu, ze kterého klient cítí důvěru, bezpečí, respekt a přijetí (Kopřiva 1997, s. 15). Pastorence ale není jen jednosměrným působením, probíhá ve vztahu, kdy si jak pastorující, tak pastorovaný, snaží navzájem něco sdělit.

Pastorující v domově seniorů je tu vždy pro klienta, a to v jakékoliv fázi jeho stáří. Ať je aktivním seniorem, který je schopný sám být ještě pro druhé, nebo seniorem, který již stojí na prahu věčnosti. To, kolik dokáže senior přijmout od pastorujícího, závisí také na jeho současném kognitivním stavu a jeho schopnostech vnímání. Zde se také rozcházejí způsoby, jakými pastorující pracuje s člověkem, který je i přes veškeré involuční změny schopen vnímat, a s člověkem, který již pouze leží a nereaguje na žádné podněty. V takový moment se komunikace pastorujícího omezuje spíše na modlitbu za seniora.

Za faktory ovlivňující komunikaci lze považovat „prostředí, dobu, momentální stav, osobní situaci účastníků rozhovoru, jejich ochotu ke komunikaci, předchozí zkušenosti a mnoho dalších“ (Malíková 2011, s. 6). To jsou faktory, které ovlivňují jak seniora, tak také pastoračního pracovníka. Ten by je ovšem ke svému poslání měl dokázat přijmout, zpracovat, a především se jimi nenechat ovlivňovat a spíše se snažit vnímat, jak tyto faktory působí na seniora a pomoci mu je zpracovat.

Komunikace, ať už verbální nebo neverbální, předpokládá kontakt. Ne kontakt ve smyslu vzájemného dotýkání se, ale ve smyslu osobního prožitku onoho vztahu, nebo lépe, současně společně strávené, žité chvíle. Pastorační pracovník může cítit, že je v nějakém kontaktu s klientem, ale zároveň pociťovat pevnost svých hranic, které dávají jistotu a především nějaký pocit ochrany. Nebo lze k člověku přistupovat s pocitem, že je tu pracovník jen a pouze pro něj, být vnímavější, otevřenější a bez hodnocení jeho situací vlastním pohledem (tamtéž, s. 106). Druhý typ kontaktu může být samozřejmě jistým způsobem nebezpečnější, pokud se pracovník nechá druhým zcela pohltit a jeho problémy vezme na sebe. Lze však u něj docílit naprosté upřímnosti, kterou je možné ve vztahu k seniorovi od pastoračního pracovníka očekávat.

Pokud se o komunikaci zajímáme z teologického hlediska a tento zájem je z pohledu pastoračního pracovníka potřebný, lze komunikaci chápat jako prostředek ke zvěstování evangelia, a to i nevěřícím, nezávisle na formě zvěstování, buď psanou, nebo slovní formou (Liguš, 2019, s. 15).

2.2.1 Verbální komunikace a neverbální komunikace

Verbální komunikací je myšlena „slovní výměna a sdělování informací při ústním projevu“ (Malíková 2011, s. 6), která je však samozřejmě ovlivňována mnoha faktory. Každý jedinec disponuje individuálním stylem mluvy, který je determinujícím prvkem komunikace (Pokorná 2010, s. 20) a je podstatné, aby komunikátor i komunikant měli alespoň částečně společný jazyk (ne pouze ve smyslu stejné řeči, jako např. angličtiny). Nalezení společného jazyka lze intuitivně vytušit, v případě, že pro komunikační partnery mají pojmy blízký obsah a podobný je i konotační význam slov. Čím častěji spolu dva lidé komunikují, tím je jejich společný jazyk jasnější a srozumitelnější. Čím častěji a pravidelněji bude pastorační pracovník navštěvovat klienty, tím si spolu budou lépe rozumět i z tohoto čistě praktického hlediska (Vybíral 2009, s. 108).

Řeč pastoračního pracovníka by měla být čistě sociocentrickou. Jejím opakem je řeč egocentrická, jíž jedinec vyjadřuje své pocity a snaží se podat co nejpřesnější názor na věc svým pohledem (Vybíral 2009, s. 110). Pokud se však jedinec snaží svou řeč užívat sociocentricky, má zájem na tom, aby ji druhý mohl co nejlépe pochopit a co nejvíce si z rozhovoru odnést. Jde mu o podněcení přemýšlení, v tomto případě u seniora.

Nakolik je při práci pastoračního pracovníka podstatná neverbální komunikace? Pomineme-li fakt, že pokud komunikujeme verbálně, komunikujeme i neverbálně čili tyto dva druhy nelze od sebe oddělit, je neverbální komunikace často jediným způsobem komunikace, které je senior schopen. Stává se, že pastorační pracovník přichází za seniorem, který již pouze leží a není schopen řeči. Z jeho gest a mimiky však lze ještě mnoho vyčíst. V takovém případě už ani pastorační pracovník svým verbálním projevem, krom modlitby, mnoho nezmůže, ale např. gesto uchopení ruky může mít velkou výpovědní hodnotu. Je tedy nezbytné zdůraznit, že „neverbální komunikace ovlivňuje přenos informací v rámci komunikačního procesu nezanedbatelným způsobem a je často pro příjemce významnější než vlastní obsah a náplň komunikace“ (Pokorná 2010, s. 26). Je výmluvnější než komunikace verbální, neverbální projevy se hůře skrývají a ovlivňují, i když určitým sebetréninkem její projevy alespoň částečně ovlivnit lze (Malíková 2011, s. 226).

Neverbální projevy mívají větší výpovědní hodnotu o našich postojích a názorech. Pokud náš protějšek v komunikaci zaznamená nesoulad ve verbální a neverbální výpovědi, bude považovat za pravdivou neverbální výpověď, která se většinou děje podvědomě a není tolik regulována a ovlivňována myšlením, jako verbální. Neverbální výpověď lze rozdělit do třech větších skupin, jsou seřazeny chronologicky, dle významnosti, jež je jim při výpovědích přisuzována. Nejpodstatnější jsou výpovědi v oblasti obličeje a hlavy, potom v oblasti rukou a paží, a nakonec pohyby a pozice celého těla (Mikuláščík 2010, s. 107).

Součástí našeho neverbálního sdělování je také náš osobní zjev, daný převážně oblečením a celkovou úpravou zevnějšku. Z toho vyplývá, že pokud jde pastorační pracovník do domova seniorů, měl by tomu také přizpůsobit svůj oděv, tedy nevolit takový, který by mohl někoho např. pohoršit. Za způsob neverbální komunikace lze nakonec považovat i neverbální aspekty řeči, jako např. tón hlasu (Vybíral 2009), který se pojí s trpělivostí, jež bývá při komunikaci se seniory potřebná.

2.2.2 Negativní faktory ovlivňující komunikaci u seniorů

Obecně existuje mnoho faktorů ovlivňujících komunikaci. V případě komunikace se starým člověkem je však třeba zdůraznit ty, které lze spíše označit za negativní a které tedy kladou větší nároky na pastoračního pracovníka. V případě komunikace se seniory, a to obzvláště v domovech seniorů, jsou tyto faktory ještě zdůrazněny a přibývají k nim další. Ty jsou dané především involučními změnami, jež jsou uvedeny v první kapitole a které by měl pastorační pracovník při své práci akceptovat, vnímat a reagovat na ně. Komunikace se starým člověkem je vždy odlišná od komunikace s mladšími a je nutno se tomu přizpůsobit.

Prvním faktorem, který značně ovlivňuje komunikaci mezi komunikátorem a komunikantem, jsou bariéry. Ty lze rozdělit na bariéry na straně klienta, bariéry na straně pracovníka a bariéry v prostředí (Venglářová 2007, s. 75). Bariéry na straně klienta vytváří především neochota komunikovat, která má různé příčiny, jako je např. nesympatie k protějšku. V takovém případě může senior pociťovat nedůvěru, strach a obavy z otevření tabuizovaných témat. Ze strany pracovníka mohou být bariéry dány strachem ze závažných témat, nesympatií k určitému klientu či nedostatkem času. Zde je však třeba brát v úvahu, že v tomto případě je oním pracovníkem pastorační pracovník, který by měl být kompetentní hovořit o závažných tématech, nesympatie potlačovat a překonávat a do domova za klienty přicházet s dostatečnou časovou kapacitou. Za bariéry, které do rozhovoru klade prostředí, je považován především hlučný prostor a nedostatek soukromí. Za podrobnější rozdělení lze považovat dělení bariér na externí a interní (Mikuláščík 2010, s. 36), přičemž za externí je považováno právě nevhodné prostředí, ve kterém se objevuje mnoho rušivých elementů, včetně demografických bariér, jakými jsou např. rozdílnost pohlaví a věku. Interní bariéry spojují výše uváděné bariéry na straně pracovníka a klienta a k jejich konkretizaci zde přibývají ještě sémantické bariéry, komunikační úroveň, nepřipravenost ke komunikaci, nesoustředěnost, fyzické nepohodlí a stereotypizace ve smyslu předpojatosti a předsudků vůči komunikantovi.

Za další významné faktory lze v tomto případě považovat věk, zdravotní a aktuální stav klienta, stav jeho schopnosti smyslového vnímání a snížení kognitivních funkcí (Malíková 2011, s. 229). Poruchy smyslového vnímání lze dále specifikovat, jelikož každá z nich s sebou přináší jiné nároky na pracovníka a jeho adaptabilitu vůči klientovi. Pokud klient trpí poruchou sluchu, je potřeba s ještě větším důrazem volit

vhodné prostředí ke komunikaci, klást větší důraz na neverbální komunikaci a volit vhodné a funkční kompenzační pomůcky. Naproti tomu porucha zraku klade větší důraz na verbální sdělování komunikátora (Venglářová 2007, s. 76). Významnou poruchou, která mnohdy přímo znemožňuje komunikaci, je porucha řeči čili afázie. V takovémto případě se komunikace mezi pastoračním pracovníkem a seniorem mohou odehrávat skrze modlitbu, kterou pronáší pracovník.

V neposlední řadě je nutné brát v potaz psychické změny, ale především také psychické poruchy spojené se stářím. Mezi ně patří nejčastěji demence a mírné poruchy kognitivních funkcí, deliria a deprese (Jirák et al. 2013, s. 20).

Naproti tomu lze definovat faktory podmiňující úspěšnost komunikace se seniorem. V případě jejich absence lze opět hovořit o negativních determinantech komunikace. Za faktory podmiňující úspěšnou komunikaci považujeme jednoduchost, ve smyslu volby a užití odborných a nestandardních termínů. Vždy bychom měli volit takové termíny, které jsou dobře srozumitelné pro náš protějšek. Na jednoduchost navazuje stručnost, ovšem ne ve smyslu strohosti a rychlosti, ale spíše jasného, krátkého a přesného vyjádření. Dalším faktorem je zřetelnost. Ta je míněna jednak ve smyslu zřetelné artikulace a srozumitelnosti, ale také jasných, přesných termínů s vyhýbáním se dvojsmyslným sdělením, které by se mohly seniora dotknout. Důležitým prvkem je také vhodné načasování, během něhož je třeba volit vhodnou dobu pro vedení rozhovorů, ve vhodném prostředí. Posledním prvkem je schopnost adaptability samotného pastoračního pracovníka, který by měl sledovat reakce seniora na sdělovaný obsah a vhodně na ně reagovat (Malíková 2011, s. 224).

Jedním z determinujících faktorů je také kontext komunikace, který lze rozdělit na čtyři složky. Prvním je fyzický kontext čili volba adekvátního prostředí, v němž komunikace probíhá, dalším je kontext časový. Oba tyto body korespondují s bodem třetím, jímž je vhodné načasování, které je již uvedeno výše. Další složkou je pak kulturní kontext, který ovlivňuje každého účastníka komunikace. Jedná se o jeho životní styl a přesvědčení. Představuje žebříček hodnot zúčastněných a sociálně psychologický kontext představující vazby mezi účastníky komunikace a osobní vztahy každého z nich (Pokorná 2010, s. 20).

2.3 Rozhovor jako pracovní nástroj pastoračního pracovníka

Pomineme-li pastoreci seniorů, která se uskutečňuje jako hromadná katecheze nebo bohoslužba, probíhá pastorece mezi pastorejícím a pastorevaným skrze výše definovanou komunikaci. Při bližší specifikaci této komunikace a při absenci vážnějších důvodů k nemožnosti oboustranné komunikace, ji lze považovat za rozhovor. Rozhovor, jak nám jej definuje Slovník spisovné češtiny (2006), lze typově rozdělit do několika kategorií, jako např. pohovor, interview, dialog. Pro druh rozhovoru jsou ale podstatná i jiná kritéria, z nichž některá byla zmíněna výše, a to např. pohlaví zúčastněných, věk, vzdělání atp. Záleží také na účelu a cíli rozhovoru. Klasifikace rozhovorů je tedy značně odlišná a závislá na daných kritériích. Pokud však přirovnáváme profesi pastoračního pracovníka k jedné z pomáhajících profesí, můžeme rozhovor, který je vedený s klientem, rozdělit na tři druhy.

Prvním je běžný rozhovor, zastupující sociální komunikaci, jež se odehrává jako součást běžných denních činností. V tomto případě ho lze považovat za komunikaci probíhající při úpravě prostoru, nebo přesunu do klidnějšího prostředí k hlubšímu rozhovoru. Za druhý typ rozhovoru lze považovat „konkrétně zaměřený rozhovor se stanoveným cílem“ (Malíková 2011, s. 228). Ten lze označit za jistý formální rozhovor, při kterém je možné zjistit potřeby klienta, podat určitá vysvětlení k nově vzniklým situacím, či objasnit změny zdravotního stavu. Třetím je terapeutický rozhovor, jenž lze charakterizovat jako „účelné a efektivní poskytování podpory a pomoci klientovi v tíživé situaci, která mu pomůže a posiluje efekt jiných terapeutických postupů“ (tamtéž, s. 228). Takový rozhovor klade velké nároky především na pracovníka, jakožto toho, kdo se snaží klientovi něco sdělit. Úspěšnost takového sdělení si lze ukázat na modelu struktury sdělení (Janoušek 1984, s. 73, 216), který je složen z pěti komponentů, z nichž první tři by měl mít pracovník plně pod kontrolou a zbylým dvěma by měl obsah sdělení přizpůsobovat.

Prvním je motivace hovořícího, tedy určitá suma sdělení, kterou chce předat. Na to navazuje záměr, čeho chce sdělením dosáhnout. Třetím komponentem je porozumění onomu sdělení řečníkem, tedy jak sám chápe význam použitých slov tvořících obsah sdělení. Následuje vhodnost zvolených slov a akustická a paralingvistická forma sdělení, které určují, jak klient rozumí tomu, co chtěl pracovník sdělit a jaký vliv toto sdělení na klienta má.

Komunikace mezi pracovníkem a seniorem není však pouze jednostranně zaměřená a neklade nároky pouze na pracovníka. Očekává se i určitá angažovanost seniora, alespoň v mezích jeho možností.

2.3.1 Pastorační rozhovor

Rozhovor, který se však odehrává mezi pastoračním pracovníkem a seniorem, jde mnohdy ještě hlouběji, než rozhovory, jež jsou definovány výše. Je zde třeba rozlišovat, kdo rozhovor vede, jestli vysvěcený duchovní nebo laik. Kompetence kněze je při rozhovoru vyšší, jelikož běžný pastorační rozhovor může přejít do rozhovoru zpovědního. Při pastoračním rozhovoru se zpravidla jedná o dyadickou interakci a lze jej charakterizovat jako „rozhovor člověka s ordinovaným služebníkem církve (jáhen, kněz, biskup) nebo s jiným křesťanem, řeholnicí, řeholníkem či laikem, kde se předpokládá přítomnost náboženských témat nebo postojů charakteristických pro křesťana, ač tomu tak nemusí být vždy“ (Opatrný, A. 2016, s. 127). Lze ho také považovat za podřízenou součást duchovního doprovázení, které je však možné vykonávat i skrze četbu duchovní literatury či poslechu přednášek o duchovních tématech. Pastorační rozhovor je také duchovním doprovázením, avšak s užší specifikací (Šedivý 2018). Důležité je rozlišení pastoračního a duchovního rozhovoru.

Rozhovory se seniory žijícími v domově seniorů se mohou často stočit na téma smrti a umírání. Téma v naší společnosti velmi tabuizované. Zde hraje pastorační rozhovor velkou roli jako zprostředkovatel naděje.

Rozhovor je pojímán jako základní prostředek pastorační péče (Opatrný, A. 1995, s. 14), jehož primárním cílem nemusí vždy nutně být vysvětlení obtížné zdravotní, sociální, či jakékoliv jiné, pro seniory tíživé situace. Zásadním bodem je umění naslouchat⁶. Vyslechnout veškerá trápení, starosti a obavy příslušného seniora s tím, že se je pracovník nesnaží vyvracet, obhajovat, či zlehčovat. Spíše by měl projevit plnou účast na seniorově utrpení. Stejně je to s různými typy otázek, jež se týkají původu seniorova utrpení a Boží nečinnosti při jeho odstraňování. I přes to, že jde o rozhovor, není nutné odpovídat vždy na každou otázku a vše se snažit vysvětlovat. Takovéto otázky bývají mnohdy jen skrytými výčitkami Bohu a okolí za prožívané

⁶ Toto umění naslouchat bývá označováno jako aktivní naslouchání. Více o něm bude pojednáno ve třetí kapitole.

utrpení. Je důležité umět toto rozpoznat a „nést bezvýchodnost situace společně s umírajícím“ (Stoff 1994, s. 85) tak, že s ním setrváme a pomáháme mu unést jeho situaci svou přítomností, třeba i jen mlčením.

Pastorační rozhovor by měl směřovat k hovoru o víře. Není však vhodné, aby nově příchozí pastorační pracovník začínal hovorem o věcech víry. Přínosné je nejprve vybudovat se seniorem důvěrný vztah, založený na pravidelných návštěvách a rozhovorech, které se ne vždy a nutně musí dotýkat víry. Víra je bohatstvím, o něž by se měl pastorační pracovník chtít podělit se seniorem, ne něčím, co se mu pokouší vnutit. Vůbec by nemělo docházet k přesvědčování a vydírání, což zpravidla přináší opačný efekt, než jaký je od pracovníka očekáván (tamtéž, s. 17, 21).

Nárokem kladeným na pracovníka při vedení rozhovoru je také schopnost rozlišit skutečné otázky a potřeby seniorů, které se mohou skrývat za vysloveným. K rozkrytí těchto potřeb nemusí dojít hned při prvním rozhovoru, ale podstatné je nezabřednout do domnělého problému a tím ztrácet klientovu důvěru (Opatrný 2016, s. 128).

Rozdílem může být pastorační rozhovor se seniorem, který svůj život prožil s Kristem a živá víra mu zůstala zachována i ve stáří. Pro takového seniora se stává ústředním bodem modlitba (Stoff 1994, s. 85), na které je sám účasten, anebo která je za něj obětována. Velmi často pociťuje svou důležitost a podíl na dění, když je mu svěřena modlitba za něco či někoho potřebného.

2.4 Doprovázení na poslední cestě

„Blahoslavení plačící, neboť oni budou potěšeni“ (Mt 5,4).

Součástí pastorační práce seniorů by měla být pomoc v otázkách týkajících se života a smrti, zvláště v dnešní době a společnosti, kdy je téma smrti a umírání značně tabuizované. Přitom smrt je jedním z největších tajemství a „posledním a rozhodujícím činem člověka“ (Abeln, Kner 1993, s. 5). Lze se setkat s požadavkem samoty. Senior se stahuje do ústraní, přemítá a medituje o své smrti, konečnosti. Je to jeho způsob přípravy na skon, o kterém ale následně potřebuje s někým diskutovat (Grün 2010, s. 117). Možnost prožívat poslední chvíle života s někým a mít s kým svůj život zhodnotit připisuje umírajícímu jeho nezpochybnitelnou důstojnost. Pastorační pracovník, pokud je v takovýchto případech přítomen, je někým, kdo tuto důstojnost pomáhá udržet.

Na smrt lze nahlížet mnoha pohledy. Předně pohledem racionálním, lékařským, jenž smrt definuje jako „stav, kdy u člověka dochází k nezvratným změnám mozku, při nichž nastane selhání funkce a zánik center řídící krevní oběh a dýchání“ (Baštecká 2003, s. 153). Takový pohled lze vysvětlit, jako definitivní konec fyzického člověka. Medicínský pohled už se nijak více nezajímá o to, děje-li se ještě něco více s duší člověka. Naproti tomu pohled teologický se zabývá více duší než tělem. Disponuje-li pastorační pracovník nějakým stupněm teologického vzdělání, měl by být schopen tento pohled interpretovat.

Je mnoho věcí, které si musí člověk, jenž tak ještě neučinil ve svém posledním období, srovnat a vypořádat se s nimi. Často na to však sám bez určitého vedení nestačí.

Na tuto problematiku lze nahlédnout pohledem logoterapie, která každému člověku připisuje potřebu smyslu, vůle ke smyslu, jež může bývat, pokud k tomu má člověk ještě dostatek sil, zaměňována za vůli k moci, nebo vůli ke slasti. To už však u člověka v terminální fázi nelze zcela předpokládat. Pokud ovšem není přítomna vůle ke smyslu, člověk nevidí smysl svého prožitého života, ani smysl budoucnosti, je takový jedinec značně frustrován a pln obav (Frankl 2006). To také souvisí s přijetím prožitého života, s pocitem, že to, co senior vykonal, dává určitý smysl, zapadá do sebe a tvoří dobře uzavřený celek. Zmíněné bývá označováno za integritu, jejímž předpokladem je také úspěšné projití všemi vývojovými stadii člověka, která na sebe navzájem navazují

a přinášejí také určité požadavky a nároky na člověka (Erikson 2015). Senior, který nedosáhne integrity, se nachází ve stavu zoufalství. Naopak integrita s sebou může přinášet moudrost. Často se můžeme setkat s označením stáří jako obdobím moudrosti, která je nabyta díky mnohaletým životním zkušenostem (Jan Pavel II. 1999).

Je však mnohdy problematické oslovit s nabídkou pomoci i seniory absolutně odmítající církevní instituce a nepovažující své duchovní potřeby za podstatné. Avšak právě ve chvíli nemoci, což se týká i stáří a jeho posledního stadia, „s větší naléhavostí vyvstává potřeba najít vhodné odpovědi na poslední otázky ohledně lidského života: otázky o smyslu bolesti, utrpení a samotné smrti, pokládané nejenom za záhadu, s kterou je nutné se namáhavě vypořádat, ale za tajemství, v němž se Kristus vtělil do naší existence a vezme ji k novému a konečnému narození pro život, který nikdy neskončí“ (Jan Pavel II., 2005). Kdo by měl být v této chvíli a v tomto prostředí více kompetentní pomoci nalézat odpovědi na tyto otázky než pastorační pracovník?

Jak již bylo zmíněno, člověk je bytostí, jež je tvořena čtyřmi složkami osobnosti, a sice biologickou, psychologickou, sociální a spirituální. Během života a většinou i v terminálním stadiu bývá postaráno o první tři, ovšem na spirituální se stále ještě zapomíná, či se záměrně nepřiznává. Avšak seniorovi, který má zabezpečené první tři složky, se následně otevírá větší prostor pro ponoření se do svého nitra, kde stále více vystupují duchovní potřeby (Rivoireová 2007, s. 28). Touto složkou osobnosti disponuje každý, nejen jedinec hlásící se k náboženství. Je totiž něčím, co pomáhá dotvářet identitu a důstojnost jedince.

Přístup k umírajícímu z pozice pastoračního pracovníka se částečně odlišuje, jednali s věřícím, který vědomě žije s Kristem a chodí ke svátostem, věřícím, který je pokřtěn, ale v postoji k víře je laxním a nevěřícím, který však může zároveň být i hledajícím.

Rozdělení seniorů na věřící a nevěřící nemusí být zcela přesné a bez důvěrnější známosti jedince i těžko rozpoznatelné (Opatrný, s. 21). Senior považovaný za nevěřícího může mít např. pozitivní vztah k Bohu, ale negativní k církvi a jejím rituálům. Další skupinou pak mohou být senioři, kteří by rádi navázali vztah s Bohem, ale díky možným nedorozuměním a neznalostem se jim to nepodařilo (Suchomelová 2015, s. 118). Tito klienti mohou do své poslední chvíle hledat a pastorační pracovník by jim měl být pomocníkem.

Může se stát, že doprovázející vidí svou službu jako církevně podmíněnou a tím pádem zacílenou opět na členy církve, nebo na ty, kteří ze své pozice víry projeví

zájem. Nejen, že se takové myšlenky a činy z nich plynoucí vymykají pastoraci, tak jak je uvažována v kap. 4, ale pastorec v tomto případě není chápán jako externí působení, jehož cílem je obecné blaho, a to jak těch, co stojí na okraji církve, tak těch, kteří nejsou jejími členy (Opatrný, 2001, s. 5). Zaměřuje se pouze na členy své církve a jejich katechezi a takovou pastorec lze považovat za zacílenou dovnitř, snažící se o svou sebezáchovu (Schlemmer in Suchomelová 2016), která však nevede k přílišnému rozvoji církve, ani oslovení všech potřebných.

Prvním pozitivem zájmu pastoračního pracovníka o umírajícího je, jak je již zmíněno výše, možnost dát mu znovu zakusit lidskou důstojnost a pomoci mu „smířit se s bližními, uplynulým životem i se sebou samým“ (Opatrný 2016, s. 159). Ve vztahu k těmto lidem by měl pracovník opouštět běžné způsoby pastorec nemocných, jež spočívají většinou v zajišťování svátostí, ale spíše se snažit probouzet v umírajícím člověku naději, která pak vede ke Kristu. V Kristu je totiž „naděje pravého a plného zdraví a spása, kterou přináší, je pravou odpovědí na poslední otázku člověka (...) Spása představuje konečnou náplň Nové smlouvy“ (Jan Pavel II. 2005).

Je žádoucí, aby pastorační pracovník byl zároveň angažovaným pracovníkem, který svou profesi pociťuje jako smysluplnou, integrovanou součást svého života. Tito pracovníci jsou schopni své povolání vykonávat na úkor nižšího finančního ohodnocení, ovšem s pocitem vlastní prospěšnosti. Jak již bylo zmíněno, je potřeba, aby se v těchto případech nezačal pomáhající přespříliš obětovat pro klienta. Problémem se v těchto případech stává, pokud se začnou ztrácet, nebo přestanou respektovat hranice mezi klientem a pomáhajícím a ten se začne až přespříliš obětovávat pro klienta (Opatrný 2016 s. 17).

3. Pastorce v domově pro seniory

V domovech seniorů získává pastorec konkrétní rysy. Jak by ale konkrétně tato pastorec měla vypadat, stanoveno zatím není. Proto budou v následujících kapitolách uvedena legislativní východiska, ze kterých je možné při pastorači seniorů vycházet a která mohou být inspirací či vzorem pro práci v domovech. Dále bude kapitola zaměřena na členy církve, kteří většinou přicházejí do domova jako pastorační pracovníci, přičemž každý z nich má jiné možnosti při pastorači. V poslední kapitole budou nastíněny aspekty pastorec v domově seniorů, jejichž dodržováním ji můžeme považovat za skutečně přínosnou službu.

3.1 *Potřeba legislativního ukotvení služby pastoračního pracovníka*

Při zvažování legislativního ukotvení je možné vycházet z legislativy zaobírající se samotnými seniory, upravující přístup k nim a z legislativy a jiných dokumentů ustanovujících profesi nemocničního kaplana, kterou je možné považovat za jistý ekvivalent pastoračního pracovníka v domovech seniorů.

Mimo legislativních východisek je také nutné, vzhledem k citlivosti vztahu, který je mezi pracovníkem a seniorem vytvářen, přihlídnout i k etickým východiskům. Tato východiska značně korespondují s etickými východisky profese nemocničního kaplana.

Pokud bude v této kapitole pojednáno o legislativním ukotvení této služby, je nutné si uvědomit, že jde o ukotvení převážně církevních záležitostí, (protože starost o spirituální stránku člověka náleží církvi a jejím institucím) do světského zákonodárství, což může mnohdy působit rozporuplně. Obzvláště v dnešní převážně sekularizované společnosti a v současné nelehké situaci, která je dána napětím mezi církví a státem, za jehož základy lze považovat mnohé rozpory mezi těmito dvěma subjekty⁷ je klesající počet lidí hlásících se k nějakému vyznání. Z posledního sčítání

⁷ Příkladem rozporu mezi církví a státem: problematika církevních restitucí a následně problematika jejich zdanění.

lidu vyplynulo, že od roku 1991, kdy bylo vyznání opět zařazeno do sčítání, do roku 2011, kdy bylo poslední sčítání provedeno, počty lidí hlásících se k vyznání stále klesají. Celkový počet osob uvádějících nějaké vyznání byl necelé 2,2 mil. obyvatel, s tím, že nejpočetnější je stále církev římskokatolická (1,1 mil.). Nárůst svých příslušníků ale zaznamenaly také nepříliš dlouho registrované církve, jejichž vyznání je založeno na východní tradici. Důležité je upozornit na jedince, kteří své vyznání neuvedli, na ty, kteří se nehlásí ani k ateismu, ani ke křesťanství či jiným náboženstvím. Tuto možnost zvolilo 44,7 % dotazovaných. Zde je možné polemizovat o tom, z jakého důvodu zvolili danou možnost. Představují však jistý potenciál v možnosti nahlížení na ně jako na hledající (ČSÚ 2014)⁸.

Je potřeba zdůraznit jeden podstatný a vcelku očekávaný prvek. Totiž největší procento příslušníků nějaké církve bychom našli ve věkové kategorii 60-69 let (15,2 %), přičemž s vyšším věkem procento díky mortalitě opět klesá. Důvodem může být i tradiční víra doby jejich mládí, kdy prošli určitou ranou religiózní socializací (Suchomelová 2015).

Zároveň je však patrné zvyšování povědomí, či zvyšování touhy po transcendentnu. Jak bylo zmíněno v kapitole 1.2, člověk má bezesporu i duchovní stránku, o kterou je třeba pečovat, a z ní vyplývající duchovní potřeby, které je třeba naplňovat zvláště v závěrečné fázi života, kdy člověk potřebuje uzavřít nebo ucelit svůj život. Dost často toto bilancování probíhá právě v domovech seniorů. Ovšem garance nějaké pomoci v zajišťování těchto potřeb nebo této stránky člověka chybí. Za tu lze považovat legislativní ukotvení a zájem zákonodárců.

Církev se vyjadřuje kladně k demokratickému uspořádání naší společnosti. Vidí ji jako možnost občanů podílet se prostřednictvím volby na fungování společnosti, kontrolovat svou zvolenou vládu a v krajních případech ji také vyměnit. Zároveň však zdůrazňuje, že „pravá demokracie je možná pouze v právním státě a na základě správného pojetí člověka“ (Jan Pavel II. 1992, čl. 46). Právě pojetí člověka naší demokratickou společností bychom mohli pokládat za možný důvod absence legislativního ukotvení. Církev si je vědoma své apolitičnosti, avšak zdůrazňuje svůj příspěvek ve způsobu pohledu na člověka a jeho důstojnost (tamtéž, čl. 47). Současné instituce vycházejí z určité nadřazenosti člověka nad ostatními věcmi a neuznávají, jak tomu činí církev, původ a cíl člověka v Bohu. Tento pohled na člověka církev neustále

⁸ ČSÚ = Český statistický úřad.

připomíná (KKC, čl. 2244)⁹. Za pramen těchto neshod můžeme tedy považovat mylný pohled na člověka neuznáním jeho celkové důstojnosti a všech jeho potřeb.

Jiná situace panuje v případě podobné profese, jíž je nemocniční kaplan. Tuto profesi je možné považovat, vzhledem k místu a situaci, ve které oba působí, za částečný ekvivalent pastoračního pracovníka. Z legislativního ukotvení této profese by tedy bylo možné vycházet i při ukotvování profese pastoračního pracovníka. Zároveň by však bylo možné vycházet i z dokumentů upravujících vztah společnosti, úkoly společnosti a institucí vzhledem k seniorům. V těchto dokumentech jsou vyslovena různá práva a zásady, které je nutné vzhledem k seniorům akceptovat, a to i v případě pastoračního pracovníka.

3.1.1 Legislativa a jiné dokumenty upravující přístup k seniorům

Služba pastoračních pracovníků by měla nejprve vycházet z obecných dokumentů věnujících se všem lidem, tedy i seniorům, i když zájem o seniory je často jen okrajový. Za dokument na mezinárodní úrovni relevantní k tomuto tématu lze považovat Všeobecnou deklaraci lidských práv (2015), kde se můžeme dozvědět, že i ve stáří má každý právo na určitou životní úroveň (str. 52) a hned v úvodu o nezcizitelné důstojnosti a přirozených právech každého člověka, jakožto základu svobody, spravedlnosti a míru.

Za další dokumenty, které určitým způsobem představují problematiku stáří, seniorů, umírání a s tím spojené důstojnosti a současně podávají návod, jak se k této problematice stavět, lze považovat: doporučení Rady Evropy č. 1418/1999 „O ochraně lidských práv a důstojnosti nevléčitelně nemocných a umírajících“ (1999). Ta je zkráceně nazývána jako „Charta práv umírajících“ a upozorňuje na problematiku prodlužování umírání ze zjištěných důvodů díky stále modernějším medicínským postupům, bez využití odpovídající paliativní péče a tišení bolestí. Jako podstatný bod je zde nutno vyzdvihnout upozornění, v němž je vytýkáno časté opomíjení nejen fyzického utrpení, ale především také psychologických, sociálních a spirituálních potřeb. Na základě tohoto a dalších bodů požaduje Charta práv umírajících vyzvat členské státy Rady Evropy, aby přijaly nárok všech v terminálním stadiu na komplexní

⁹ KKC = Katechismus katolické církve.

paliativní péči a pomohly k jejímu zavedení. To znamená i přijetí péče o spirituální složku člověka.

Další z dokumentů poukazují vesměs na totéž, co jmenované předchozí a navíc ještě zdůrazňují nutnost péče nejen o nemocné, staré a umírající, ale také o jejich nejbližší a pečující. Jedná se např. o Doporučení Rec (2003) 24 výborů ministrů Rady Evropy členským státům o Organizaci paliativní péče (2003).

Vzhledem k častým psychickým poruchám spojených s přibývajícím věkem je nutno také zmínit Chartu práv duševně nemocných, která vychází z Deklarace lidských práv a duševního zdraví (1989) a dále samozřejmě Chartu práv seniorů (1997), která řeší převážně zabezpečení seniora po zdravotní stránce.

V roce 1992 vydalo Ministerstvo zdravotnictví ČR Etický kodex práv pacientů, v němž upravuje veškerá práva pacientů, týkající se opět především zdravotní stránky. Tento kodex následně přebraly a přebírají jednotlivé nemocnice a zařazují ho do svých portfolií. Tím se stává závazným i pro nemocniční kaplany, možnou „předlohu“ pastoračních pracovníků.

Dokumentem, který je pro tuto problematiku nejzásadnější, je zákon 108/2006 sb. O sociálních službách, o kterém již bylo pojednáno v 1. kapitole. Zde je však nutné zdůraznit, co tento zákon garantuje uživatelům sociálních služeb, konkrétně klientům domovů seniorů. Domovy seniorů by měly poskytovat tyto činnosti: „ubytování, stravu, pomoc při zvládnutí péče o vlastní osobu, pomoc s osobní hygienou a vytváření podmínek pro osobní hygienu, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí, sociálně terapeutickou činností, aktivizační činností“ (č. 3, čl. 49). Bohužel duchovní činnost ve výčtu poskytovaných činností chybí. I v této situaci je však možné se domnívat, že péče o spirituální stránku své osoby může klient považovat za oprávněný zájem, čímž by se domov stával povinným mu pomoci zajistit vhodnou činnost adekvátní jeho potřebě.

3.1.2 Legislativa a jiné dokumenty upravující roli nemocničních kaplanů

V této části bude krátce představena pozice nemocničního kaplana. Toto představení by mělo sloužit k lepšímu pochopení a definici role pastoračního pracovníka, neboť

bude použito jako odrazový můstek pro další pojednání o této profesi. Dále pak budou uvedeny dokumenty, upravující službu nemocničního kaplana.

Stručně a výstižně o této profesi hovoří předseda Rady pro zdravotnictví ČBK, biskup Zdeněk Wasserbauer, jenž uvádí, že nemocniční kaplan je v nemocnici pro ty, kteří projeví zájem, nebo za kterými je pošle lékař. Sám nabízí své služby těm, kteří by je mohli potřebovat. Je důležité, aby poznal, na jaké duchovní úrovni pacient či jeho příbuzní jsou a na té s nimi také pracovat. V daných případech také volá ke službě k dotyčnému kněze, koordinuje bohoslužby a je nápomocen nemohoucím se na bohoslužby dopravit. Co je velmi důležité, je fakt, že v nemocnici by neměl být pouze pro nemocné, ale také pro příbuzné, případně pozůstalé a personál (Wasserbauer in Blajdová, 2019).

Nemocniční kaplanství zaštiťují dvě asociace. Asociace nemocničních kaplanů, která sdružuje převážně kaplany Církve československé evangelické a československé husitské a je tedy asociací ekumenickou a dále také Katolická asociace nemocničních kaplanů, přičemž každá má své vnitřní předpisy, směrnice a stanovy, např. Koncepce nemocniční duchovenské služby Českobratrské církve evangelické.

Již v roce 2006 vznikla Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví mezi Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví. Dohoda řeší problematiku vysílání kaplanů a dobrovolníků do zdravotnických zařízení s cílem pomoci v tíživé situaci bez ohledu na vyznání. Součástí této dohody jsou kvalifikační předpoklady, o nichž bude pojednáno, a etický kodex jako závazné stanovisko pro všechny vykonávající tuto funkci¹⁰. Významné v této dohodě je rozlišení pojmosloví užívaného převážně v katolické církvi. Je zde nastíněno, jak chápat pojem nemocniční kaplan a pastorační asistent, přičemž kaplan je pojímán v užším slova smyslu a jako nadřazený pastoračnímu asistentovi. Asistent v tomto případě může být i dobrovolník s několikaletou praxí v této službě, který však nesplňuje kvalifikační předpoklady nemocničního kaplana.

Asi nejvýznamnějším dokumentem je Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví (2019), která byla uzavřena mezi Ministerstvem zdravotnictví ČR, Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v ČR¹¹. Klade si za cíl stanovit podmínky pro spolupráci mezi těmito třemi subjekty a také rámeček, pojmy a strukturu pro duchovní

¹⁰ Etický kodex nemocničního kaplana viz příloha č. 2.

¹¹ Ekumenická rada církví = ERC.

pěči. Ve čl. 3, jenž vymezuje pojmy, je vysvětlen pojem duchovní péče a především jeho chápání pro tyto účely. Je chápán jako „nezdravotní služba všem pacientům, zdravotnickým pracovníkům a návštěvníkům LZZ¹² při řešení jejich osobních, existenciálních, spirituálních, etických a morálních otázek a potřeb“ (Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví 2019, čl. 3). Tato péče je neevangelizačního charakteru a je využívána dobrovolně. Je účelné zdůraznit také čl. 5, v němž jsou uvedeny kvalifikační předpoklady, statut kaplana a jeho pověření, přičemž zde je nutné vyzdvihnout, že kaplan smí působit pouze s pověřením ze strany své církve, mít vysokoškolské vzdělání určitého, teologicky zaměřeného oboru a zároveň být absolventem kurzu nemocničního kaplana¹³.

Ministerstvo zdravotnictví také zřídilo v roce 2017 Radu pro duchovní péči ve zdravotnictví, jejímiž členy jsou zástupci z řad ČBK, ERC, Asociace nemocnic ČR, Asociace českých a moravských nemocnic a Ministerstva zdravotnictví ČR. Jejím posláním je „řešit významné otázky spojené s poskytováním duchovní péče v LZZ“ (čl. 2). Zároveň řeší otázky ohledně konkrétních kaplanů v jednotlivých zařízeních (tamtéž).

Tento dokument je doplněn o Metodický pokyn o duchovní péči ve zdravotnických zařízeních lůžkové péče poskytovatelů zdravotních služeb, který částečně koresponduje s později vydanou Dohodou o duchovní péči ve zdravotnictví, ale také stručně definuje cíl duchovní péče v LZZ, jako: „pastorační pomoc potřebným, tedy pacientům, zdravotnickým pracovníkům i návštěvníkům bez rozdílu“ (Metodický pokyn 2017, čl. 3). Mimo jiné definuje i zásady, dle nichž by měla být duchovní péče „neassertivním, empatickým přístupem k pacientům, zdravotnickým pracovníkům i návštěvníkům, s úctou k jejich důstojnosti s respektováním jejich osobního přesvědčení, v kontextu a porozuměním pro jejich životní situaci“ (tamtéž). Zároveň by však duchovní služba neměla narušit zdravotní péči. Dokument také navrhuje, jak se vypořádat s pracovně právním vztahem vzniklým mezi kaplanem a LZZ.

Dokumentem na evropské úrovni, jenž spojuje způsoby kaplanské služby z evropských zemí, ale i odjinud a který se zároveň stává předlohou pro vytváření nových místních standardů, jsou Standardy pro poskytování nemocniční kaplanské služby v Evropě (2002).

¹² LZZ = lůžková zdravotnická zařízení.

¹³ Čl. 5 Statut kaplana, jeho pověření a kvalifikační předpoklady viz příloha č. 3.

3.2 Pastorační pracovník v domově seniorů jako člen církve

Nejčastěji se z řad církevních činitelů můžeme na pozici pastoračního pracovníka setkat s knězem. Zde je třeba rozlišit domnělá očekávání seniorů a očekávání či požadavky kladené na službu kněze církví. Je především zapotřebí hledat zlatý střed mezi nároky církve, očekáváním seniorů a současnou pastorační situací.

Pokud budeme vycházet z Bible, jsou kněží přímými následovníky Krista, který je sám vybízí k jeho následování (Jan 21,15). To je zdrojem jejich učení, z něhož mají čerpat inspiraci pro svou službu a čím se mají primárně řídit. Z Bible také plyne jejich misijní povolání a z toho by také měla vycházet jejich starost o všechny seniory v zařízeních, tedy i ty, kteří se k církvi nehlásí (Mt 28,16-20).

Bohužel, jak můžeme zjistit, praxe se na mnoha místech značně odlišuje od tohoto teoretického východiska. Vzhledem k pracovní vytíženosti a všeobecnému nedostatku kněží se pro ně stává problémem provádět v domovech pastorační individuální, která předpokládá velkou časovou dostupnost. Tuto činnost tedy přenechávají většinou pastoračním pracovníkům – laikům, a sami své působení v domově směřují spíše ke skupinové katechezi a především mši svaté, která se koná většinou jednou týdně až jednou měsíčně.

Činnost a poslání kněží jasně definoval II. Vatikánský koncil, který zdůraznil, že „svůj posvátný úřad vykonávají zejména v eucharistické bohoslužbě neboli shromáždění, kde zastupují Krista, hlásají jeho tajemství a spojují prosby věřících s obětí jejich hlavy“ (LG, čl. 28)¹⁴. Dále zdůrazňuje jejich službu kajícím a nemocným, ale i věřícím, kterým se stávají skrze jejich křest otci. Tím je poukázáno, jak by měl vypadat jejich vztah i k nevěřícím, jimž by měli svědčit o pravdě a životě. Z toho lze usuzovat i o jejich péči o seniory, kteří se neúčastní mší svatých v domovech a kterým by měli být přinejmenším příkladem dobrého života. Jejich zvláštní postavení v církvi plyne ze spojení s Kristem a jsou vyzváni, aby vzbuzovali pevnou naději u svých věřících a těšili ty, kteří se trápí, nebo „jsou v nějakém soužení“ (PO, čl. 13)¹⁵. Tato pasáž je také přenosná na situaci působení kněze v domově seniorů, kde je potřeba především dávat naději a těšit trpící.

¹⁴ Věroučná konstituce o církvi Lumen Gentium.

¹⁵ Dekret o službě a životě kněží Presbyterorum ordinis.

Zájem kněze o některé obyvatele domova seniorů se leckdy může prolínat s výše zmíněnými činnostmi, kdy např. dochází do domova za bývalým farníkem. To však není onou zamýšlenou pastorační prací v domově, o které uvažujeme v této práci.

Očekávání, které lze směřovat ke knězi pastoračně činnému v domově seniorů, je možné shrnout jako frustrační toleranci, angažovanost pro evangelium a především evangelizaci, zároveň s tolerancí vůči těm, kteří evangelium nežijí ani neuznávají a schopnost vychovávat pro budoucnost (Opatrný 2001, s. 91). Tato schopnost se v domově seniorů přeměňuje spíše ve výchovu pro věčnost.

Po knězi je v církevní hierarchii následující pozicí jáhen. Jeho službu lze považovat za jistý mezistupeň mezi laikem a knězem. Jáhni jsou také posílení svátostnou milostí, ovšem ne ke kněžství, ale ke službě (LG, čl. 29).

Už v tomto bodě se ovšem praxe s teorií částečně rozchází. Jejich službou je myšlena služba liturgická, kazatelská a charitativní, přičemž s jáhny vykonávajícími první dvě služby se můžeme setkat čím dál častěji, už jen z toho důvodu, že činnost církve je ponejvíce chápána jako vykonávání bohoslužeb a katecheze (Opatrný 2001, s. 96).

Ve službě diakonické a v užším pojetí charitativní však není jejich zaangažovanost taková, jaká by mohla být. Do této služby můžeme také počítat právě jejich pastorační službu v domovech seniorů.

Jistá rozpolcenost této služby vychází také z jejího nepřilíš uceleného historického vývoje, odlišných představ o náplni této služby jejími vykonavateli a samotným ustanovením jejich činnosti. S touto činností se nemusí vždy identifikovat, čímž se mohou cítit nedostatečně využiti, nebo naopak přehlceni závazky a úkoly. V neposlední řadě je také potřeba zmínit vnímání jáhenství samotnými členy církve, kteří jej chápou spíše jako předstupeň kněžství, čímž mu ubírají na jeho důležitosti. V budoucnu by však měla tato služba církvi získat svébytné postavení, které by umožňovalo vnímat jáhny jako svébytné, ordinované služebníky, jejichž role je nenahraditelná.

Třetí osobou vhodnou pro tuto činnost je laik. Tímto pojmem se „označují všichni věřící křesťané mimo členy stavu duchovenského a stavu řeholního, právně uznaného v církvi; tedy věřící křesťané, kteří – když byli křtem přivtěleni ke Kristu a učiněni Božím lidem, a tak se stali svým způsobem účastnými Kristova úřadu kněžského, prorockého a královského – vykonávají svým podílem poslání celého křesťanského lidu v církvi a ve světě“ (LG, čl. 31). Laici by měli hlásat Krista tam, kam sami náleží, tedy

ve svém okolí, které má ovšem světský charakter. Hlásání lze uskutečňovat především životním příkladem, vírou, nadějí a láskou. Vzhledem k tomu, že v domově seniorů jsou laici z pozice své služby těmi, kteří hlásají Krista, stávají se tak účastníky jeho učitelského úřadu (LG, čl. 35).

Zde stojí za zmínku výzva Ježíše Krista v podobenství o dělnících na vinici (Mt 20, 3-4), kde hospodář opětovně posílá ty, které potká, na svou vinici. A jak připomíná Jan Pavel II. ve svém postsynodálním apoštolském listu (CHL)¹⁶, tato výzva platí i dnes, a to stále více s větší naléhavostí. To se může jevit i jako výzva pro uvědomění si ještě většího zapojení laiků do pastorače v domově seniorů. I toto prostředí může být již zmiňovanou vinicí, na jejíž kultivaci se mají podílet všichni křesťané, nejen duchovní.

Jedinou podmínkou pro pastoračního pracovníka se zdá být to, aby jako laik dosahoval plné kvalifikace, za což se z pohledu církve považuje přijetí všech iniciačních svátostí¹⁷, přičemž za velmi podstatnou je považována svátost biřmování, díky níž může laik čerpat z darů Ducha svatého (Opatrný 2001, s. 107).

Možnými vykonavateli této služby také mohou být osoby žijící zasvěceným životem, náležející k nějakému řádu.

3.3 Aspekty pastorače v domově seniorů

Během výzkumu V. Suchomelové (2015) vyznačovaly určité rysy, kterými by se měla pastorače v domově seniorů vyznačovat. Za základní můžeme považovat vlastní iniciativu pastoračního pracovníka v navázání kontaktu. V tomto případě by se nemělo stávat, že by o působení pastoračního pracovníka v zařízení někteří klienti vůbec nebyli informováni, ale také obráceně, neměli by být nuceni ke kontaktu s pracovníkem. Aktivita pracovníků by měla vycházet i z vědomí skutečnosti, že senioři pracovníka nevidí jako důvěryhodný protějšek pro rozmluvy o jejich problémech a zároveň prožívají svou spiritualitu jinak než dříve, tzn. více v samotě a ve svém nitru. Pracovník by se měl snažit sám navazovat kontakt s klientem s tím, že klientovi musí ponechat prostor jeho služby bez výčitek odmítnout. Pokud dochází k vytváření vztahu, mělo by se jednat o vztah bezpečný, který vyžaduje určitou časovou investici ze strany

¹⁶ CHL = Christifidelis laici.

¹⁷ Křest, biřmování, eucharistie.

pracovníka, jenž by v tomto vztahu měl být pevný ve svých křesťanských postojích. Základem vztahu těchto dvou by měla být láska a schopnost pracovníka aktivně naslouchat, což předpokládá schopnost zorientovat se v životním příběhu klienta.

Láska by pak měla být hlavním rysem pastorační práce seniorů. Její nedostatek a z něj plynoucí potřeba je seniory v domovech často pocíťována. Není to však jen potřeba lásku přijímat, ale také lásku dávat, což můžeme rozvést jako touhu být ještě důležitým a užitečným.

Dalším význačným bodem je otevřenost, ve smyslu otevřených církevních dveří pro všechny. Z těchto dveří by měli pastorační pracovníci vystupovat a všimnout si i těch, co stojí na okraji společnosti (František 2013, čl. 46), tedy i těch, kteří jsou v domovech seniorů a nehlásí se k žádnému vyznání.

Aspekt aktivního naslouchání je mimo jiné také součástí komunikace v pastoračním jednání, která je popsána ve 2. kapitole. Jeho smyslem je nechat starého člověka odhalit svůj životní příběh a zároveň porozumět jeho pojmosloví (chápání určitých pojmů jako víra, religiozita, apod.), což může vést k lepšímu pochopení prožitého života a pomyslných křivd či nedorozumění ve vztahu k Bohu i k lidem.

Je také důležité brát na zřetel úroveň víry každého seniora, na kterou lze nahlížet pouze v kontextu jeho prožitého života. Tyto dvě skutečnosti se navzájem po celý život formovaly a díky tomu je víra každého jednotlivce velmi individuální.

Posledním aspektem pak je „odkrývání a posilování vlastních spirituálních zdrojů“ (Suchomelová 2015, s. 117). Cílem je se s vděčností zaměřovat na pozitivní prožitky a nevracet se neustále k negativním životním zkušenostem. Dále probouzet vděčnost Bohu, která vede i k větší důvěře v jeho plány. Tento aspekt poukazuje na důležitost duševní a duchovní hygieny pracovníka a snahu o osobnostní růst, přičemž největší důraz je kladen na schopnost sebereflexe a reflexe, probíhající např. jako zhodnocení postojů k vykonávané funkci, ke klientům, spolupracovníkům, ale také vyjádření potřeby další duchovní formace či vzdělání.

Tyto aspekty pastorační práce jsou shodné pro věřící i nevěřící seniory. Kodet (2018) vymezuje přístupy specifické převážně pro pastorační práci nevěřících, či se tímto způsobem prezentujících seniorů. Některé tyto přístupy jsou shodné s výše jmenovanými (úcta, respekt, důvěra). I pro nevěřícího může mít zjištění, že je pastorační pracovník v domově, velký význam, jelikož může žít v opačném přesvědčení. S tím se pojí i nabídka spásy. Očekává se, že bude nabídnuta všem bez výjimky a to právě od člověka se zkušeností živé víry. Mnohdy se může pracovník setkat s vnímáním svého postavení

nevěřícími seniory jako jakéhosi zástupce ve věcech víry a hlavně přímluvné modlitby. Tito senioři, ačkoliv se považují za nevěřící, mohou brát modlitbu tohoto pracovníka za určitou pojistku. Tato služba klade na pastoračního pracovníka požadavek naslouchání Duchu svatému, a to především v případech, kdy sám nenachází vhodná slova, což většinou vede k volbě chybných výrazů, které mohou mít negativní dopad na psychiku protějšku (Kodet 2018).

Pastorační pracovník by měl být tím, kdo je seznámen s cíli pastorační práce seniorů, přičemž by je měl vnitřně pokládat za základní směr, kterým se jeho činnost ubírá. Za cíle pastorační práce seniorů je považována: „příprava na stáří, pomoc v duchovní orientaci, pomoc v otázkách křesťanské víry, pomoc v otázkách viny, obav a strachu, zlosti, méněcennosti, utrpení a nemoci“ (ČBK 2015). Obširnější vyjádření cílů pastorační práce seniorů (nejen těch v domovech seniorů) bychom našli v německé literatuře. V ní jsou formulovány jako podpora sebevědomí starších lidí, podpora setkávání a kontakt s ostatními věkovými skupinami, povzbuzení starších pro podělení se o jejich kompetence zkušeností života a víry a podpora přítomnosti ve veřejném prostoru (Erzdiözese Freiburg, 2011). Zde jsou uvedeny i přímé postupy k dosažení těchto cílů.

3.4 Pastorační pracovník v českých domovech seniorů (orientační průzkum)

Důvodem provedení tohoto průzkumu byla snaha o zmapování současné situace týkající se zařazení pastoračních pracovníků do pracovního poměru v domovech seniorů. Jestliže se práce zaobírá rolí pastoračního pracovníka v domovech seniorů, je podstatné alespoň přibližně zjistit, kolik lidí tuto funkci vykonává a jak často navštěvují domovy seniorů. Z toho lze následně vyvodit i prestiž této funkce. Pro získání kontaktů byla využita databáze Ministerstva práce a sociálních věcí, kde by měli být uvedeny všichni poskytovatelé pobytových služeb pro seniory v České republice. Celkem byly dotazníky rozeslány do 589 domovů pro seniory.

Jako respondenti v analytické části figurují ředitelé domovů pro seniory, jakožto ti, kteří by měli mít přehled o personálních podmínkách zařízení, které vedou a zároveň by měli být kompetentní tuto službu zhodnotit z hlediska jejího přínosu.

3.4.1 Výzkumná otázka a hypotézy

Cílem průzkumu bylo zjistit, v kolika domovech seniorů působí pastorační pracovník. Tento cíl se stal zároveň hlavní průzkumnou otázkou, na níž navazovaly tyto další, dílčí otázky, které sloužily k zprehlednění situace:

- O jaký typ pracovně právního vztahu se jedná?
- V jakém věku je nejčastěji tato funkce vykonávána?
- Má pastorační pracovník působící v domově seniorů ještě jiné zaměstnání, nebo je už v důchodu?
- Jak často do domova dochází?
- Komu je převážně tato služba určena?
- Kdo tuto službu spíše využívá?
- Nakolik přínosnou tuto službu považují ředitelé domovů?

Sběr dat probíhal formou online dotazování, tedy metodou CAWI (Computer Assisted Web Interviewing). Vzhledem k množství respondentů byla tato metoda prováděná skrze Google formulář velmi přínosná, jelikož umožnila samostatné vytváření grafů souběžně s přicházejícími odpověďmi. Příchozí data byla hned

vyhodnocována a zřehledňována. Respondenti byli osloveni přes e-mail, ve kterém jsem nejprve stručně představila sebe a také důvod provádění výzkumu.

Sběr dat probíhal od 9. 9. 2019 do 1. 10. 2019. Emaily do jednotlivých domovů byly rozeslány během jednoho týdne, jelikož Google formulář neumožňuje odeslat najednou takové množství emailů, jaké bylo množství respondentů. Poslední dotazník byl odeslán 16. 9. 2019, aby respondenti měli dostatek času na jeho vyplnění a navrácení. K 1. 10. 2019 se dotazníků navrátilo celkem 140, což činí 24% z celkového počtu.

Na základě převážně praktických zkušeností a teoretických pramenů byly stanoveny **hypotézy**:

H1: Pastorační pracovník působí alespoň v polovině uvedených domovů pro seniory.

H2: Většinou je tato funkce vykonávána v rámci částečného úvazku.

H3: Tato služba je určena převážně věřícím seniorům.

H4: Tuto službu využívají převážně věřící senioři.

H5: Ředitelé domovů považují tuto službu za přínosnou.

Tabulka č. 1: Potvrzení hypotéz:

Hypotéza	Výsledek	%
Pastorační pracovník působí alespoň v polovině uvedených domovů pro seniory.	ANO	69,6 %
Služba je vykonávána převážně na částečný úvazek	NE	19 %
Tato služba je určena převážně věřícím seniorům	NE	35 %
Tuto službu využívají převážně věřící senioři.	ANO	86,9 %
Ředitelé domovů považují tuto službu za přínosnou.	ANO	64,5 %

3.4.2 Výsledky

První otázka byla tzv. filtrační. Ti, kteří na ni odpověděli záporně, u nichž žádný pastorační pracovník, ani nikdo, jehož náplň práce koresponduje s náplní práce pastoračního pracovníka, nepracuje, nemuseli ve vyplňování dotazníku dále pokračovat. Záporně na tuto otázku odpovědělo celkem 43 (31,2%), kladně 96 (69,6%) respondentů.

Druhá otázka byla polouzavřená a definovala dvě možnosti odpovědí a zároveň možnost vyplnit vlastní odpověď, čehož využili respondenti nejvíce. Graf k této otázce (viz příloha č. 1, graf č. 2) je z tohoto důvodu poněkud komplikovaný. Odpovědi se dají shrnout: na pozici dobrovolníka pracuje v domovech seniorů celkem 45 pastoračních asistentů. Nejpočetnější skupinou vykonávající tuto funkci jsou kněží, kteří tuto činnost většinou vykonávají v rámci svého poslání bez úvazku, a v některých případech je pastorační péči myšleno odsloužení mše např. jednou za 14 dní. Na tuto otázku se vyskytla odpověď „kněz nebo jáhen“ 22x. Dále pak „řeholník“ 1x, „zaměstnanec některého z biskupství“ 4x, „zástupci jednotlivých církví“ 1x a „pastor Církve československé husitské“ 1x.

Odpověď „dohoda o provedení práce“ byla zmíněna 3x, „pracovně právní poměr s úvazkem“ 1x, „domluva bez smluvního závazku“ 3x, „klient“ 1x, „zástupce charity“ 1x, „ředitelka“ 1x, „zástupce jiné organizace“ 1x, „sociální pracovnice“ 1x. Dále pak bylo možné najít odpovědi, které lze považovat za hůře zařaditelné: „kazatel“ 1x, „na žádost klientů“ 1x a „vykonávaná služba pro své věřící“ 1x.

Třetí otázka byla otevřená a odpovědělo na ni pouze 22 respondentů, z nichž 5 odpovědělo proškrtnutím políčka či uvedením 0. Nejednalo se tedy o žádný pracovně-právní poměr. Toto však bylo dané zacílením otázky na ty domovy, v nichž působí pastorační pracovník v rámci pracovně-právního poměru a vzhledem k odpovědím v předchozí otázce, kde 45% respondentů odpovědělo, že jejich pastorační pracovník působí jako dobrovolník, se nelze divit nízkému počtu odpovědí.

Relevantní odpovědi lze tedy interpretovat takto: „úvazek 0,1“ = 2 respondenti, „úvazek 0,2“ = 1 respondent, „úvazek 0,25“ = 1 respondent, „úvazek 0,3“ = 1 respondent, „úvazek 0,4“ = 1 respondent, „úvazek 0,5“ = 2 respondenti, „úvazek 0,6“ = 1 respondent, „úvazek 1“ (plný) = 3 respondenti, „5 hodin týdně“ = 1 respondent, „1x měsíčně + na požádání“ = 1 respondent, „6-10 hodin za měsíc“ = 1 respondent, „externí pracovník“ (neuvedena délka úvazku).

Čtvrtá, uzavřená otázka měla za úkol přiblížit věk pastoračního pracovníka. Celkem na ni odpovědělo 96 respondentů. Nejčastější odpovědí byl věk „40-55 let“ – 38 respondentů, dále „55-65 let“ – 30 respondentů, „65 a více“ – 19 respondentů a „20 - 40 let“ 9 respondentů.

Pátou otázku, opět polouzavřenou, lze považovat vzhledem k odpovědím u otázek č. 2 a 4 za doplňkovou. Odpověď, že je pastorační pracovník zaměstnán ještě jinde, uvedlo 46 respondentů, „důchod“ 17 a „zaměstnání pouze v domově“ 10. Dalšími odpověďmi bylo: „zaměstnanec diakonie“, „zaměstnanec farnosti“ a „kněz“/„pastor“/„duchovní“, kterou uvedlo 8 respondentů.

Otázka č. 6 byla stejně jako následující otázky 7 a 8 uzavřená, tedy umožňovala volit pouze z nabízených možností. Nejčastěji na otázku o četnosti návštěv pastoračního pracovníka v domově volili respondenti možnost „1x za týden“ – 41 respondentů, dále pak: „méně než 1x za týden“ – 39 respondentů, „každý den“ – 13 respondentů, „3x týdně“ – 4 respondenti a „2x týdně“ – 2 respondenti.

Službu pastoračního pracovníka viděli ředitelé nejčastěji jako „určenou všem“ - 65 respondentů, „spíše věřícím seniorům“ – 23 respondentů a „věřícím seniorům“ - 12 respondentů.

Tuto službu, ačkoliv dle předchozích odpovědí je většinou určena všem, využívají „spíše věřící senioři“ – 58 respondentů, „věřící senioři“ – 28 respondentů a pouze 13 respondentů uvedlo, že ji využívají všichni senioři.

V otázce č. 9 bylo využito Likertovy škály ke zjištění toho, jaký dojem z této služby mají samotní ředitelé domovů. Hodnotit mohli na stupnici od 1 do 5, přičemž šlo o hodnocení, jež je stejné jako ve škole. Za nejvíce přínosnou, tedy za „1“, hodnotilo službu 69 respondentů, „2“ dalo 17 respondentů, „3“ zvolilo 9, „4“ pouze 3 respondenti, ale „5“ volilo 9 respondentů. Možnost vysvětlení těchto voleb nebyla u této otázky vzhledem k slibovanému malému rozsahu dotazníku možná, byla by však jistě zajímavá.

3.4.3 Shrnutí

Díky průzkumu bylo možné získat odpověď na všechny předem položené otázky, i přes to, že návratnost dotazníků byla pouze 24%. Pozitivním zjištěním bylo, že pastorační pracovník působí ve více než polovině zařízení. V této statistice jsou však započítány i odsloužené bohoslužby, např. pouze jednou za měsíc, nebo také návštěvy na požádání.

Pokud budeme pastorační práci v domově seniorů chápat tak, jak je definována v předchozí kapitole, nelze toto považovat za dostačující. Tím pádem se snižuje i procento četnosti pastoračních pracovníků v domovech seniorů.

Poměrně velkým překvapením bylo i zjištění, že celých 45 % pastoračních pracovníků tuto službu vykonává na dobrovolnické pozici. Není tedy možná ani úplná kontrola kompetentnosti těchto pracovníků k vykonávání dané funkce. Ke zjišťování jejich kompetentnosti nebyl v dotazníku prostor, jelikož musela být jeho délka upravena tak, aby byla přijatelná pro vytížené ředitele domovů. Avšak nebýt těchto dobrovolníků, nebyly by výsledky průzkumu takové, jaké jsou, a čísla četnosti pastoračních pracovníků by byla podstatně nižší.

Pozitivní je i četnost, s jakou pastorační pracovníci navštěvují domovy seniorů. Více než z poloviny dochází k návštěvě alespoň jednou nebo i vícekrát týdně, i když ideální by jistě byly návštěvy častější. Za významné lze považovat, že tato služba je většinou určena všem a ne pouze věřícím seniorům. Dokonce je využívána i nevěřícími seniory, i když jen z 13%. Kladné hodnocení ze strany ředitelů domovů jen deklaruje význam této služby.

4. Role pastoračního pracovníka v domově seniorů: kvalitativní výzkum

V přehledové části bylo uvedeno, jak na pozici pastoračního pracovníka nahlíží legislativa, nebo jiné dokumenty, a to jak na státní, tak církevní úrovni. Díky kvantitativnímu průzkumu bylo možné zjistit mimo četnosti pastoračních pracovníků v domovech seniorů, jak jeho službu hodnotí ředitelé domovů. Záměrem popisovaného, pro tyto potřeby vhodnějšího kvalitativního výzkumu je zjistit, jak svou službu vnímají samotní pastorační pracovníci, z čehož pak následně bude možné posuzovat i jejich roli v domově.

Kvalita takové pastorační služby je totiž velmi závislá na samotném pastoračním, na jeho vzdělání, kompetencích, schopnostech, ale také na empatii a přístupu, jaký je schopen vzhledem k povaze svých klientů zaujmout. Pokud nás zajímá, jaká je jeho role, zajímá nás jeho chování, které očekává sociální okolí v určité situaci, v tomto případě v situaci, kdy je v kontaktu se seniory, a to z hlediska jeho věku, pohlaví, socio-ekonomického statusu, nebo dalších charakteristik (Nakonečný 2005, s. 85). Podstatným prvkem pro pochopení role pastoračního pracovníka se také zdá jeho zařazení, nebo pocit zařazení či sounáležitosti v týmu pracovníků domova seniorů. Čili jeho zařazení v nějaké sociální struktuře dané organizace (tamtéž, s. 85).

Primárním cílem samotného výzkumu bylo zjistit, jak svou roli vnímá v daném zařízení zaměstnanec/dobrovolník na pozici pastoračního pracovníka. Pastorační pracovník má v rámci zařízení stejně jako ostatní zaměstnanci určitý sociální status, na který je nějak nahlíženo a přináší s sebou také očekávání. Avšak vzhledem k současné neukotvenosti této profese nelze tato očekávání přesněji definovat. Za prvotní impuls však lze považovat názory a pohledy samotných pastoračních pracovníků, kteří tuto funkci již vykonávají.

Výzkumné otázky vycházely z výzkumného cíle zjistit, jak svou roli vnímá pastorační pracovník v daném zařízení. K naplnění tohoto cíle bylo potřeba stanovení dalších – dílčích cílů. Dílčí cíle zároveň představují ony faktory ovlivňující pozici pracovníka. Z tohoto důvodu bylo také nutné zjistit, kým je pastorační pracovník pro personál a vedení domova, kým je pro církev, jakožto instituci, která by tuto pozici měla zastřešovat a kým je pro samotné klienty domova. Poslední jmenovaný cíl do značné míry koresponduje s cílem primárním. Podstatným prvkem bylo také zjištění,

co pro daného pracovníka znamená být pastoračním pracovníkem, jaký vliv to zanechává na jeho osobě a co je nutné dělat pro zachování psychického zdraví při takto vytěžující funkci. Z toho také vyplývají jisté potřeby, které by měl reflektovat. Výzkumné otázky tedy korespondovaly s dílčími cíli.

4.1 Sběr dat a charakteristika výzkumného vzorku

Při výběru výzkumného vzorku bylo navázáno na již hotový průzkum „Pastorační pracovník v českých domovech pro seniory“, díky jehož výstupům bylo možné zjistit, ve kterých domovech seniorů pastorační pracovníci působí. Participanti byli voleni pomocí metody záměrného výběru (Miovský 2006, s. 135), během které byla stanovena kritéria a osloveny domovy, ve kterých dle odpovědí v dotaznících působí pastorační pracovník, odpovídající těmto kritériím. Prvním z nich bylo, aby pastorační pracovník docházel do zařízení minimálně jednou týdně. Druhým, aby to nebyl kněz, který do zařízení dochází z časových důvodů pouze odsloužit mši svatou. Zároveň bylo považováno za vhodné, aby v celém výběru byli zastoupeni duchovní i laici. S prosbou o kontakt byli osloveni ředitelé domovů, jejichž odpovědi v dotaznících korespondovaly s kritérii výběru, přičemž návratnost odpovědí na zmiňovanou žádost byla opět o něco nižší. I přesto došlo k zisku patnácti kontaktů pastoračních pracovníků, odpovídajících stanoveným kritériím. Ti byli kontaktováni telefonicky či mailem s žádostí o rozhovor. Během telefonátů nebo mailové korespondence bylo možné dále vyhodnocovat vhodnost participantů, přičemž se ukazovalo, že ne všichni jsou zcela vhodnými kandidáty.

Výzkumný vzorek nakonec tvořilo 6 participantů, kteří souhlasili s jejich zapojením do výzkumu. Respondenti byli z jižních Čech (celkem 4, laici) a dále duchovní z husitské církve z Prahy a evangelická farářka ze středních Čech, která byla v této problematice velmi orientovaná, jelikož za sebou měla i několik kurzů nemocničního kaplana a tuto funkci řadu let vykonávala.

Samotný sběr dat proběhl mezi 16. a 20. listopadem 2019. S každým jednotlivým participantem byla domluvena schůzka na místě, které on sám uznal za vhodné, z čehož čtyřikrát došlo k setkání s participantem u něj doma, jednou v kanceláři a jednou v samotném domově seniorů. Jako vhodnější místo se pro rozhovory jevíly jednotlivé domovy seniorů, protože přítomnost v nich by umožnila vytvoření lepšího celkového povědomí o domově. Díky webovým stránkám domovů a popisu pracovníků byl tento

nedostatek alespoň částečně suplován. I možnost nahlédnout do soukromí jednotlivých participantů však byla k užitku, protože bylo možné povšimnout si, na co kladou ve svém životě důraz. Negativem jediného rozhovoru prováděného v domově byla skutečnost, že pracovník (stejně jako ostatní participanti) neměl v domově svou kancelář a kaple, ve které bylo možné hovořit, byla zrovna využívána k jiným účelům. Rozhovor tedy probíhal v prostoru velké, i když ne příliš frekventované chodby. Délka jednotlivých rozhovorů se pohybovala okolo jedné hodiny.

Pro pochopení kontextu jsou zde charakterizováni jednotliví pastorační pracovníci a zároveň domovy pro seniory, kam dochází. Participantům jsou vzhledem k anonymitě výzkumu přiděleny pseudonymy¹⁸, názvy domovů¹⁹ jsou vyměněny za abecední značení.

Paní Anežka působí jako pastorační pracovnice v domově seniorů A. Je evangelickou farářkou a absolventkou evangelické teologické fakulty. Je jí 56 let, má dvě již dospělé děti a je vdaná. Svou službu v domově vnímá jako naprostou a samozřejmou součást náplně své práce a povinnosti, i přes to, že s domovem nemá přímo uzavřenou smlouvu. Jakožto evangelická farářka se však cítí s tímto domovem řízeným evangelickou církví spjata.

Domov A je jedním z domovů provozovaných Diakonií českobratrské církve evangelické, z čehož lze usuzovat, že péče v něm bude založena na křesťanských hodnotách, což také sama Diakonie deklaruje. Domov A reprezentuje ve výzkumu malý domov, kde se může více projevit rodinnější atmosféra, což sama participantka výzkumu několikrát zdůrazňovala. Kapacita domova je 28 seniorů.

Paní Blanka je svobodná a bezdětná. Pracuje jako katechetka v českobudějovické diecézi a jednou týdně dochází do domova seniorů B, a také do domova s pečovatelskou službou B2. Má vystudovanou teologii na Teologické fakultě, je jí 52 let.

Domov B je jedním z větších domovů výzkumu s kapacitou 139 klientů, jehož hlavní zásadou, kterou zdůrazňuje, je opora klientům.

Domov B2 není přímo domovem seniorů, ale domovem s pečovatelskou službou, který jako jediný ze všech zařízení, o kterých je s participanty vedena řeč, nemá zřízené webové stránky. Z toho důvodu o něm nelze zjistit online formou bližší informace.

¹⁸ Paní Anežka, paní Blanka, paní Cilka, paní Dana, paní Eva, pan František.

¹⁹ Domov A, domov B, domov B2, domov C, domov D, domov E, domov F, domov F2.

Paní Cilka je krátce v důchodu a dříve pracovala jako katechetka v českobudějovické diecézi. Je to velmi zbožná žena, která má pět dětí, je vdaná a působí jako pastorační pracovnice v domově seniorů C již 20 let. Za vzdělání, které ji opravňuje tuto službu fundovaně vykonávat, považuje katechetický kurz absolvovaný pod záštitou místní diecéze a Teologické fakulty.

Domov C je domov s kapacitou 64 klientů, jehož přístup ke klientům by se vzhledem k tomu, co sám deklaruje, dal shrnout jako vlídnost. Domov je v daném městě umístěn přímo vedle hřbitova, na který mají klienti výhled z okna, což na některé klienty může svým způsobem působit depresivně. Zároveň to však přináší jistý potenciál k úvahám nad otázkami o životě, se kterými může pomoci právě pastorační pracovník.

Paní Dana pracovala nejprve jako optička, ale většinu svého života i jako katechetka. Má vystudovanou teologii na Teologické fakultě. Je vdaná a je matkou tří dětí. Do domova seniorů D dochází 20 let. Nyní je již v důchodu a do domova se chystá přestat docházet kvůli zdravotním komplikacím.

Domov D je poměrně velkým domovem v ne příliš velkém městě s kapacitou 105 klientů. Je v něm kladen velký důraz na respekt a důstojnost klientů, přičemž jsou všichni zaměstnanci obeznámeni s konceptem smyslové aktivizace a snaží se ho v domově plně rozvíjet. I přes velikost domova se veškerý personál pokouší obědvat v jídelně současně s klienty, což také poukazuje na přístup v rodinném duchu. Součástí domova je nově opravená kaple, která je i nevěřícími zaměstnanci respektována jako prostor vyhrazený pouze pro bohoslužby, katecheze a sloužení mše svaté.

Paní Eva je středního věku, je však bez rodiny. Pracuje jako katechetka v rámci českobudějovické diecéze, vystudovala Teologickou fakultu. V rámci svého zaměstnání se cítí být velmi vytížena. Službu v domově E ale považuje za jednu ze svých povinností a dbá na svou pravidelnou docházku.

Domov E je opět domovem střední velikosti s celkovou kapacitou 67 klientů. Dle propagace tohoto domova se prožité dny v domově mohou stát jedněmi z nejkrásnějších dní. Je otázkou, nakolik toto motto působí důvěryhodně. Tento domov je také zapojen do konceptu smyslové aktivizace.

Pan František je knězem československé Církve husitské a má vystudovanou Husitskou teologickou fakultu. Je středního věku, má ženu a dvě děti.

V rámci svého kněžského povolání se cítí být povinen věnovat se potřebným a z toho důvodu dochází do několika domovů seniorů a azylových domů. Během rozhovoru se vyjadřoval především o domově F, kde působí již několikátým rokem. Zmiňoval také domov F2, kde teprve začíná působit.

Domov F je největším domovem, o kterém je ve výzkumu zmínka, má kapacitu 258 seniorů. Ze všech zmiňovaných domovů je právě v tomto nejvíce cítit důraz na zajištění péče o duchovní stránku klientů. Důkazem toho může být i fakt, že se v zařízení střídají tři duchovní z různých církví a také zde najdeme vhodně upravený prostor pro společné setkávání, jímž je kaple.

Domov F2 je nově vzniklým domovem, který se dle slov pana Františka „ještě hledá“. Zároveň v něm však lze najít pevnou vůli ze strany vedení, které se velice snaží o zajištění duchovní péče o klienty. Kapacita tohoto domova je 140 seniorů.

Tabulka č. 2: Informace o komunikačních partnerech

	Velikost domova (kapacita)	Smlouva /Dohoda	Důchod /Zaměstnání	Vzdělání v oboru Teologie	Četnost návštěv domova za týden
Paní Anežka	30	dohoda	zaměstnání	ano	1x
Paní Blanka	500	dohoda	zaměstnání	ano	1x
Paní Cilka	64	dohoda	důchod	ano	1x
Paní Dana	105	dohoda	důchod	ano	1x
Paní Eva	67	dohoda	zaměstnání	ano	1x
Pan František	258	dohoda	zaměstnání	ano	1x

Po dokončení rozhovorů s těmito respondenty lze považovat vzorek participantů za nasycený, pro potřeby práce dostačující (Strauss, Corbinová 1999).

4.2 Výzkumná strategie

Ještě před samotným výzkumem bylo nutné provést průzkum současné situace. Tím je myšleno především zjištění, v kolika domovech seniorů pastorační pracovník působí. Tento průzkum byl již uveden v kapitole 4.3, protože jeho výsledky byly zároveň vhodným ukazatelem toho, jak vypadá současná situace v českých domovech seniorů, co se zaangažování těchto pracovníků týče. Díky průzkumu byli mimo jiné získáni vhodní respondenti pro potřeby této práce.

Jako vhodná metoda sběru dat, kterou nabízí kvalitativní přístup, se jevil polostrukturovaný rozhovor. Ten i přes svou závaznost, jež je mu dána předem připravenými otázkami a okruhy témat, kterých je nutno se držet, ponechává dotazovanému značný prostor pro jeho vlastní vyjádření. Nepřináší tak závazný rámec, jako např. strukturovaný rozhovor, takže je možné v průběhu rozhovoru měnit pořadí otázek a nechat volněji plynout myšlenky participanta (Miovský 2006, s. 160). To bylo velmi podstatné vzhledem k povaze výzkumu, kdy bylo potřeba se dobrat konkrétního cíle a výsledku, který však vycházel ze subjektivních pocitů dotazovaných. Pro rozhovory byla tedy připravena témata a okruhy otázek, kterých se bylo potřeba držet (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 160).

Záměrem zároveň bylo nechat co nejvíce hovořit pastorační pracovníky, což se také vzhledem k zjištění, že s nimi jejich činnost málokdo reflektuje, podařilo. Někteří potřebovali více návodných otázek, většinou však odpovídali poměrně rozsáhle a fundovaně. Otázky připravené pro rozhovor lze typově zařadit k otázkám vztahujícím se ke zkušenostem nebo chování, názoru, pocitům a vnímání (Hendl 2005, s. 168). Během procesu sběru dat nebylo nutné otázky měnit, či některé vypouštět. Záměrem bylo zjistit pohled participantů na danou problematiku a jejich vnímání určitých situací, včetně pohledu na sebe sama a své působení v domově.

Další výzkumnou fází bylo zpracování dat, při kterém byly nahrané rozhovory doslovně přepsány a následně jejich transkripce analyzovány. Analýza proběhla formou „tužka, papír“ (tedy bez využití počítačového programu), pomocí velké škály barevného značení přidělenému vždy určitým úryvkům - kódům, které pak byly následně pojmenovány a kategorizovány do vyšších tříd, subkategorií a kategorií. Samotné kategorie se pak staly ekvivalenty rolí pastoračního pracovníka.

Využito bylo otevřené kódování, prvek metody zakotvené teorie, avšak jeho využití usnadňuje rozřídění dat i u jiných metod. Vzhledem k tomu, že každý rozhovor

probíhal dle stejného postupu a participantů odpovídali k tématu, nebo se sami ptali, kam odbočili, bylo kódování poměrně kompaktní. Tento fakt však neubral na potřebě opětovného čtení a třídění dat. Vzhledem k nevelkému, avšak pro potřeby tohoto výzkumu dostačujícímu vzorku participantů, lze považovat charakter získaných výsledných dat za pravděpodobnostní, přičemž na vznikající kategorie bylo během zpracování nahlíženo jak induktivním, tak deduktivním způsobem.

Jako velmi podstatné se již během prvotní analýzy dat ukázalo, nakolik je důležité číst skrytá sdělení „mezi řádky“. Mnohdy to, co se snažili participantů vypovědět k určitým tématům, vypovídalo spíše o jejich představách či přáních, jak by realita měla nebo mohla vypadat. Skutečná odpověď na otázku však vyvstávala v jiných částech rozhovoru, kde si toto tvrzení s tvrzením předchozím určitým způsobem odporovalo.

Části rozhovorů týkající se převážně praktických záležitostí v domovech sloužily spíše k dokreslení situace a k vytvoření představy, jak se pastorační pracovník staví ke své funkci v domově a jakým způsobem probíhá jeho pravidelná aktivita. Zajímavé však bylo si všimnout, na co kladli jednotliví pracovníci během popisování např. jejich běžného dne v domově důraz, což opět odkrývalo skryté informace o samotných pracovnících a jejich preferencích.

Rozhovory bylo nutné během kódování číst opakovaně, a to kvůli kontrole a ověřování získaných informací, ale také kvůli pochopení správného přiřazení kódů, které bylo možné přiřadit do více subkategorií zároveň.

4.2.1 Etické aspekty výzkumu

Během celého výzkumu bylo dbáno na etické zásady. To se ukázalo jako nutné již během oslovování participantů, kteří byli kontaktováni skrze ředitele jednotlivých domovů. Zde se ukázalo jako nutné klást důraz na správnost pochopení situace, především aby nedocházelo k domnělé nutnosti účasti na mém výzkumu z důvodu možných následujících sankcí ze strany ředitele.

Primární zásadou bylo získání souhlasu participantů k účasti na výzkumu (Švaříček, Šedřová 2007), bez něhož by nebyl možný. Zároveň také, i přes počáteční nervozitu a ostych, získání souhlasu s nahráváním rozhovorů na diktafon, díky čemuž se mohlo zaznamenat skutečně vše. Zde nešlo o přemlouvání, nýbrž o zbavení jisté trémy, k čemuž také přispělo to, že většina rozhovorů se odehrávala v prostředí, které zvolil

participant, přičemž šlo buď o soukromé bydlení, nebo pracoviště, tedy domov seniorů, kde působí. K zaznamenání souhlasu písemnou, ani jinou formou nedošlo.

Někteří pracovníci záměrně sdělovali, že jejich ochota vychází z potřeby oplátit nějak službu, která jim samým byla v podobné situaci poskytnuta. Zároveň polovina z nich vyjadřovala už před rozhovorem obavy, zda komunikace s nimi „k něčemu bude“. Je však pravděpodobné, že rozhovor byl oboustranně prospěšný, jelikož bylo vidět, že o položených otázkách skutečně uvažují a pečlivě volí slova odpovědí. Dalo by se říci, že participantům rozhovor pomohl vyjasnit určité skutečnosti a mnohdy byl impulsem pro jiný pohled na jejich situaci. Často bylo vidět, že vítají skutečnost, kdy mohou někomu reflektovat své zkušenosti a obavy spojené se službou v domově.

4.3 Analýza dat

Otázky pokládané participantům lze rozdělit do okruhů, které se týkaly jejich běžné (praktické) činnosti v domově, vztahu ke klientům, vztahu k domovu seniorů a k církvi. Tyto otázky zjišťovaly jejich pohled na danou problematiku. Šlo především o to, získat jejich názor a pohled na věc, který je samozřejmě velmi subjektivní a ovlivňován i jejich osobním, sociálním a pracovním životem, ale také představou o významu pojmu pastorače.

Během opakovaného čtení transkripcí, po prvotní analýze, se ukázalo, že není třeba volit odlišné názvy kategorií od názvů okruhů, kterých se otázky týkaly, jelikož představují značnou výpovědní hodnotu o tom, jak lze nahlížet na roli pastoračního pracovníka. Tomu také odpovídají názvy jednotlivých podkapitol této části práce, ve kterých popíši, jakým způsobem jsem dospěla k výsledným poznatkům.

Ve druhé kapitole jsem psala o pastorači jako naplňování vztahu. Jejím předpokladem v domově seniorů je tedy vztah vytvořený mezi pastoračním pracovníkem a seniorem, na jehož základě může probíhat či vznikat něco více. Proto je vztah stavěn i jako nosný pojem samotné role pastoračního pracovníka, čímž také současně vysvětlují název hlavních kategorií, které vzešly z analýzy dat a samy ve svém názvu nesou pojem vztah.

Dalším potvrzením právě představeného pohledu na tuto roli je vnímání pracovníka ostatními zaměstnanci domovů. Převážně se totiž ukázalo, že ostatní zaměstnanci vnímají pastoračního pracovníka svým laickým pohledem jako člověka, který si se seniory chodí popovídat. I přes časté negativní zbarvení, se kterým participant

hovořili o tomto pohledu na jejich činnost, lze usuzovat, že i ostatní zaměstnanci vidí v pastoračních pracovnících tvůrce vztahu.

Na základě analýzy rozhovorů a teoretických souvislostí se ukázaly jako nejpodstatnější čtyři oblasti, ve kterých se projevuje role pastoračního pracovníka, a to: vztah k seniorům, vztah k církvi, vztah k personálu a vztah pracovníka k sobě samému, které v následujících podkapitolách vysvětlím.

4.3.1 Role pastoračního pracovníka ve vztahu k seniorům

Již během prvotní analýzy dat se začínaly ukazovat subkategorie nabízející se jako odpověď na otázku, kým je pastorační pracovník pro samotné seniory, nebo jak vnímá svou roli v konkrétním zařízení. Podstatu tohoto vztahu šlo nalézt buď v explicitních vyjádřeních participantů, kteří se snažili postihnout, kým jsou pro klienty, co jim přináší, jak je vnímají atd. Zároveň odpovědi na tuto otázku vyplouvaly na povrch v průběhu celého rozhovoru a vždy se objevily během popisu nějaké jiné skutečnosti.

Vzhledem k tomu, že domovy seniorů jsou primárně cíleny na klienty a péči o ně, je pochopitelné, že stejným způsobem k nim bude přistupovat i pastorační pracovník a proto je také jeho vztah k nim postaven na první místo při popisu jeho role.

Přítel

Přistupovat ke klientům jako přítel a ne jako někdo, kdo je nad nimi, kdo je jim nadřazen z nějaké pozice církevního hodnostáře nebo zaměstnance domova, se ukázalo jako základní předpoklad pro vytvoření vztahu ke klientům a celkově veškerého přístupu pastoračních pracovníků. Většina participantů poukazovala, že často probíraná osobní témata předpokládají vytvoření vztahu, jenž je založen na důvěře. Výjimkou byly dvě participantky, jejichž postavení směrem k seniorům bylo složitějšího charakteru, což bude vysvětleno v závěru této kapitoly.

„A nejde o to do toho skočit, musí se napřed vybudovat vztah k tomu jednotlivému člověku.“ (p. Dana)

Následující zvýrazněné pojmy jsou názvy subkategorií, které souhrnně tvoří podstatu chápání pojmu přítel v tomto kontextu.

Nejnápadněji se během rozhovorů objevovalo vyjádření, které lze souhrnně označit pojmem **sounáležitost**. Je jím myšlena sounáležitost s klientem a lze pod něj skrýt fakt, že za klientem přichází někdo (pastorační pracovník) ve svém volném čase, který mu jde věnovat a je vyhrazen jen a pouze pro něj. Často participanti zmiňovali důležitost pouhé přítomnosti u klienta, bez nutnosti verbální komunikace, které už mnohdy senioři nejsou ani schopni. Velmi podstatnou se ukázala ochota „prostě být“ celým svým tělem a duší pouze pro klienta. To má za následek vytvoření zmiňovaného vztahu, což dokládá i fakt toho, že se klienti na příchod pastoračního pracovníka těší.

„Někdy je to tak, že toho člověka držím za ruku, popřeju mu pěkný den a záleží, jak na tom je, protože to se neustále mění.“ (p. Anežka)

„...že někdo s nima soucítí, někdo na ně myslí...“ (p. Cilka)

„...člověkem, který jim věnuje svůj čas a má o ně zájem.“ (p. Anežka)

„...kdo má čas na ně si s nima povídat, komu se můžou svěřit i třeba se vzpomínkami, s různými životními třeba peripetiemi, osobní historií.“ (p. Dana)

Vše, co se týkalo sounáležitosti, nebylo zmiňováno jako něco, na co by musel pracovník aktivně myslet a aktivně se zaměřovat, spíše to vyplývalo z podstaty vztahu samotného. To je také to, co odlišuje danou subkategorii od následující, kterou už někteří participanti zmiňovali přímo jako něco, co se snaží záměrně klientům přinášet a zprostředkovávat. Touto subkategorií je myšlena **radost**. Radost byla zmiňována ve smyslu těšení se. Klienti se těší na příchod pracovníka, z čehož mají následně radost. Ať už je to pouhou přítomností pracovníka, nebo činností, které se spolu věnují, což bývá, jak z odpovědí vyplynulo, dost často modlitba, která sama o sobě přináší mnoho prožitků včetně radosti. Tím pádem se pracovník stává zprostředkovatelem radosti.

„A jsem přesvědčenější, že nějakou formu radosti. Ať už je to tou písni, nebo povzbuzením duchovním, ne že člověk říká nepravdu, že bude líp a tak, ...“ (p. František)

Poslední subkategorie vystupovala na povrch v průběhu všech rozhovorů. Někde byla opět explicitně vyjádřena, jinde ji bylo možné najít spolu s jinými myšlenkami. Jediným problémem, bylo nalézt vhodný název tak, aby byla postihnuta celá šíře tohoto

vyjádření. Proto byl nakonec zvolen pojem uvedený v uvozovkách, který použil jeden z participantů při svém vyprávění. Tento pojem však vyjadřuje hloubku této kategorie a jeden z primárních přístupů pastoračního pracovníka ke klientům domova: „**duše na dlani**“.

Tímto také může pastorační pracovník vynikat nad ostatními pracovníky v domově, kteří jsou zahlceni svou prací a zájem o jiné než fyzické potřeby klientů je pro ně nad rámec pracovní činnosti. Tato skutečnost je všemi pastoračními pracovníky vnímána velmi tíživě a dodává jim na smysluplnosti jejich služby a přístupu ke klientům, který se stává opakem přístupu ostatních zaměstnanců.

„...ale to je rys...furt přetrvávající v tý naší společnosti, že ty duchovní potřeby nejsou vnímány jako reálný. Jako nějaký podmíněný, jako antropologický, fyziognomicky...že ten člověk tam tu potřebu má, stejně jako dýchat, stejně jako jíst, tak potřebuje i usmířit a vést svého ducha k nějakému spokojnění.“ (p. František)

Všichni participanti se shodli, že i přes své poslání, jehož smyslem je naplňování duchovních potřeb, jsou ochotni pomoci naplňovat i některé potřeby fyzické, zatímco ostatní zaměstnanci jsou zaměřeni pouze na svou práci.

„...třeba oni jsou tam pacienti, který jako špatně jedí, nebo špatně pijou, tak jim ráda dám napít třeba co tam maj, tak jim nabídnu třeba jestli nechcou napít, co tam maj, nebo třeba i ho přetočit.“ (p. Blanka)

U ošetrovatelského personálu se zatím nepředpokládá přístup k člověku jako u pastoračního pracovníka. Ve chvíli, kdy pastorační pracovník přichází, musí přicházet s otevřenou myslí a srdcem a být tu celou svou bytostí pro klienta. To znamená především ctít klientovu nezpochybnitelnou důstojnost, která mu byla dána už jeho pouhým stvořením, jako obrazu Božímu (Boublík 2001). Tato důstojnost je připisována skrze lásku, kterou jeden dává druhému, což může být opět analogií Boží lásky, kterou obdarovává svět (GS čl. 12). Naproti tomu pečovatelskému personálu bývá někdy vytýkáno nedůstojné zacházení.

„No ale myslím, že hlavní je přístup těch lidí, kteří s nima jsou, někdy cítím, že ošetrovatelky, jak se pohybují, tak vidím, že některý jsou, mají k těm klientům blízko, že jsou takový soucitný, některý to berou jako rutinu. By potřebovala přebalit,

šup šup šup šup a někdy i tón hlasu je někdy takovej jinej, než by si člověk přál, aby s ním bylo zacházeno.“ (p. Cilka)

V některých zmiňovaných domovech nedochází přímo k pošlapávání důstojnosti personálem, ale k zabezpečování jiných než fyzických potřeb také ne.

„...v domově seniorů že ty lidi tam mají spoustu času, ten personál, který se o ně má postarat nějakým způsobem, si myslím, že konkrétně třeba tady se stará, já to tak vidím a ale už nemají čas si k tomu člověku třeba sednout.“ (p. Anežka)

Přicházet za klientem s duší na dlani postihuje a ovlivňuje celou osobnost pastoračního pracovníka.

„Tak já ta moje motivace je v tom, že jim prostě přináším sama sebe.“ (p. Anežka)

„Když má bejt laik věrohodnej, tak skutečně musí dávat tu duši na dlani v tu chvíli tomu člověku, tam nejde to nějak ošidit.“ (p. Dana)

Z posledního úryvku a v souladu s kap. 4.2.1 lze vyvodit ještě jeden závěr: je rozdíl, kdo je pastoračním pracovníkem. Je-li to kněz, dá se předpokládat, že ne vždy musí za klientem přicházet tak, jako laici, tedy s větším množstvím času, vyhrazeným pouze pro klienta a jeho potřeby, ale může přicházet udělit některou ze svátostí. To je mimo jiné součástí pastoračního působení, jež však nepředpokládá zvláštní osobní zaangažování kněze.

Jiné rozdíly mezi přístupy pastoračních pracovníků se neobjevily, a to ani z pohledu formy vyznání, kdy jeden z participantů byl z církve českobratrské evangelické, druhý z československé církve husitské a ostatní z římskokatolické. U všech se shodovala myšlenka, že pastorační pracovník vychází sám ze sebe s úmyslem být tu pro klienty.

„Převozník“

Vzhledem k místu působení pastoračního pracovníka se jeho role může zdát určitou analogií k mytologické postavě převozníka. Často se totiž stává průvodcem na poslední cestě člověka a je nápomocen i při zajišťování velmi konkrétních součástí této cesty.

I přes to, že všichni participanté uvedli, že v domově jsou k dispozici pro všechny klienty bez ohledu na vyznání, od čehož se také odvíjí způsob jejich práce/komunikace, který přizpůsobují klientům právě na základě stavu víry, je pozice pastoračního

pracovníka určitým způsobem církevně ukotvena a z toho také pramení názory pracovníků na jejich poslání. Toto poslání lze souhrnně označit jako **zvěstování**. Z výpovědí participantů lze zvěstování chápat trojím způsobem, a to podle toho, komu je určeno.

Za prvé nevěřícím klientům, na což ale někteří participanti upozorňovali ve smyslu nevhodnosti tohoto prostředí jako misijního pole a varovali před přemlouváním a nátlakem. Ačkoliv všichni uvedli, že jsou v domově pro všechny seniory, tedy i ty nevěřící, ukázalo se, že tato jejich domněnka se s praxí příliš neshoduje, a jejich zvěstování Krista mířené na nevěřící klienty není zcela naplňované.

Jako podstatnější se jeví druhý způsob zvěstování, které je zacíleno na seniory, jež mají určitou zkušenost s vírou, ale během života se od ní odklonili. V tomto případě je možné vidět shodu u všech dotazovaných, a sice v tom, že pastorační pracovník je uschopněn k tomu, aby těmto seniorům víru připomínal a pomáhal ji znovu nalézt. Ve třetím způsobu jde pracovníkům především o připomínku nadcházející věčnosti.

Je důležité podotknout, že většina klientů domovů pro seniory prošla ve svém dětství religiózní socializací a lze u nich předpokládat určité povědomí o záležitostech víry. Těchto seniorů je více než polovina (60 %) (Suchomelová 2015, s. 127), což skýtá pastoračnímu pracovníkovi poměrně velké pole působnosti.

„...zrovna teďka na podzim začali jakoby nově, nebo jak to říct, nebo jakoby se vrátili prostě někdy z toho dětství, dospívání, nebo... k víře, jo.“ (p. Eva)

„Jo je to zajímavý, že jako který v tom byli vychovaný, že jako museli jako na náboženství chodit a takovýhle a spíš jako tu víru nemaj, spíš to bylo zvykový jo...to tak vidím, takže asi ten přínos, že spíš jako se můžu dostat na nějaký téma a můžu s nima promluvit takhle, jo, že jinak si vůbec... by se... že třeba by, jim to malinko v tej hlavě zůstane a můžou malinko přemýšlet.“ (p. Blanka)

„...posílit tu jejich naději, že to není konečná tam, že vás čeká něco krásného jednou s pánem Bohem.“ (p. Cilka)

Následující kategorie zastřešuje převážně starost o věřící a praktikující seniory. V tomto případě hrálo velkou roli vnímání víry a život z víry samotnými pracovníky. Ti, kteří v rámci svých odpovědí kladli větší důraz na čistě duchovní záležitosti, kladli také větší důraz na zaopatření seniorů svátostmi. Pojmem **zajištění** je zastřešeno

především zajištění praktických úkonů, na které má senior z pohledu církve nárok, i když ve své situaci často není schopen je sám vykomunikovat, k čemuž je mu nápomocen právě pastorační pracovník.

„Já jsem měla v sobě takovej pokoj a vděčnost, že ten kněz hned šel a udělil jí svátost, takže to jsem měla jako velikej dar, když kněz hned jde a... taky se mi stalo, že jsem, už nevím kdy přesně se mi to stalo, ale několikrát už to člověk zažil, že kněz nemohl hned a ten človíček nám odešel a tak ale to otec Jiří, jakmile mu řeknu, že ten nemocný, že se mi zdá, že je hodně na tom špatně, tak neváhá jít, jde a toho nemocného navštíví.“ (p. Cilka)

Podstatnou součástí cesty člověka k přijetí vlastního stáří a dosažení integrity (Erikson 2015) je i **smíření**, které zahrnuje několik aspektů, rovin, na kterých by smíření mělo proběhnout (se svými činy, rodinou, současnou situací, ...). Pracovníci však často zmiňovali „smíření se svou situací“, jinak řečeno jako přijetí stáří se vším, co s sebou přináší. To stavěli do popředí veškerého výše zmíněného smíření. Jako nutné vnímali přijetí vlastního stáří.

„Jsem tady proto, abych dokázal otevřít cestu k přijetí té skutečnosti stáří a těch ubývajících možností, který ty dny přinášej (...), že člověk říká nepravdu, že bude líp a tak, ale naopak v rámci rekapitulace života tak, aby člověk na sebe nebyl tak přísněj, protože ta boží láska jako nahlíží jinak, takže ten trpkokyselej pocit, kterej maj tady lidi zpravidla v tom období, tak že není ztotožnitelnej s pohledem prostě milujícího otce.“ (p. František)

Všechny zmíněné body by měly vést k pomoci seniorovi v přijetí vlastního stáří a k vyrovnání se se svou situací a to včetně přijetí faktu, jímž je odchod na věčnost, který by měl proběhnout s pocity smíření a dobře prožitého života.

Evangelizátor

Někteří participantů upozorňovali, že prostředí domova seniorů není vhodným místem pro větší přesvědčování ohledně přijetí víry. Domnívali se, že takové jednání by nebylo vůči seniorům spravedlivé a zdůrazňovali, že v domově nejsou primárně proto, aby někoho nutili k přijetí víry. Nicméně z rozhovorů vyplynulo, že dva participantů

vnímají svou službu převážně evangelizačně. O těch, kteří o ni neměli zájem, uvažovali jako o potencionálně psychicky chorých.

„Když jsem se zeptala, jestli jsou věřící a jestli se třeba modlí, tak třeba řeknou, že jsou pokřtění, ale že se nemodlí, anebo mi někdo dá i znamení, na jednom pokoji to je stále jedna žena, která mi dá znamení, že nechce, že... udělá mi takový gesto, že ona si o těchto věcech povídat nebude. Jo? A nevím, jestli není třeba ta žena psychicky nemocná, nevím, já jsem do ní nepronikla.“ (p. Cilka)

Jedna z participantek těžce nesla upozornění od pečujícího personálu, že modlitba s klientem na pokoji může být nepřijemná jeho spolubydlícímu. Příčinou tohoto nedorozumění, kdy participanti chápali svou službu převážně evangelizačně, může být nesprávné pochopení poslání jakožto pastoračního pracovníka v těchto zařízeních, a to především vycházíme-li z náplně práce nemocničního kaplana jako inspiračního zdroje, jehož činnost by měla být převážně neevangelizačního charakteru.

4.3.2 Role pastoračního pracovníka ve vztahu k církvi

Lze se domnívat, že pastorační pracovník přicházející do domova, je určitým způsobem k této funkci zmocněn církví. Už z toho důvodu, že pastore je jednou z hlavních činností církve a domov seniorů je místem, kde se dá očekávat i uplatnění obou směrů pastore. Interní, zaměřující se na péči o věřící seniory a jejich katechezi či duchovní formaci, i externí, jehož záměrem je péče o obecné blaho i o ty, kteří stojí na okraji církve nebo se prohlašují za nevěřící (Opatrný 2001, str. 9). Nakolik se skutečně pracovníci věnují oběma směrům pastore, pojednám později.

Církvi trpěný

Odpovědi na otázky o zájmu širší církve a církevních autorit o činnost pastoračních pracovníků nelze považovat za pozitivní. Všichni participanti se v tomto případě vyjadřovali o nezájmu o jejich službu vyššími církevními instancemi. Výjimku tvoří farářka Českobratrské církve evangelické, kterou zaštiťuje diakonie a na tuto službu je tam kladen větší důraz. Ostatní se shodli, že jejich služba je církvi tolerována, ale formace, ani následná péče v podobě supervizí či duchovních obnov na toto téma

není praktikována. Nemluvě o nějakém docenění této služby, kterou většinou pracovníci vykonávají ze své iniciativy, bez zjevné podpory církve.

„Jako nikdo mi v tom nebrání. Takhle, nikdo mi v tom nebrání a ani mě extra tam nijak neposílá, takže je to na mně prostě, jak já budu chtít. Takže není to, že by jako jo tohleto viděli jako nějakou prioritu, někdo.“ (p. Blanka)

„To, že by to nějak ocenili, to vůbec jako. I kdyby to neocenili, je mi to jedno, jo? Protože to je věc, kterou chápu, že jí dělám sice pro církev, ale důležité- nejdůležitější je tam jako Bůh jako člověk a Bůh v tom člověku. A jako tadyto je fakt vedlejší. No nic...“ (p. Dana)

Z tohoto přístupu církve lze také usuzovat současnou neukotvenost profese v domově seniorů. Její pevné postavení v církvi a zájem o ni jsou základním předpokladem pro ukotvenost v dalších institucích. Lze usuzovat, že i tento fakt je jedním z důvodů, proč je tato pozice v rámci domovů tak upozadována.

Výjimkou jsou místní církve každého z pastoračních pracovníků, které mu vyjadřují podporu a zároveň i určitou pomoc v jeho službě. Někteří participanti uváděli, že do domova s nimi občas dochází i farníci z jeho farnosti či sboru. Výjimku však opět tvoří jeden respondent. Stejně lze hovořit o postojích kněží, kteří stojí v čele těchto farností a jsou pastoračním pracovníkům oporou a povzbuzením.

„Jinak tam teda chodím především jednou týdně a v podstatě jako i s podporou nynějšího pana faráře (...) takže určitě jakoby s podporou faráře a naší místní církve, s tím, že těch pár farníků třeba z těch xxx (název města) tam se mnou třeba přijde, třeba na tu mši ještě víc, ale jsou to tak jako dvě tři ženy no.“ (p. Eva)

Církvi sloužící

Všichni dotazovaní se shodli, že jejich činnost v domově je určitým způsobem církevně podmíněna a v instituci, kam dochází, se stávají představiteli církve (i v případě laiků) a své konání v domově někteří hodnotili jako činnost vykonávanou pro církev.

„Tak církev to vim, že tohle schvaluje, jo? A že dělám pro církev velkou práci...“ (p. Dana)

Jakou roli tedy můžeme přisuzovat pastoračnímu pracovníkovi v domovech seniorů ve vztahu k církvi? Lze se domnívat, že pokud nevystupuje s kázáními, která by byla v rozporu s naukou církve, nemá církev důvod se jeho činností v domově zaobírat. Církev však má pro pracovníka význam, už jen tím, že pracovník může čerpat z různých církevních dokumentů, které hovoří o pastorači, anebo z papežských exhortací, které byly už mnohdy směřovány k seniorům.

4.3.3 Role pastoračního pracovníka ve vztahu k personálu

Pastorační pracovník by měl plnit určitou funkci nejen ve vztahu ke klientům domova, ale také k personálu v rámci celého multidisciplinárního týmu domova, který tvoří jak zaměstnanci přímé pečovatelské péče, sociální pracovníci, vedení domova atd. Všichni pastorační pracovníci se, i když nechtějí, stávají členy tohoto týmu, ovšem ne všichni se tak cítí.

Nepochopený člen týmu

Většinou participanti vyjadřovali spíše rozpaky nad svým zařazením do pracovního týmu zařízení a cítili jistou odtažitost a částečně i nevraživost vycházející od ostatních zaměstnanců. Ta pramenila z nejasného ukotvení jejich služby. Služba byla mylně pochopena jako funkce, jejíž náplní je si „přijít jen tak popovídat“.

Zde je také vidět značný rozpor mezi prvotní odpovědí pracovníků, kteří na otázku, zdali se cítí být členy týmu, odpovídali vesměs kladně. Vzápětí však si při podrobnější úvaze v těchto odpovědích rozporovali.

Pozice pastoračního pracovníka s sebou přináší také jedno negativum, které si všichni dotazovaní uvědomují, ovšem ani jeden z nich nenavrhnul vhodnou cestu k vyřešení tohoto problému. Domnívají se, že je na ně pečujícím personálem pohlíženo jako na ty, kteří mají „navrch“. Jsou těmi, kteří si mohou libovolně chodit po domově se svou velkou časovou kapacitou a jen tak si „klábosit“ bez velké fyzické námahy, kterou musí ostatní pracovníci vynaložit, přičemž finanční ohodnocení těchto pracovníků nedosahuje takové výše.

Tento rozpor lze považovat za jeden z důsledků výše zmiňované negramotnosti pečujícího personálu týkající se duchovních potřeb a zároveň ho lze vnímat jako jisté tabu. Je možné usuzovat, že k hovorům na toto téma „lepšího postavení“

mezi pečovatelkami a pastoračními pracovníky nedochází, proto také nemůže dojít k vysvětlení této nepříjemné situace, plné nedorozumění.

„Oni chtějí, abych tam přišel a něco zakecal...ten kdo se sem chodí usmívat a má za to balík peněz, zatímco my tady dřeme, taháme ty vozejky...“ (p. František)

„...a nebo někdy přeci jenom koukají na mě jako, já nevím, jako, ale někdy jsem měla pocit, jako na někoho, komu trošku závidí, že tam může takhle být, no, jak oni jako nemůžou.“ (p. Eva)

Z popisovaných vztahů pastoračních pracovníků se samotným vedením domova by se dalo říci, že na postavení pastoračního pracovníka v domově se velkou měrou podílí vedení domova. Už jen tím, jaký má samo vztah k osobě pracovníka a obecně k duchovním hodnotám. Od toho se také odvíjí péče o pracovníka jako o zaměstnance, který je pro organizaci důležitý a dostává se mu např. zpětné vazby. Někdy se však komunikace mezi těmito dvěma subjekty smrskává na pouhé pozdravení a nutnou komunikaci v případě požadavků a změn.

„Zpětnou vazbu nedostávám, ale jinak hlavně ze začátku jako byli docela překvapení, nebo já nevím, se ptali a viděli, že já tam jsem jako spíš z toho duchovního pohledu, (...) a teď už se spíš jenom pozdravíme a jinak nijak.“ (p. Blanka)

Reflektant týmu

Pastorační pracovník je reflektantem současné praxe ošetřovatelství v domovech seniorů. Většina participantů byla schopna zhodnotit, jak vnímají působení personálu na klienty, přičemž se shodovali v tvrzení, že je třeba brát více v potaz pečujícím personálem přehlížené duchovní potřeby klientů. Za příčinu tohoto nedostatku většinou považují nevzdělanost personálu ve zmíněné oblasti, nedostatek času a syndrom vyhoření.

„Ale to si myslím, že jde ruku v ruce s tou negramotností toho pečujícího personálu, kterej má odpovídat na ty potřeby lidí, jak se s nima setkávají (...), takže vzdělávání toho pečujícího personálu.“ (p. František)

Plnohodnotný člen týmu

U všech participantů se ukázalo, že tým je akceptoval v případech předem stanovených pro spolupráci. Ve většině případů se jednalo o situace, kdy do domova přišel nový klient a bylo potřeba o něm pastoračního pracovníka zpravit.

*„Takže ta sociální pracovnice, která přijímá, tak ta přímo za lidma, kteří jako chtějí někoho takhle, aby tam chodil někdo věřící na pokoje a ta aktivizační pracovnice, ta jakoby v tom širším, která mě pošle za těmi, kteří jako jsou společensky aktivní.“
(p. Eva)*

„No, a když to tam ty babičky obejdu, ještě se tam třeba potkám se sestřičkama, tak na pokojích, tak nebo na chodbách s těma ošetřovatelkama, oni už mě tam znají, tak já tam můžu ještě obcházet i když začínají už nosit večere, tak někdy pomůžu někomu se navečeřet, zvláště, kteří nemůžou držet třeba lžíce a tak.“ (p. Cilka)

Všichni až na jednoho participanta uvedli, že se nějakým způsobem cítí být součástí týmu zaměstnanců (byť se tyto pocity ukázaly jako sporné, jak již bylo zmíněno výše). Jeden participant se domnívá, že jeho činnost v domově vztahy zlepšila a tým pomáhá stmelovat.

„Teda právě mi to říkal (pan ředitel), že je moc rád, že tady jsem, protože není to tak, že bych si dělala, to nedá se říct, zásluhy, ale myslím, že i ta atmosféra se tady změnila, co se týká personálu.“ (p. Anežka)

Jeden z participantů se stal i příkladem, jak tato služba směrem k personálu může nabýt jistého přesahu. Zde se bavíme o případu, kdy pracovník není v domově jako opora pouze pro seniory, ale jeho zájem se dotýká i zaměstnanců. Nejen tím, že si uvědomuje, že jeho chování k seniorům by mělo být pro ostatní příkladné, ale i praktickým zájmem o všechny potřeby a starosti ostatních spolupracovníků v domově.

„Kolegové, mám s nima velmi dobrou vztah, často se mi pak třeba svěřují osobně mezi čtyřma očima se svými osobními problémama, co mají, je třeba taky bejt na tohle citlivej, když vidím, že je někdo smutnej nebo vážnej, tak prostě dát- najít chvílku, abych se mohla zeptat co ti je dneska, nebo jak je, zeptat se na rodinnou situaci a většinou se

pak svěřím s nějakou těžkostí, takže jim takhle pomáhám.. no snažím se jim pomoci, no, tak jak těm klientům.“ (p. Dana)

Významný vliv zde má opět vedení domova. Některé organizace, i přes to, že se sami ředitelé nehlásí k žádnému vyznání, považují naplňování duchovních potřeb za součást celostní péče o člověka. S pastoračním pracovníkem udržují dobré vztahy, často by se dalo říct až na přátelské úrovni. Jejich zpětná vazba je povětšinou pozitivní a obě strany se tak snaží vycházet vstříc vzájemným požadavkům.

„S panem ředitelem se znám už leta letoucí, protože jsem byla v Praze a tam jsme měli zase jiné zařízení a on tam byl ředitelem a přešel sem a on sám není křesťan, ale je tomu nakloněn a je teda, právě mi to říkal, že je moc rád, že tady jsem.“ (p. Anežka)

Jak již bylo jednou zmíněno, je vztah pastoračního pracovníka s personálem rozporuplný. Předchozí text uvedl světlejší stránky jejich spolupráce, avšak celkově jejich vztah shrnuje text následující.

Jediná chvíle, kdy se u všech participantů objevovala vzájemná spolupráce mezi nimi a personálem, byla při předávání informací ohledně nových klientů. Nemilým faktem je, že mnohdy vedení domova přesně neví, za jakým účelem tam pastorační pracovník dochází a vyhodnocování jeho služby tedy samozřejmě chybí. Tím se ztrácí i možnost nějakého vhodnějšího ukotvení pracovníka do týmu zaměstnanců. V některých případech pracovníci zmiňovali snahu vedení a určitý posun, co se vnímání duchovních potřeb týče. Tato skutečnost zároveň poukazovala na obecnější problém, který vnímali všichni pracovníci, a to velkou vytíženost zdravotnického personálu a jeho zaměření na uspokojování pouze základních biologických potřeb.

4.3.4 Potřeby pastoračních pracovníků

O roli jednotlivých pracovníků vypovídají také jejich potřeby, ať už naplněné, nebo nenaplněné, na které někteří kladli velký důraz. O sebepojetí pracovníků lze mnohé vyčíst už v kapitole 5.4.1, kde jsou vymezeny základní kategorie vypovídající o jejich roli ve vztahu k seniorům. Sami pracovníci často interpretovali své pocity, kým se cítí být ve vztahu k seniorům.

Potřeba duševní a duchovní podpory

Několik participantů uvedlo, že je služba v domově poměrně psychicky náročná, z čehož plyne i nutnost péče o psychickou stránku osobnosti, kterou si tedy povětšinou musí zajišťovat sami. Východiskem pro tuto skutečnost je i pojem „duše na dlani“ uvedený v kapitole 5.4.1., který předpokládá, že pracovník se musí seniorovi dávat celou svou duší, být tu zcela pro něj. Zde vidí participanti nutnost psychického posilnění, které většinou primárně získávají skrze modlitbu.

„To je jako.. někdy se cítím jakoby vycucnutá, nebo jako by ze mě.. nějaký úbytek síly určitej, ale já z domova důchodců jdu rovnou ještě na večerní mši svatou a chodím každý den na mši svatou a modlím se ráno a večer s manželem chvály ranní a večerní a kromě toho se modlím ještě dvě modlitby další, tak z toho čerpám sílu.“ (p. Cilka)

„No, snažím se co nejvíc jakoby sehnat literatury o těchhle věcech, některá je velmi moudrá, občas narazím na velmi moudrý věci, hodně číst duchovní literatury, pak se snažím být v kontaktu s knězem, kterej má pro tyhle věci pochopení nebo víc se pohybuje mezi seniorama, ale těch je dost málo.“ (p. Dana)

Otázkou zůstává, kolik energie dávají do své práce participanti, kteří uvedli, že jejich služba není psychicky náročná. Psychická odolnost těchto lidí může být samozřejmě nadprůměrná, ovšem vzhledem k celkovému vyznění dotazníku je pochopitelný spíš jejich odtažitější přístup, což nemusí být nutně z důvodu nějaké laxnosti, ale i neschopnosti takové empatie, jaká by byla na místě.

„No, tak já jak tam nechodím každý den, tak jako si myslím, že to zas není tak jako úplně vyčerpávající, když je to jednou za týden, tak ten jeden den vlastně v týdnu jsem u těchto seniorů, tak to zas tak není pro mě vyčerpávající.“ (p. Blanka)

Souhrnně lze říci, že pro udržování psychické kondice považují participanti za nutnou modlitbu, seberozvoj formou duchovní četby a sdílení. Sdílení bude rozebráno níže, protože je sice tím, co participanti považují za nutné pro svůj rozvoj a kondici, ovšem zároveň je tím, čeho se participantům nedostává a co také vnímají jako značně omezující a negativní skutečnost.

Potřeba společného sdílení a supervize

Sdílení je zastřešujícím pojmem dalších pojmů, nebo dalších možných způsobů sdílení, které mohou pastorační pracovníci praktikovat a někteří i na různých úrovních praktikují.

První sdílení je praktické, sloužící k snazší komunikaci pracovníka uvnitř organizace, pochopení zaměření organizace, sžití se s jejími hodnotami, ale zároveň by to mělo platit i obráceně, kdy by organizace měla skrze toto sdílení pochopit náplň práce pastoračního pracovníka a jeho potřeby nutné k vykonávání této služby. Jde většinou o komunikaci mezi pracovníkem a zaměstnanci, ale také mezi pracovníkem a vedením organizace. Dá se říci, že nakolik je úspěšná komunikace pracovníka a vedení, natolik je úspěšná i činnost pracovníka, která se odehrává ve zcela jiném, pozitivním prostředí, přičemž je také vhodné zdůraznit důležitost zpětné vazby na pracovníkovu činnost v domově a případnou snahu o supervizi.

„Ale jinak i s vedením mám pak taky osobní vztah jo? Jako s těma ostatníma. A no při tej zpětnej vazbě samozřejmě mluví, tedy na těch chvilkách na to kafe taky mluvíme o věcech, o kterých jde mluvit, co se týkaj klientů, oni mě na něco upozorní, na zvláštnost, že třeba paní je duševně nemocná, no tak já pak pochopím, proč rozhovor s ní byl takovej zvláštní, jo? Že, takže pomáhám... pomáhají mi, no.“ (p. Dana)

V opačných případech, ve kterých participanti nehovořili o pozitivních vztazích a zpětné vazbě od vedení, vyjadřovali více pochyb nad určitými praktickými nebo jinými záležitostmi.

„S vedením přímo jako když něco potřebuju, když jsem třeba nějakou změnu, nebo něco jakoby ohlásit, a tak. Jinak jako nějak pravidelně abychom spolu třeba... možná tam asi chybí takový nějaký pravidelný sezení, abychom spolu jako zhodnotili tu moji službu tam no.“ (p. Eva)

Druhou formou sdílení, kterou uváděli všichni dotazovaní, bylo sdílení mezi sebou. Všichni vyjadřovali potřebu setkávání s jinými pastoračními pracovníky, u kterých by mohli najít povzbuzení a inspiraci pro svou službu.

„Tak pro mě takovýhle setkání s takovou osobou, která ... která to s těmi staroušky umí daleko líp, tak to je pro mě takové motivační se s tou paní setkat.“ (p. Cilka)

Výjimkou byla opět farářka Českobratrské církve evangelické, jakožto členka sdružení nemocničních kaplanů, kteří se v rámci své služby setkávají na supervizních seminářích. Vyjadřovala spokojenost s touto praxí. K tomu je také možné vzhlízet jako k příkladu dobré praxe, ke které je možné směřovat.

„Jsem členkou Asociace nemocničních kaplanů úplně od založení, takže my máme semináře a to je vlastně, tam se můžeme s těmi kolegy sdílet. Máme ze strany naší církve, co se týká, tak když máme nějaký společný seminář, protože my máme taky koordinátora, je to prostě nemocničních kaplanů (...) vlastně dvakrát za rok udělají, že je vlastně seminář a pak dopoledne naše Církev zaplatí supervizora, takže máme možnosti supervize“ (p. Anežka).

Jako třetí forma sdílení se při analýze ukázalo sdílení s duchovním, který má pro tyto věci pochopení, má zkušenosti z pastorační práce v domově seniorů a pro laika je kompetentní osobou v rozhovorech o citlivých záležitostech, které si z domova přináší a nejsou je sami schopni zpracovat.

„Ale co by mi nejvíc pomohlo, tak prostě jako vyloženě kdybych věděla, že je někde kněz, v dosažitelné blízkosti, kterej se tomuhle věnuje, cíleně pastorační práci těhletých lidí, že by s ním šlo probrat některý věci, některý věci, který jsou nevyjádřitelný, různý prostě pochyby nebo těžkosti, který má člověk spíš niterně, duchovně.“ (p. Dana)

Potřeba dalšího vzdělávání

Někteří z participantů uváděli, že pocítují jako důležité pracovat na svém dalším vzdělávání a osobním růstu, i přes to, že žádné cílené vzdělávací akce se pro jejich službu nekonají a vše je ponecháno na jejich osobní aktivitě. Zajímavé je, že ani jeden z participantů nezmínil zájem vedení domova o jejich prohlubování vědomostí a dovedností, což by mohlo přispívat k lepší péči o klienty domova.

„No, snažím se co nejvíc jakoby sehnat literatury o těhdle věcech, některá je velmi moudrá, občas narazím na velmi moudrý věci, hodně číst duchovní literatury, a pak potom samozřejmě, když by byli nějaký exercicie na příbuzný téma, tak to taky jako se snažím... moc toho vyloženě není, třeba páter Aleš Opatrný jo, tam to jsou takový kněží, ale zase musí se to opravdu shánět. Pídit se po tom.“ (p. Dana)

V této oblasti byl nejvíce patrný rozdíl mezi zástupci jednotlivých vyznání. Zatímco evangelická farářka, i jakožto členka Asociace nemocničních kaplanů uvedla, že dalšímu vzdělávání přikládá velkou váhu, kterou dle ní vnímají i její nadřízení a je pro ni koncepčně zajištěno. Participant československé Církve husitské zmiňoval význam dalšího vzdělávání i osobní duševní a duchovní péče, který mu přikládají jeho představení, ovšem s tím, že každý takovýto pracovník je povinen si ho zajistit sám. Ostatní participant z řad římskokatolické církve shodně vypověděli, že vzdělávání pro výkon této služby není nijak zdůrazňováno a už vůbec ne zajištěno. Vše je ponecháno na jejich libovůli. U někoho probíhá zmiňovanou četbou duchovní literatury či vyhledáváním přednášek určitých odborníků, u někoho neprobíhá vůbec.

„Já se neustále vzdělávám a jsem členkou Asociace nemocničních kaplanů (smích) úplně od založení, takže my máme semináře a to je vlastně, tam se můžeme s těmi kolegy sdílet. Máme ze strany naší církve, co se týká, tak když máme nějaký společný seminář.“ (p. Anežka)

Potřeba pochopení

Tato potřeba jistým způsobem souvisí s potřebou předchozí. Jedná se především o pochopení poslání pastoračního pracovníka v domově ostatními zaměstnanci. Jeden z participantů tuto potřebu během rozhovoru označil jako „vzdělanější personál.

Nezahrnuje jen pochopení poslání pracovníka, ale jde ještě hlouběji. Součástí je i pochopení a uvědomění si, že člověk je bio-psycho-socio-spirituální jednota a ne pouze někdo s biologickými potřebami. Tato problematika má hlubší kořeny, které sahají až do středoškolského vzdělávání zdravotnických pracovníků. Už zde je patrná absence podobného pohledu na člověka. Z toho pak pramení i participanty zmiňované chápání praxe pastoračních pracovníků v domově jako pouhého klábosení.

*„Kdyby tady vznikl nějaký třeba záměr sjednotit ty pracovní týmy.. multifunkční, že by tady byl ten psycho a socio aaa...kdyby to bylo víc, kdyby se to víc organizovalo do něčeho takovýho (...). Ale to si myslím, že jde v ruku v ruce s tou negramotností toho pečujícího personálu, kterej má odpovídat na ty potřeby lidí, jak se s nima setkávají (...). No tak takhle, že se nevnímá ten aspekt těch duchovních potřeb seriózně, že nikdo se nehádá, že ty lidi potřebujou nažrat jo, když to řeknu...to tam hoděj a najez se.“
(p. František)*

Tento nedostatek znalostí o spirituální stránce člověka může vést i ke zmiňovanému negativnímu pohledu na pastoračního pracovníka v domově seniorů, který může být ostatním personálem vnímán jako nadbytečný, nebo někdo, jehož podmínky práce jsou mnohem snazší. Výsledkem toho může být i zmiňovaná nechuť ke spolupráci.

„No možná by se to mohlo nějak zlepšit, to jako by možná mohli, ale nevim jak teda úplně, jo jestli ty sestry by ještě víc měly jako spolupracovat, že by jako víc třeba jako posílaly za těma klientama, který to potřebujou, nebo já nevim no.“ (p. Blanka)

Potřeba ujasnit si cíl

Poslední podstatnou složkou podílející se na vnímání pastoračního pracovníka je nasměrování jeho zájmu. Zde je potřeba se vrátit k otázkám interního a externího zaměření pastorační činnosti církve. Každý z participantů odpověděl na přímo položenou otázku, „pro koho v domově je“, s naprosto přesvědčivým výrazem: „pro všechny“. Nedělá rozdíly mezi věřícími a nevěřícími klienty a snaží se oslovovat všechny bez rozdílu. Zde vyvstal asi největší rozpor mezi odpověďmi pracovníků a tím, co se dalo vyčíst z kontextu celého rozhovoru. Zároveň odpovědi na tuto otázku nešlo shrnout pod společný pojem, protože by v nich zanikla individualita pracovníků, kterou tak zdařile vykreslovali.

Bylo by možné seřadit odpovědi na tyto otázky na pomyslnou stupnici benevolentnosti pracovníka vzhledem k stupni religiozity, ovšem stanovit spravedlivá kritéria by bylo složitější. Lze však rozdělit výpovědi do dvou kategorií, s tím, že v první budou uvedeny ty výpovědi, ve kterých pracovníci svými výpověďmi skutečně dokládali, že jsou v domově pro všechny, čemuž také svědčil i obsah ostatních odpovědí. Zároveň však někteří upozorňovali, že v podstatě jsou v domově pro všechny, ale ne za každou cenu, nepotřebují se klientům vnucovat, čímž se do jisté míry ospravedlňovali.

„Jo, řekla bych, že jsem tam pro všechny, ke každému člověku jde najít cestu. I když je nevěřící, tak si povídáme potom o jeho dětství, o jeho rodině, o tom co měl rád, o jeho vzpomínkách, co dělal v životě, co dělal rád, čím žil a vlastně je to taková ta reminiscence.“ (P. Dana)

„Určitě jsem vždycky tak brala, že a já vždycky, i když jsem úplně za někým novým, se představuju, tak to říkávám, že někdy jsou takový rezervovaní, já říkám: Nejdou vás přesvědčovat o nějakém náboženství, já přicházím za Váma. A to je stejné i pro ten personál, počínaje kuchyní, až vším kdo tam jsou.“ (p. Anežka)

„A to se i ty lidi, který jsou nevěřící, přidávají, takže jestli jsem tu pro všechny...rád bych, ale ne za každou cenu. Když někdo nechce, nebo někdo má nějaký ten primární odpor k tomu setkání, který vede kněz, tak tu nejsem proto, abych ho přemlouval, lámal.“ (p. František)

„Pro ty nevěřící jsem určitě tím, že tam za nima někdo na pokoj přijde, někdo prostě ze světa, někdo mimo personál, který si s nima může popovídat o tom, co je třeba nového já nevím, ve světě, v městě a tak, vlastně můžou zavzpomínat.“ (p. Eva)

Výpovědi všech těchto čtyř participantů se shodovaly i s jejich „osobním nastavením“ pro tuto službu, či zaangažováním. Tito pracovníci jsou ve svých domovech skutečně pro všechny klienty nehledě na vyznání nebo stav víry, zároveň však z rozhovorů vyplynulo, že významně více času věnují věřícím seniorům.

U zbývajících dvou participantek se odpovědi do jisté míry rozcházely. U jedné pouze částečně a lze se domnívat, že u ní můžeme i jistý nepatrný zájem o nevěřící klienty vysledovat. U druhé na jedné straně zazněla jasná odpověď „ano, jsem tu pro všechny“, během rozhovoru se však několikrát zmiňovala o klientech, kteří se

nemodlí, jako o potencionálně duševně chorých a ani jednou nepopsala žádný kontakt s nevěřícím klientem.

V této oblasti se asi nejvíce projevila neukotvenost profese pastoračního pracovníka. Jak již bylo řečeno, nelze tuto službu vykonávat povrchně, ale je potřeba skutečná přítomnost a darování se. Problémem je, že pokud se pastorační pracovníci takto dávají, sami potom nemají zcela jasno, kde mohou opět čerpat. Někteří jsou zároveň rozpolceni v zacílení své služby, o které se domnívají, že je určena všem klientům, v praxi se však věnují pouze religiózním seniorům.

Potřeba ocenění

Tato potřeba do jisté míry souvisí jednak s rolí pastoračního pracovníka ve vztahu k církvi, následně také s rolí ve vztahu k personálu. Pojem potřeba je v tomto případě nutné brát s rezervou, jelikož ani jeden pracovník přímo nevyjádřil nutkání k docenění jeho práce, ovšem z kontextu jejich výpovědí byly patrné touhy po uznání jejich práce jak spolupracovníky, tak ze strany církve. Ohledně lepšího finančního ocenění se nezmínil ani jeden.

Nejvíce patrná byla potřeba ocenění v kontextu celého týmu zaměstnanců domova, kdy mezi ostatními pastorační pracovníci vyčnívají, což v ostatních zaměstnancích vyvolává pocity nevole. Jako počátky těchto nedorozumění zmiňovali participanti opomíjení duchovních potřeb a spirituální stránky člověka²⁰.

Velmi zajímavá shoda byla patrná při otázkách ohledně církve a jejího vnímání této služby, kdy někteří participanti s naprostou zarážející jistotou vypověděli, že ze strany církve žádné ocenění čekat nemohou, ani nečekají.

„A že dělám pro církev velkou práci, protože já nějak nečekám ocenění od jako kněží, nebo členů prostě církevní hierarchie, to je pro mě druhotný.“ (p. Dana)

Někteří participanti uvedli, že stran místní církve se jim určitého ocenění nebo podpory ve smyslu společné návštěvy domova dostává od spolufarníků, převážně laiků, někdy také pochvaly od kněze spravujícího jejich farnost. Jediné, na čem se

²⁰ Tato potřeba (potřeba ocenění ze strany ostatního personálu) souvisí s potřebou pochopení, proto by příklady rozhovorů uvedené u potřeby pochopení mohly být totožné s příklady u této potřeby.

všichni shodli, bylo, že církev tuto činnost schvaluje, ovšem výrazněji se o ni nezajímá, a tedy ani o ně, jakožto pastorační pracovníky domovů pro seniory.

„Je to na mně prostě jak já budu chtít, takže není to, že by jako joo tohleto viděli, jako nějakou prioritu někdo.“ (p. Blanka)

4.4 Shrnutí a diskuze

Na základě analýzy dat bylo možné identifikovat následující role. Ve vztahu k seniorům role *přítele, převozníka a evangelizátora*. Ve vztahu k církvi pastorační pracovník vystupuje buď jako *církvi trpěný*, nebo *církvi sloužící*. Ve vztahu k personálu je *nepochopeným členem týmu*, nebo *reflektantem týmu*.

Stěžejní se zdá být role *přítele*. Vzhledem k faktu, že pastorační pracovník je v současné době v domově seniorů, jak také vyjadřovali participanti, primárně pro klienty, byla i jeho role, kterou plní směrem k seniorům, zařazena na první místo. Jak se ukázalo, pro práci pastoračního pracovníka v domově seniorů je základním předpokladem vytvoření přátelského vztahu. To předpokládá především aktivitu pracovníka, jenž by měl vhodným způsobem vytvářet podmínky k vytvoření tohoto vztahu, který je dle participantů založen na sounáležitosti. Toto zjištění se shoduje s názvem kapitoly č. 2 *Pastorace jako naplňování vztahu*. Kapitola dokonce popisuje vztah jako skutečnost, bez které by pastorace v domově seniorů vůbec probíhat nemohla a to především kvůli často intimním tématům, kterých se mohou pastorující s pastorovaným dotýkat. Zároveň se tato role shoduje i s prvním z aspektů, jimiž by se pastorace v domově seniorů měla vyznačovat (kap. 3.3). Mimo to ji lze považovat i za roli, která by mohla zahrnovat i roli následující, roli převozníka.

Role *převozníka* se zdála být velmi důležitá pro samotné pastorační pracovníky. Jedná se především o pomoc s vypořádáním se se svou současnou situací, která většinou končí odchodem na věčnost. Z pohledu teorie E. Eriksona (2015) je zde pastorační pracovník proto, aby pomohl klientovi dosáhnout integrity, která je vrcholem, nebo také poslední fází vývoje člověka. Klient by měl přijmout svůj život jako smysluplně prožitý. Pastorační pracovník tu je pro to, aby klientovi pomohl zpětně se za svým životem ohlédnout a vyrovnat se s křivdami, které stadiu integrity brání, ale i s jeho strachy, převážně z budoucnosti, tedy především ze smrti. To zastřešuje pojem

zvěstování, pomoc se strachem ze smrti totiž spočívá převážně ve zvěstování věčného života a Božího milosrdenství. Duchovní rozhovory pastoračního pracovníka a seniora se velmi často stáčí k tématům smrti a umírání. Je to problematika, o které sice senioři velmi často uvažují v tichu a ústraní, nakonec se však projevuje potřeba mít s kým tyto skutečnosti prodiskutovat (Grün 2010, s. 117). Vše výše zmíněné navazuje na myšlenky V. Frankla (2006) a jeho logoterapie, v níž základem každého lidského života i v terminální fázi je vůle ke smyslu.

Dle výzkumu je také důležitá touha pracovníků po zajištění klientů formou svátostí, pokud o to klienti mají zájem, zejména svátostí pomazání nemocných. Jedna participantka uvedla, že udělení této svátosti před klientovou smrtí je pro ni velkým zadostiučiněním a radostí. Pastorační pracovník je průvodcem na poslední cestě. Ovšem z výsledků výzkumu nebylo příliš patrné, nakolik se toto provázení shoduje s provázením popsáním v kap. 2.4. Role *evangelizátora* vychází především z mylného přesvědčení některých pracovníků o náplni své služby v domově, kterou vnímají především jako předávání a následné posilování víry.

Ve vztahu k církvi zaujímá pastorační pracovník dvě role, které jsou navzájem propojeny. První, *církví trpění*, popisuje spíše postoj církve k pastoračním pracovníkům, kteří svou činnost vykonávají v domovech seniorů a sice tak, že je tuto činnost nechává konat bez nějakých zásahů, rad, doporučení nebo směrnic. Zatímco profesi nemocničního kaplana se církevní, ale i státní legislativa a dokumenty věnují velmi podrobně, profesi pastoračního pracovníka v domovech seniorů téměř vůbec, i přes to, že tyto dvě profese jsou si velmi podobné. Participantů se k tomuto tématu vyjadřovali většinou s určitou mírou zklamání, ale současně uváděli, že tuto službu vykonávají pro církev. Církev pro ně má, i přes veškeré nedorozumění, význam. Proto byl také pro další roli zvolen název *církví sloužící*, přičemž tato služba pramení z osobního přesvědčení o její potřebnosti, kterou pracovníci paradoxně vykonávají jménem církve.

Role směrem k celému týmu zaměstnanců není nijak významná. Role *nepochopený člen týmu* shrnuje vyjádření participantů, že stojí spíše stranou týmu, přičemž dochází k určitému vzájemnému hodnocení mezi nimi a ostatními zaměstnanci. Stává se, že pastorační pracovníci jsou týmem viděni jako ti, kteří si chodí za klienty popovídat a ostatní personál je pastoračními pracovníky viděn jako neznalý komplexnosti člověka, jeho bio-psycho-socio-spirituální jednoty (Frankl 2006). Toto hodnocení ostatního personálu pak zastřešuje role *reflektant týmu*.

Dále bylo možné identifikovat tyto potřeby pastoračních pracovníků: *potřeba duševní a duchovní podpory, společného sdílení a supervize, dalšího vzdělávání, pochopení, potřeba ujasnit si cíl a potřeba ocenění.*

Potřeba duševní a duchovní podpory bývá poměrně často úspěšně naplňována díky iniciativě samotných pracovníků, kteří vykonávají duševní hygienu prostřednictvím modlitby, četby duchovní literatury a v některých případech kontaktem s knězem, který rozumí problematice pastorační práce seniorů

Další potřeby, kterými jsou potřeba sdílení a supervize, potřeba dalšího vzdělávání, potřeba pochopení, potřeba ujasnit si cíl a potřeba ocenění, se, jak uváděli účastníci, již tak naplňovat nedaří. Jako pramen těchto nesnází se ukázalo nejasné profilování této profese. Není nic, co by určovalo, jakým způsobem má služba pastoračního pracovníka v domově seniorů probíhat nebo vypadat, ani jakými kompetencemi by měl disponovat. Jsou samozřejmě určité návodné, inspirativní postupy, jako např. profese nemocničního kaplana, ovšem specifika pastoračního pracovníka v domově seniorů se doposud nikdo koncepčně nezabýval.

Potřebu sdílení vyjadřovali všichni účastníci jako možnost vidět při pastorační práci v domově seniorů jiného pracovníka a inspirovat se a zároveň mít možnost s ním hovořit o těžkostech, ale i radostech této služby. *Supervizi* pracovníci postrádali od vedení zařízení, kdy pocítovali absenci zpětné vazby na jejich činnost.

Potřebu dalšího vzdělávání neuváděli účastníci explicitně jako něco, po čem by bezpodmínečně toužili, ale uváděli zájem na svém osobnostním růstu alespoň skrze literaturu. Zároveň je možné považovat jejich zaměření převážně na religiozní seniory za nedostatek v pochopení spirituality (kap. 1.2) a jejích nuancí, který je možný odstranit dalším vzděláváním. *Potřeba pochopení* převážně vyjadřovala touhu pastoračních pracovníků po pochopení jejich poslání v domově jako součásti celostní péče o člověka, a ne pouhého klábosení, jak je vnímáno pečujícím personálem doposud. To se již po několikáté dotýká chápání spirituality, ale i významu doprovázení na poslední cestě, kterou jsou většinou senioři v současné praxi domovů nuceni prožívat v osamění, vyjma zaopatření základních životních potřeb.

Potřeba ujasnit si cíl spočívá v zaměření pracovníka na určité skupiny klientů. Z odborné literatury uvedené v teoretické části vyplývá, že spiritualita je něco, co se zásadním způsobem dotýká každého člověka a na významu nabývá právě ve stáří. Pro mnohé je to něco neznámého a nového a tito mnozí jsou především z řad nereligiózních seniorů. Zde se objevuje prostor pro pomoc pastoračního pracovníka.

Již bylo uvedeno, že všichni participanti ve výzkumu uvedli, že jsou v domově pro všechny seniory, i ty nereligiózní, záhy se však začalo ukazovat, že jejich tvrzení není zcela v souladu se skutečností. U dvou participantek to bylo dokonce velmi zjevné a jedna rovnou předesílala, že o jejich službách v domově ani všichni senioři nevědí.

Jako poslední se ukázala *potřeba ocenění*. O ní participanti přímo nehovořili, dokonce ji ani nějak záměrně nenaznačovali. Spíše vyjadřovali rezolutní ne, tedy neočekávali docenění stran církve, ale zároveň byla patrná touha po ocenění jejich služby ostatním personálem, který by jejich službu začal vnímat ve smyslu lepší a komplexnější pomoci klientům.

Nevyváženost v množství informací k jednotlivým potřebám, které bylo možné získat díky analýze dat, je způsobena časem, který samotní participanti věnovali jednotlivým tématům, která byla během rozhovoru probírána. Lze z toho usuzovat, že témata, o kterých sami více hovořili, pro ně představují větší prioritu než ta, o kterých hovořili méně.

Při analýze dat a porovnávání výsledků výzkumu s teoretickou částí práce byl objeven nedostatek ve formě absence určitých otázek. Je velmi zdůrazňována funkce pastoračního pracovníka (případně nemocničního kaplana) v terminální fázi života. Sami participanti hovořili o pomoci s urovnáním vztahů, smířením se s okolím i svou situací, díky tomu bylo možné nahlížet na jejich službu jako na roli převozníka, ovšem během rozhovorů jim nebyla přímá otázka na téma umírání klientů položena. Nicméně teorie i analýza dat ukázala, že jejich role je v tomto případě nezastupitelná.

Jiný pohled na tuto problematiku, ovšem z jiného úhlu, přináší výzkum V. Suchomelové. Ten představuje výpovědi religiόzních seniorů dvou domovů, přičemž žádný z nich nepovažoval pastoračního pracovníka za osobu, jak je představena v teoretické části této práce. Tedy takovou, které je možno se svěřit i s nejnítěrnějšími problémy a považovat ji za skutečného přítele (Suchomelová 2016, s. 213). Spíše považovali pastoračního pracovníka za někoho, kdo jim zprostředkovává určitý duchovní zážitek v podobě např. eucharistie či přednesené katecheze. Tímto se také opět potvrzuje kritizované zaměření činnosti pastoračních pracovníků dovnitř církve, díky němuž můžeme v této oblasti považovat pastoračního pracovníka za ekvivalent aktivizačního pracovníka, jenž aktivizuje religiόzní věřící, kteří projevují zájem a jsou k tomu dostatečně fyzicky i psychicky disponováni. Ti ostatní, kteří nejsou schopni projevit zájem, bojí se ho projevit, nebo ani nemají možnost ho projevit, se jeví jako

skupina, která by ještě více než tito poměrně schopní senioři potřebovala zájem pastoračního pracovníka, ale stojí kdesi v pozadí.

Významným inspiračním zdrojem se také může stát již ustálená služba pastoračních pracovníků v domovech seniorů v zahraničí. V německy mluvících zemích působí tzv. *Altenheimseelsorger*²¹, jejichž služba je zákonně ošetřena, nicméně často tam vůči nim panují stejné předsudky jako v našich domovech. Srovnávání situace v těchto zemích s ČR s sebou přináší jisté obtíže vzhledem k odlišnému historickému vývoji (tamtéž). Tím se také otevírají další možnosti, jak na tuto službu nahlížet. Bylo by jistě přínosné porovnat činnost pastoračního pracovníka v domovech seniorů v německy mluvících zemích a v ČR. Zároveň by bylo vhodné zaměřit se na službu pastoračních pracovníků očima seniorů, tedy uskutečnit výzkum zaměřený primárně na pohled seniorů na roli pastoračního pracovníka.

²¹ Volně překládáno jako pastorační pracovník v domově seniorů.

Závěr

Jak se ukázalo, pastorační pracovník má v domově seniorů určité postavení a plní zmiňované role. Z toho důvodu také potřebuje mít znalosti o cílové skupině svého působení. Tyto znalosti byly nastíněny v první kapitole. Také by se dalo říci, že nástrojem pastoračního pracovníka je umění komunikovat a vést rozhovor. To vše bylo shrnuto v kapitole druhé. Třetí kapitola už se týkala převážně pastorace v domově seniorů, jejími východisky a především jejími aspekty. V navazujícím průzkumu bylo možné zjistit, jaká je četnost pastoračních pracovníků v českých domovech seniorů a kvalitativním výzkumem bylo možné nahlédnout na jejich roli.

„Stáří je krásný věk“, tak zní název promluvy emeritního papeže Benedikta XVI. z dob jeho pontifikátu, kdy hovořil ke starým lidem a znovu jim opakoval, že stáří, i přes veškeré neduhy, které s sebou přináší, je krásné a je především darem. Kvalita společnosti se dá poměřovat tím, jak zachází se svými seniory, jak o ně pečuje a kolik prostoru dopřává jejich moudrosti (Benedikt XVI., 2012). Kolik prostoru je dopřáno moudrosti seniorů, jejichž život se scvrkl do prostor malého, mnohdy sdíleného pokojíku, domova, který často ani za svůj domov považovat nemohou? Svůj život v něm nežijí sice v samotě, ale osamění se mnohým nevyhýbá.

Je zřejmé, že stáří s sebou přináší značná negativa, určitým způsobem postihující všechny složky osobnosti. Nejvýraznější změny byly popsány v první kapitole. Nejvíce je změnami zasažena fyzická stránka člověka, ovšem patrné jsou i na stránce psychické, sociální a spirituální. Se všemi těmito změnami, které seniora potkávají a se kterými se snaží vypořádat, by měl být seznámen pastorační pracovník jako ten, který může být seniorovi v jeho stáří, bolestech, pochybách a všech ostatních pocitech, jež s sebou stáří přináší, nápomocen.

Z tohoto důvodu by měl pastorační pracovník být také tím, kdo vytváří vztah, kdo je jeho iniciátorem, přičemž jsou na něj kladeny požadavky v podobě ovládnutí komunikace, včetně umění aktivně naslouchat, což vede k odhalení mnohých podstatných rysů seniorova života, které se podílely na utváření jeho spirituality.

Pastorace v domově seniorů má svá specifika, kterými by se měla vyznačovat a které vyjadřují základní rámec fungování služby pastoračního pracovníka, jehož dodržováním můžeme službu považovat za přínosnou a kvalitní. Pilíři této pastorace jsou již zmiňovaná aktivita v navazování kontaktu, láska k bližnímu, otevřenost, aktivní

naslouchání, respekt k jedinečnosti spirituality a religiozity klienta a péče o svou vlastní spiritualitu (Suchomelová 2015).

Jak již bylo zmíněno, ve stáří může senior pociťovat více než jindy osamělost. Pokud nastupuje svůj poslední úsek pozemské cesty a prožívá ji v nechtěné osamělosti a za nedořešených otázek svého života, nemůže odcházet na věčnost jako Abraham „stár a syt dnů“ (Gn 25,8). Proto jsou v práci uvedeny důvody doprovázení seniora na jeho poslední cestě, které byly potvrzeny výzkumem, kdy se jako jedna z rolí pastoračního pracovníka v domově seniorů ukázala role převozníka, jejímž smyslem je pomoc v prožití posledního úseku života.

Analýza dat výzkumu ukázala několik rolí, které pastorační pracovník ve své funkci v domově plní, ale také, jak svou roli v daném zařízení vnímá. Tím byl naplněn výzkumný cíl. Předně to byla role ve vztahu k seniorům, kde se pastorační pracovník projevuje jako přítel, převozník a evangelizátor. Ve vztahu k církvi pak vystupoval jako církvi sloužící a církvi trpěný a jako poslední se ukázala role ve vztahu k personálu, ve které vystupuje jako nepochopený člen týmu, nebo jako reflektant týmu. Může však být i zcela plnohodnotným členem týmu. Poslední část práce je věnována šesti potřebám pracovníků, jejichž naplnění představuje posun v kvalitě poskytované pastorační služby. Patří mezi ně potřeba duševní a duchovní podpory, společného sdílení a supervize, dalšího vzdělávání, pochopení, ocenění a potřeba ujasnit si cíl.

Jako zásadní nedorozumění v chápání poslání pastoračního pracovníka i jeho role se jeví nejasné zacílení jeho služby. Ukázalo se, že jak vedení domova, tak ostatní personál, klienti, ale často i samotní pastorační pracovníci se domnívají, že jejich služby by měly být soustředěny převážně směrem k religiozním seniorům. Zde je také důležité si uvědomit, že i religiozita se ve stáří proměňuje a bývá prožívána více v soukromí, v nitru (Suchomelová 2016, s. 257). Religiozní senioři však bývají těmi, kteří mívají určitou představu o věčném životě. Tím však není míněno popření jejich duchovní potřeby a další problémy, s kterými je pastorační pracovník schopen kompetentně pomoci. Avšak i přes to, že v teoretické části práce je uvedeno, že po vzoru nemocničního kaplana by služba pastoračního pracovníka měla být primárně neevangelizační, je součástí poslání pracovníka i nabídka spásy (Kodet 2018), a to pro všechny. Zájem pastoračního pracovníka by měl směřovat ke všem klientům domova, dokonce i ještě dál, k příbuzným klientů a ostatním pracovníkům domova.

Souhrnně lze říci, že v kontextu teorie, tedy toho, jak o službě pastoračního pracovníka uvažujeme, a postojů a názorů samotných pastoračních pracovníků, kteří

se účastnili výzkumu, lze usuzovat, že se teorie s praxí v mnoha ohledech rozcházejí. Často byla tvrzení participantů spíše cíli, ke kterým sami směřují, nebo představami, jak by chtěli vykonávat svou službu pastoračního pracovníka, ovšem realita se v jistých ohledech lišila. Příkladem může být již zmiňované tvrzení participantky, která uváděla, že v domově je pro všechny klienty a vzápětí přiznávala, že o ní ani všichni klienti nevědí.

Za důvod této rozpolcenosti můžeme považovat chybějící legislativu, která by vymezovala kompetence pastoračního pracovníka v domově seniorů, jenž by díky tomu mohl pociťovat podporu a zájem o svou službu. Je však zřejmé, že sami pracovníci jsou vnitřně motivováni k výkonu této služby, ať už ji vykonávají jakýmkoliv způsobem, jelikož cítí potřebnost duchovní péče o obyvatele domovů seniorů.

Dalo by se říci, že pastorační pracovníky, kteří již v domovech působí, lze rozdělit do tří skupin (jak lze usuzovat z výsledků výzkumu). První skupinu tvoří pracovníci, kteří svou službu chápou jako péči o religiózní seniory, které je potřeba duchovně doprovázet a zajišťovat jim svátosti. Druhou tu, kteří si sice uvědomují nutnost být v domově pro všechny a těmto kontaktům ani vztahům se nevyhýbají, ovšem postrádají vlastní iniciativu k vytváření těchto vztahů. Třetí skupinu tvoří ti, již svou službu pojmají skutečně jako službu všem.

Za velmi přínosné lze považovat přirovnání současné praxe pastorační v domově seniorů s praxí v zemích nejlépe tedy sousedních, kde je zavedena a koncepčně ošetřena. Tím se otevírá prostor pro další prohloubení této problematiky. Lze se však domnívat, že určité první kroky jsou v našem prostředí již za námi, a to i díky mnoha dobrovolníkům, kteří tuto funkci již vykonávají. Zároveň by bylo přínosné pohlédnout na službu pastoračního pracovníka očima samotných seniorů.

Seznam použitých zdrojů

- ABELN, R., KNER, A.; *Umírání znamená loučení*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1993. ISBN 80-85527-35-9.
- AMBROS, P.; *Fundamentální pastorální teologie*. 2. přeprac. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0419-2.
- BALKOVÁ, M.; *Pastorace jako jedna z cest k dobrému stáří*. České Budějovice, 2016. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce V. Suchomelová.
- BAŠTECKÁ, B.; *Klinická psychologie v praxi*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-717-8735-3.
- *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987. ISBN neuvedeno.
- BLAJDOVÁ, R.; *Zdenek Wasserbauer: Nemocniční kaplan musí mít charisma pro nemocné*. . [online]. Vyd.: 2019-02-9. . [cit.: 2020-02-14]. Dostupné na WWW: <<https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/190208se-zdenkem-wasserbauerem-o-nemocnicnich-kaplanech>>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD; *Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu*. Praha. [online]. Vyd.: 2014-02-27. [cit.: 2020-02-07]. Dostupné na WWW: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20551795/17022014.pdf/c533e33c-79c4-4a1b-8494-e45e41c5da18?version=1.0>>.
- DeVITO, J. A.; *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-7169-988-8.
- *Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví*. Praha. . [online]. Vyd.: 2019-07-11. [cit.: 2020-01-07]. Dostupné na WWW: <<https://www.nemocnicnikaplan.cz/clanky/aktuality/text-dohody-o-duchovni-peci-ve-zdravotnictvi>>.

- *Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví mezi ČBK a ERC v ČR*. Praha. [online]. Vyd.: 2006-11-20. [cit.: 2020-01-07]. Dostupné na WWW: <<http://www.ekumenickarada.cz/imgcontent/files/Dohoda%20%C4%8CBK%20a%20ERC.PDF>>.
- *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. ISBN 80-7192-438-5.
- Doporučení Rady Evropy č. 1418/1999. „*O ochraně lidských práv a důstojnosti nevléčitelně nemocných a umírajících*“. [online]. Vyd.: 1999-06-25. [cit.: 2020-02-13]. Dostupné na WWW: <https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/Umluvy/zdravotnictvi/Charta_prav_umirajicich_1999.pdf>.
- Doporučení Rec (2003) 24 výborů ministrů Rady Evropy členskými státy. *O Organizaci paliativní péče*. [online]. Vyd.: 2003-11-12. [cit.: 2020-02-13]. Dostupné na WWW: <<https://docplayer.cz/2187685-O-organizaci-paliativni-pece-doporuceni-rec-2003-24-vyboru-ministru-rady-evropy-clenskym-statum.html>>.
- *Důstojnost seniora a jeho poslání v církvi a ve světě*. Praha: Česká biskupská konference, 2010. ISBN neuvedeno.
- FILIPEC, J., ČERVENÁ, V., AV ČR; *Slovník spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1446-2.
- FRANKL, V. E.; *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta, 2006. ISBN 80-7295-085-1.
- FRANTIŠEK; *Rodina: prarodiče*, 1. část. [online]. 3/2015. [cit.: 2020-02-25]. Dostupné na WWW: <<http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=21560>>.
- GRÜN, A.; *Život je teď*. Praha: Portál 2010. ISBN 978-80-7367-749-7.
- HARTL, P.; *Psychologický slovník*. 2.vyd. Praha: Jiří Budka, 1994. ISBN 80-90-15-49-0-5.
- JAN PAVEL II.; *Centesimus Annus*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-154-7.
- JAN PAVEL II.; *Christifideles laici*. Praha: Zvon, 1990. ISBN 80-7113-024-9.

- JAN PAVEL II.; *List papeže Jana Pavla II. starým lidem*. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 1999. ISBN neuvedeno.
- JAN PAVEL II.; *Poselství svatého otce Jana Pavla II. k XIII. světovému dni nemocných 2005*. Praha: Česká biskupská konference, 2005. ISBN neuvedeno.
- JANOUŠEK, J.; *Společná činnost a komunikace*. Praha: Svoboda, 1984. ISBN 2-0879.705.
- JIRÁK, R. et.al.; *Gerontopsychiatrie*. Praha: Galén, 2013. ISBN 978-80-7262-873-5.
- KALVACH, Z., et al.; *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004. ISBN 80-247-0548-6.
- KAPLÁNEK, M., MUCHOVÁ, L., KOČEROVÁ, M.; *Co je mládeži svaté?* Praha: Jabok, 2019. ISBN 978-80-90-4681-3-9.
- *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-132-6.
- KODET, V.; *Duchovní péče o nemocné bez víry*. Praha. [online přednáška]. Vyd.: 2018-10-13. [cit.: 2020-01-3]. Dostupné na WWW:
- <https://karmel.d1net.cz/data/prednasky/Duchovni_pece_o_nemocne_bez_viry_Praha%2013.10.18.mp3 >.
- KOPŘIVA, K.; *Lidský vztah jako součást profese. 2.přepřac.vyd.* Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-150-9.
- KŘIVOHLAVÝ, J.; *Jak si navzájem lépe porozumíme*. Praha: Svoboda, 1988. ISBN 25-095-88.
- KŘIVOHLAVÝ, J.; *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-551-2.
- LEWIS, D.; *Tajná řeč těla*. Praha: Victoria Publishing, 1989. ISBN 80-85605-49-X.
- LIGUŠ, a kol.; *Prakticko – teologické aspekty mezilidské komunikace*. Sokolov: Flavia Viera, 2019. ISBN 978-80-904954-4-9.
- MacKINLAY, E.; *Aging, Spirituality and Palliative Care*. In Journal of religion, Spirituality and Aging. New York, 2006, č. 4. ISSN 978-0-7890-3341-3.

- MALÍKOVÁ, E.; *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-3148-3.
- MASLOW, A. H.; *O psychologii bytí*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0618-7.
- *Metodika pro katechezi a pastorační péči seniorů*. Praha: Sekretariát České biskupské konference. [online]. [cit.: 2020-01-20]. Dostupné na WWW: <https://cbk.blob.core.windows.net/cms/ContentItems/297_00297/metodika-pro-katechezi-a-pastoraci-senioru.pdf>.
- MIKULÁŠTÍK, M.; *Komunikační dovednosti*. 2.přepřac.vyd. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2339-6.
- MIOVSKÝ, M.; *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- MÜHLPACHR, P.; *Gerontopedagogika*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-5029-7.
- NAKONEČNÝ, M.; *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář, 1995. ISBN 80-85255-74-X.
- NAKONEČNÝ, M.; *Obecná psychologie*. 2.vyd. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1680-5.
- NAKONEČNÝ, M.; *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-80-80.
- ONDOK, J. P.; *Čmelák asketický: Úvahy o křesťanské spiritualitě*. Svitavy: Trinitas, 2003. ISBN 80-86036-90-1.
- OPATRNÝ, A.; *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 1995. ISBN neuvedeno.
- OPATRNÝ, A.; *Pastorační situace u nás*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996. ISBN 80-7192-092-4.
- OPATRNÝ, A.; *Pastorace v postmoderní společnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-557-8.

- OPATRŇY, A.; *Pastorace zvláštŇnŇch skupin*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. ISBN 978-80-7465-116-8.
- OPATRŇY, A.; *Pastorální teologie pro laiky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016. ISBN 978-80-7465-237-0.
- OPATRŇY, A.; *Spirituální péče o nemocné a umírající*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017. ISBN 978-80-7465-269-1.
- PACOVSKÝ, V.; *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1990. ISBN 08-006-91.
- PARGAMENT, K.; *Spiritually integrated psychotherapy. Understanding and addressing the sacred*. New York: The Guilford Press, 2007. ISBN 978-1-57230-844-2.
- PLŇAVA, I.; *Průvodce mezilidskou komunikací*. Praha: Grada Publishing, 2005. ISBN 80-247-0858-2.
- POKORNÁ, A.; *Komunikace se seniory*. Praha: Grada Publishing, 2010). ISBN 978-80-247-3271-8.
- RIVOIEROVÁ, B.; *Naděje tváří v tvář umírání*. Praha: Paulínky, 2007. ISBN 978-80-86949-27-7.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 2. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-829-5.
- STOFF, G.; *Dobré slovo u lůžka nemocných*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1994. ISBN 80-85527-54-5.
- STRAUSS, A.; CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Sdružení podané ruce, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- SUCHOMELOVÁ, V.; *Pastorace v domově pro seniory: vybrané otázky*. In Caritas et Veritas. České Budějovice: JU, Teologická fakulta, 2015, č. 2, s. 112-121. ISSN 18050948.
- SUCHOMELOVÁ, V.; *Senioři a spiritualita*. Praha: Návrat domů, 2016. ISBN 978-80-7255-361-7.

- SVATOŠOVÁ, M.; *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?* Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4107-9.
- ŠEDIVÝ, J.; *To opravdové zůstává.* Brno: Cesta, 2018. ISBN 978-80-7295-238-0.
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ K.; *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách.* Praha: portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.
- VÁGNEROVÁ, M.; *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří.* Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.
- VÁGNEROVÁ, M.; *Vývojová psychologie II.: Dospělost a stáří.* Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.
- VENGLÁŘOVÁ, M.; *Problematické situace v péči o seniory.* Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-2170-5.
- VENGLÁŘOVÁ, M., MAHROVÁ, G.; *Komunikace pro zdravotní sestry.* Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1262-8.
- VOJTOVÁ, H.; *Jak nepřesadit starý strom. Koncept smyslové aktivizace v péči o seniory a osoby s onemocněním demencí.* Frýdek-Místek: JOKL, 2018. ISBN 978-80-905419-9-3.
- VORLÍČEK, J. a kol.; *Paliativní medicína. 2. přeprac. vyd.* Praha: Grada Publishing, 2004. ISBN 80-247-0279-7.
- *Všeobecná deklarace lidských práv.* Praha: United Nations, 2015. ISBN neuvedeno.
- VYBÍRAL, Z.; *Psychologie komunikace. 2.vyd.* Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.
- WEIHER, E.; *Mehr als Begleiten. Ein neues Profil für die Seelsorge im Raum von Medizin und Pflege. 2. Aufl .* Mainz: Grünewald Verlag, 2004. ISBN 978-378-672-15-81.
- ZVĚŘINA, J.; *Odvaha být církví.* Mnichov: Opus Bonum, 1981. ISBN neuvedeno.

Seznam zkratek

ČBK Česká biskupská konference

ČSÚ Český statistický úřad

ERC Ekumenická rada církví

GS Gaudium et Spes

CHL Christifideles laici

KKC Katechismus katolické církve

LG Lumen Gentium

PO Presbyterorum ordinis.

VDK Všeobecné direktorium pro katechizaci

Přílohy

Příloha č. 1

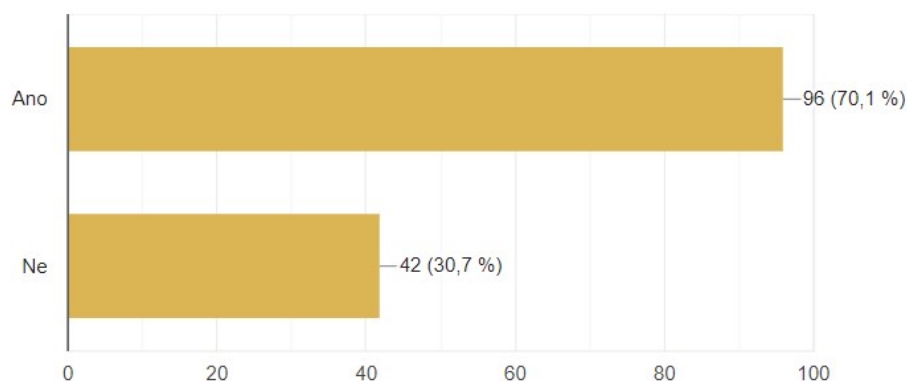
Grafy k průzkumu četnosti pastoračních pracovníků v českých domovech seniorů

Graf č. 1

1. Působí ve vašem domově pastorační pracovník? (Či někdo, jehož náplň práce koresponduje s náplní práce pastoračního pracovníka)?

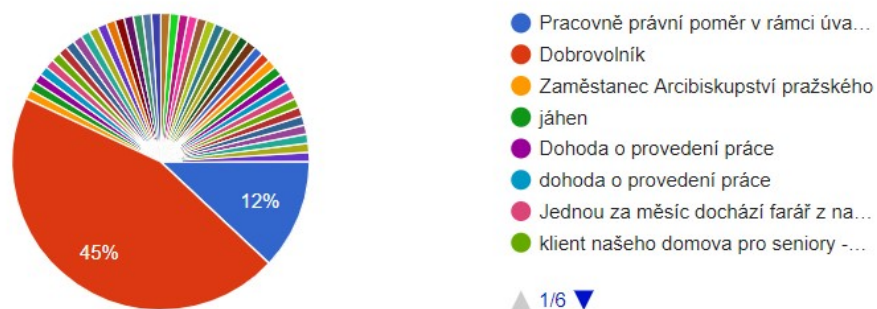
137 odpovědí

Graf č. 2

2. O jaký typ pracovně-právního vztahu se jedná?

100 odpovědí

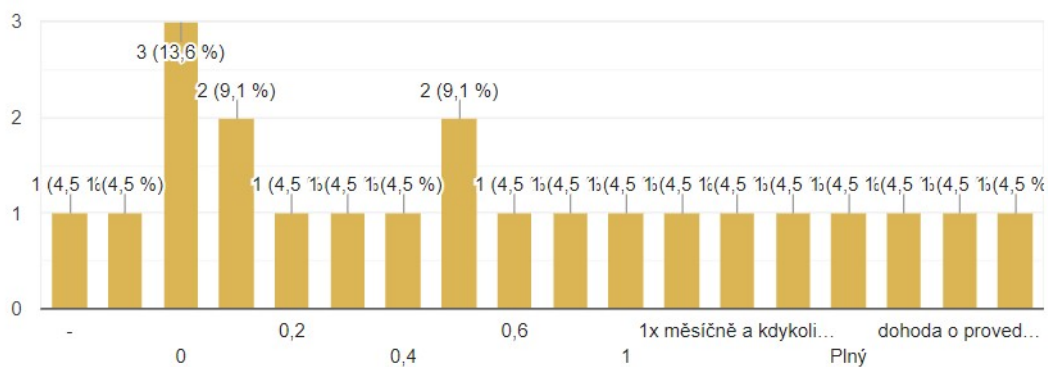

Graf č. 3

3. V případě pracovně právního poměru uveďte prosím velikost úvazku:

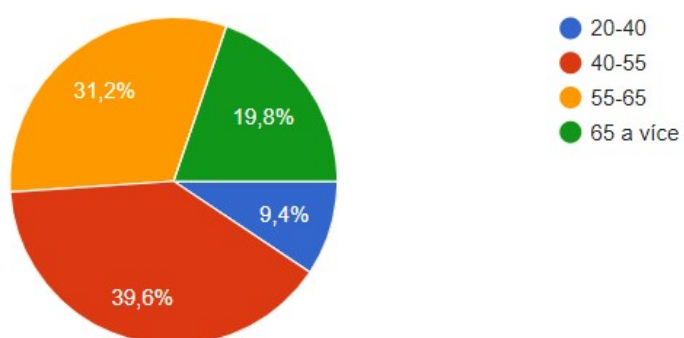
22 odpovědí

Graf č. 4

4. Jaký je přibližný věk vašeho pastoračního pracovníka?

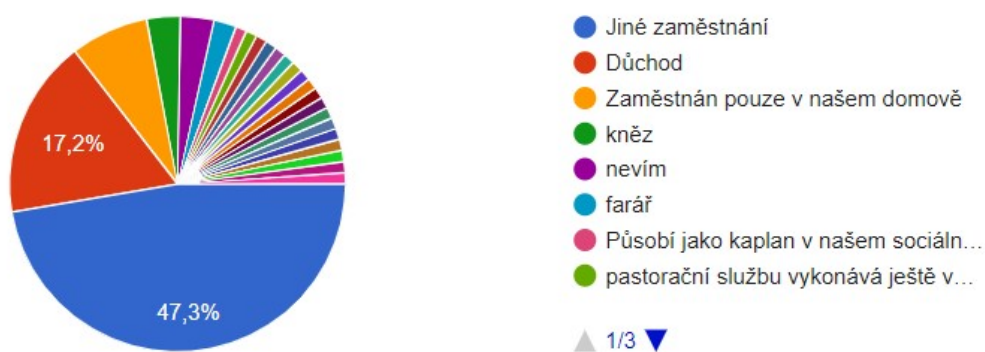
96 odpovědí

Graf č. 5

5. Má váš pastorační pracovník ještě jiné zaměstnání, či je v důchodu?

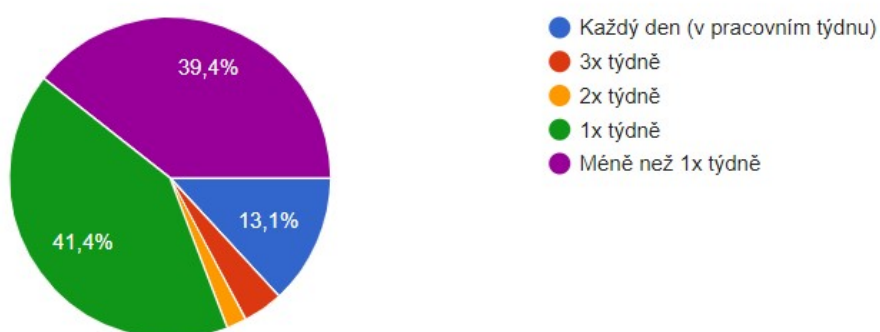
93 odpovědí

Graf č. 6

6. Jak často do domova dochází?

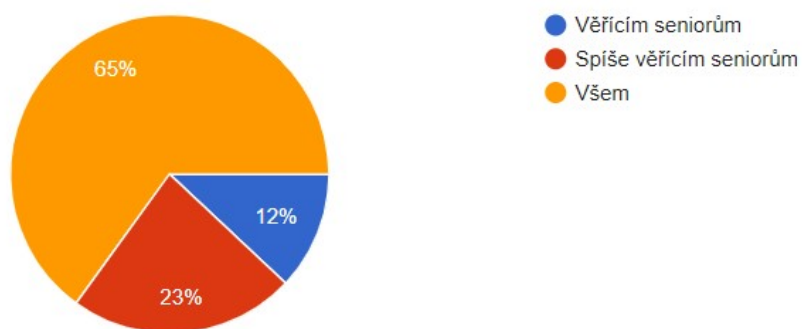
99 odpovědí

Graf č. 7

7. Komu je tato služba určena?

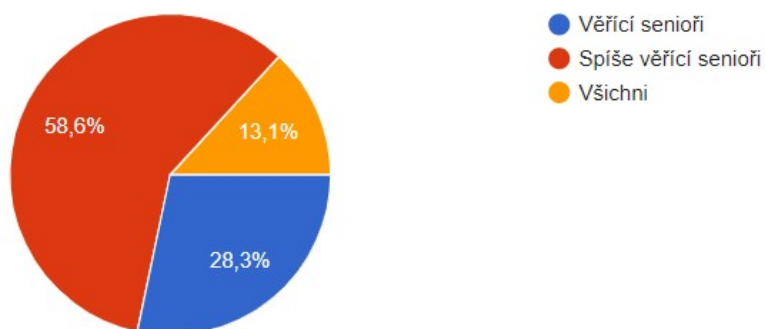
100 odpovědí

Graf č. 8

8. Kdo tuto službu z Vaší zkušenosti spíše využívá?

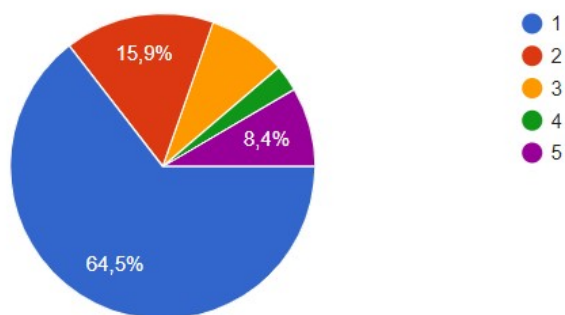
99 odpovědí

Graf č. 9

9. Nakolik Vy, jako ředitel(ka) považujete tuto službu ve vašem domově za přínosnou? (Ohodnoťte prosím na číselné stupnici od 1 do 5, přičemž 1=nejvíce přínosná, 5=absolutně nepřínosná).

107 odpovědí

Příloha č. 2

Etický kodex nemocničního kaplana a dobrovolníka — poskytovatele spirituální péče vyslaného církví.

Nemocniční kaplani jsou zavázáni dodržovat tyto etické zásady:

- 1.) proklamovat, respektovat a chránit nedotknutelnou hodnotu a důstojnost každé osoby;
- 2.) s úctou respektovat existenciální a duchovní rozměr utrpení, nemoci a smrti;
- 3.) bez vnucování přibližovat uzdravující, podpůrnou, usměrňující a smírující sílu náboženské víry;
- 4.) dbát na to, aby spirituálním potřebám lidí z různých náboženských nebo kulturních prostředí bylo vyhověno při respektování osobního přesvědčení pacienta a i pracovníka;
- 5.) chránit pacienty před nevhodnou duchovní vtíravostí nebo proselytismem;
- 6.) poskytovat podpůrnou spirituální péči zejména empatickým nasloucháním a s porozuměním vnímat stavy úzkosti, obav a znejistění;
- 7.) zprostředkovat či poskytovat bohoslužbu, obřady a svátosti podle potřeb pacienta a svých vlastních možností, daných řádem té které církve;
- 8.) přijímat případné úkoly v multidisciplinárním zdravotnickém týmu, jsou-li do něho zařazeni;
- 9.) působit jako zprostředkující a smírčí osoby v konfliktních situacích;
- 10.) nevyužívat těžké situace pacienta ani informací, přijatých v souvislosti se spirituální péčí, ve svůj prospěch;
- 11.) zachovávat mlčenlivost o svěřených důvěrných informacích;
- 12.) rozvíjet a udržovat požadované znalosti, dovednosti a kompetence v oblasti své práce;
- 13.) v případě potřeby zprostředkovat kontakt s duchovními vlastní církve;
- 14.) chápání služby nemocničního duchovního je primárně neevangelizační;

Příloha č. 3

Statut kaplana, jeho pověření a kvalifikační předpoklady

1.) Kaplan poskytuje duchovní péči na základě právního vztahu s poskytovatelem zdravotních služeb, zejména pracovněprávního. Právní vztah musí být současně podmíněn trváním pověření ze strany pověřující církve a vyslání ze strany ERC a ČBK.

2.) Pověření kaplana i jeho odvolání uděluje pověřující církev písemně.

3.) Kvalifikační předpoklady výkonu služby kaplana jsou:

- pověření vlastní církví. Odnětí pověření způsobuje ztrátu kvalifikačního předpokladu pro výkon duchovní služby a má za následek současné skončení právního vztahu mezi kaplanem a LZZ,
- dokončené vysokoškolské vzdělání:
 - prioritně v magisterském stupni v teologickém studijním programu spadajícím pod oblast vzdělávání filozofie, religionistika a teologie,
 - nebo v bakalářském stupni v teologickém studijním programu a zároveň v magisterském stupni ve filozofickém nebo religionistickém studijním programu spadajícím pod oblast vzdělávání filozofie, religionistika a teologie,
 - nebo v bakalářském stupni v teologickém studijním programu a zároveň v magisterském stupni v studijním programu spadajícím alespoň pod jednu z těchto oblastí vzdělávání: farmacie, nečitelská pedagogika, psychologie, sociální práce, učitelství, veterinární lékařství, veterinární hygiena, všeobecné lékařství a zubní lékařství, zdravotnické obory.
- alespoň tři roky působení v obecné pastorační péči u osob uvedených výše pod bodem i), nebo minimálně pět let působení v obecné pastorační péči u osob uvedených výše pod body II a III, a
- absolvování specializačního kurzu *Nemocniční kaplan* realizovaného na teologické fakultě v souladu s Obsahem minimálních standardů kurzu zveřejněným na stránkách MZ.

Příloha č. 4

Ukázka transkripce rozhovoru

(V = výzkumník; P = participant)

V: V čem teda vidíte přínos tý Vaší služby tady. Nebo zároveň kým jste pro ty klienty?

P: Hmm. Zpravidla přistupuju v duchu toho, co ta sociální služba nazývá jako aktivizační pracovník. Jde mi o to oslovit ten... nejenom ty věřící a vlastně zpravidla ani ne ty věřící, když si vezmu, jak ta paliativní péče od tý Svatošový, tak ten věřící vlastně tu cestu smíření má snazší jako no, než... Jsem tady proto, abych dokázal otevřít cestu k přijetí tý skutečnosti stáří a těch ubývajících možností, který ty dny přinášej. A jsem přesvědčen, že nějakou formu radosti. Ať už je to tou písni, nebo povzbuzením duchovním, ne že člověk říká nepravdu, že bude líp a tak, ale naopak v rámci rekapitulace života tak, aby člověk na sebe nebyl tak přísný, protože ta boží láska jako nahlíží jinak, takže ten trpkokyselý pocit, kterej maj tady lidi zpravidla v tom období, tak že není ztotožnitelný s pohledem prostě (přemýšlí, usmívá se) milujícího otce...tak. No. Takže se dá říct, že já se vnímám jako aktivizační pracovník, kterej se snaží získat pozornost a důvěru lidí k tomu, aby se mnou chtěli najít cestu k modlitbě a aby se vlastně učili v tom svém životním příběhu, kterej je tady v té fázi, najít slova k poděkování. No. Aby se lidi naučili děkovat, když cejtí, že už toho moc není. Takže myslim, myslim... a posiluje mě k tomu třeba ta svátost, že jo eucharistická, ale... nebo píseň. Jak sem, tak i do jiných domovů se snažim vodit mý známý, buď houslisty nebo varhaníky. Takže je to vlastně aktivizační služba, která má za cíl ty lidi přivést k nějaký důvěře. Takže v tu chvíli se setkáváme jako přátelé a aby tam byl prostor přinejmenším v závěru k tý modlitbě, k díkůvzdání, k díkůčinění. No a v té pastoraci následující je to asi podobný. Tam je to duchovní povzbuzení. Vlastně není potřeba moc mluvit. Ty lidi už v těch stádiích už nemaj sílu už ani se setkávat, tak ee...tam jenom je asi potřeba a jsem o tom přesvědčen...oni potřebujou cejtít, že nejsou sami.

(ruch)

V: Takže cítíte, že jim Váš kontakt přináší nějakou úlevu.

R: Určitě. EEE cítím smysluplnost tý služby. Většinou člověk je spráskanej po tý službě ve chvíli, kdy zjistí, že přijdete jenom k...jako živej flašinet, joo. Když necejtíte odezvu z těch očí. To se někdy stává. Ale někdy prostě a to jsou chvíle, který jsou sváteční, tak zjistíte, že ty lidi, který navštěvujete, nebo se s nima setkáváte, mají často větší víru nebo víc dober v sobě, než máte vy. Cejtíte se nabytá. Takže mezi těmito krajnostmi se zpravidla ty návštěvy odehrávaj. Důležitý je, aby člověk vždycky po sobě na tý návštěvě nechal třeba takovouhle kartičku (vytahuje a ukazuje kartičku s nápisem-kartička s modlitbou). Mám vždycky nějaký kartičky. Jak bejvaj takový ty koláčky štěstí, v těch čínských restauracích, nebo mám různý(není rozumět)... starý knížky, texty, časopisy duchovní. Tak si říkám, jako že to není o výkonu, nebo ...(není rozumět)... ale že to má bejt prostě Boží opanování tý bolesti, nebo to, co ten člověk v tu chvíli prožívá a že to ostatní se zpravidla odehrává, když tam vy nejste. Takže tam nechávám náhodně po způsobu sv. Augustina, nebo já nevím, sv. Antonína, ať je to verš z písma, nebo povzbuzení, kterým si najdete cestu k tomu srdci...až ten člověk to bude potřebovat a sáhne si, nevím, třeba bokem po pitíčku a uchopí tohle třeba no (ukazuje kartičku). Takže neodejít s prázdnou, teda nepřijít nikdy tam s prázdnou. Zpravidla ty lidi se ani jako nechtěj bavit jako...jde o to, aby se, když vidíte....no, tak. Asi. Tak bych to skončil ☺

V: Dobře. Řekl byste, že jste tady pro všechny? Tím nemyslím jen věřící seniory, ale i ty nevěřící.

R: Byl bych rád. Ale eehhm je nemravný, abych prostředí, jako tohle, nebo nemocniční, anebo jakýkoliv, kde ten člověk prožívá nějakou krizi, nebo slabost, tak abych to prostředí měl za svý misijní pole. Takže to ne, v tomhle smyslu ne. Ve chvíli, kdy se tam buduje důvěra na bázi třeba, že ten člověk chce tu píseň, nebo v rámci nějaký kavárničky, kde máme nějaký svůj program. Teď třeba nastudovávám otázku nespavosti, takže se budem bavit v domově pro seniory o spánku a nespavosti a chodí tam i lidi, který jsou...prezentujou se jako nevěřící, nebo pokřtěný za mlada. Je to vlastně aktivizační činnost aaaa takže je to nějaká důvěra, která se tam buduje na základě a zpravidla to není jako svědectví písma, nebo přímo o duchovní systematický činnosti. Ale tématem je nějaký...důvodem toho setkání je nějaký téma a nebo ta píseň a nebo tak...ta aktivizační aktivita... aaa... ta aby vyústila v nějakou modlitbu. Ty lidi tam jsou a necítí v tu chvíli se...já nevím...zmanipulovaný, nebo zlomený, přemluvený k tomu, aby šli do nějakýho církevního činění, ale po tom... co si hodinu povíte s nima, jak je správnej spánek, nebo jaký neduhy se stávaj, zazpíváte pár

písniček, prostě že jo. Nějaký jsou humorný, nějaký míň, tak nakonec to vyústí právě třeba v modlitbu za spánek, kterej přináší odpočinutí. AA...to se i ty lidi, který jsou nevěřící, přidávají, takže jestli jsem tu pro všechny...rád bych, ale ne za každou cenu. Když někdo nechce, nebo někdo má nějaký ten primární odpor k tomu setkání, který vede kněz, tak tu nejsem proto, abych ho přemlouval, lámal.

V: Aaa, co třeba ti, co se nemohou přihlásit, nebo ti, co přijdou noví, neví o tom. O tý Vaší službě.

R: Jojojo. Zpravidla se rozkřiknou a zpravidla je to na bázi: hele, Miluš, ty seš furt sama a furt se v něčem užíráš a tam tě to jako povzbudí a nikdo tě nebude přemlouvat, abys já nevím co...,takže nejlepší je to, že si ty lidi to řeknou, že jo, ten svět takovejhle domovů je smutnej v tom, že ty lidi zpravidla nemaj šanci ho opustit, že jenom když je hezký počasí, tak je nějaký pracovníci můžou vyvézt třeba na zahrádku, ale jinak tu jsou furt spolu. Jedním z nejčastějších témat je právě třeba pomluvy. Jsou udělaný nějaký skupinky lidí a vždycky někdo má pocit, že se mluví jenom, že rozebíraj jenom ty způsoby svý....jakože je to mikrosvět, chápejte. Tady často právě že, že se pomlouvaj, no.

Abstrakt

BALKOVÁ, M.; Role pastoračního pracovníka v domovech seniorů. České Budějovice 2020. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce V. Suchomelová.

Klíčová slova: pastorační pracovník, pastore, role, domov seniorů, stáří, komunikace

Práce se zabývá rolí pastoračního pracovníka v domovech seniorů. V teoretické části představuje seniora a jeho specifika, jakožto cílovou skupinu pastoračního pracovníka. Zároveň představuje komunikaci jako činnost, skrze kterou pastore probíhá. Dále poukazuje na absenci koncepčního ošetření služby pastoračního pracovníka a představuje dokumenty, ze kterých by při jejím koncepčním ukotvení bylo možné vycházet. Pomocí kvantitativního průzkumu se také snaží zjistit, v kolika českých domovech seniorů působí pastorační pracovníci. V praktické části formou kvalitativního výzkumu usiluje o nalezení toho, jaké role plní pastorační pracovníci v domovech seniorů.

Abstract

Keywords: pastoral worker, pastoration, role, retirement home, old age, communication

The thesis deals with the role of pastoral worker in retirements homes. In the first part of the thesis, the specification of senior is introduced as it is target group of pastoral worker in retirement homes. In the same time, the thesis also focuses on communication which is essential for pastoration process itself. The following part of the thesis is concerned with conceptual care which is included in the pastoral worker's service. In addition, it introduces important documents for this service. Using quantitative research, the theses indicates the number of retirement homes which offer this service. In the last part of the thesis, the qualitative research depicts the different roles of pastoral workers in retirement homes.